De verwarde natie

H.J. Schoo

bron
H.J. Schoo, *De verwarde natie*. Promotheus, Amsterdam 2000

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/scho299verw01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. ELSEVIER

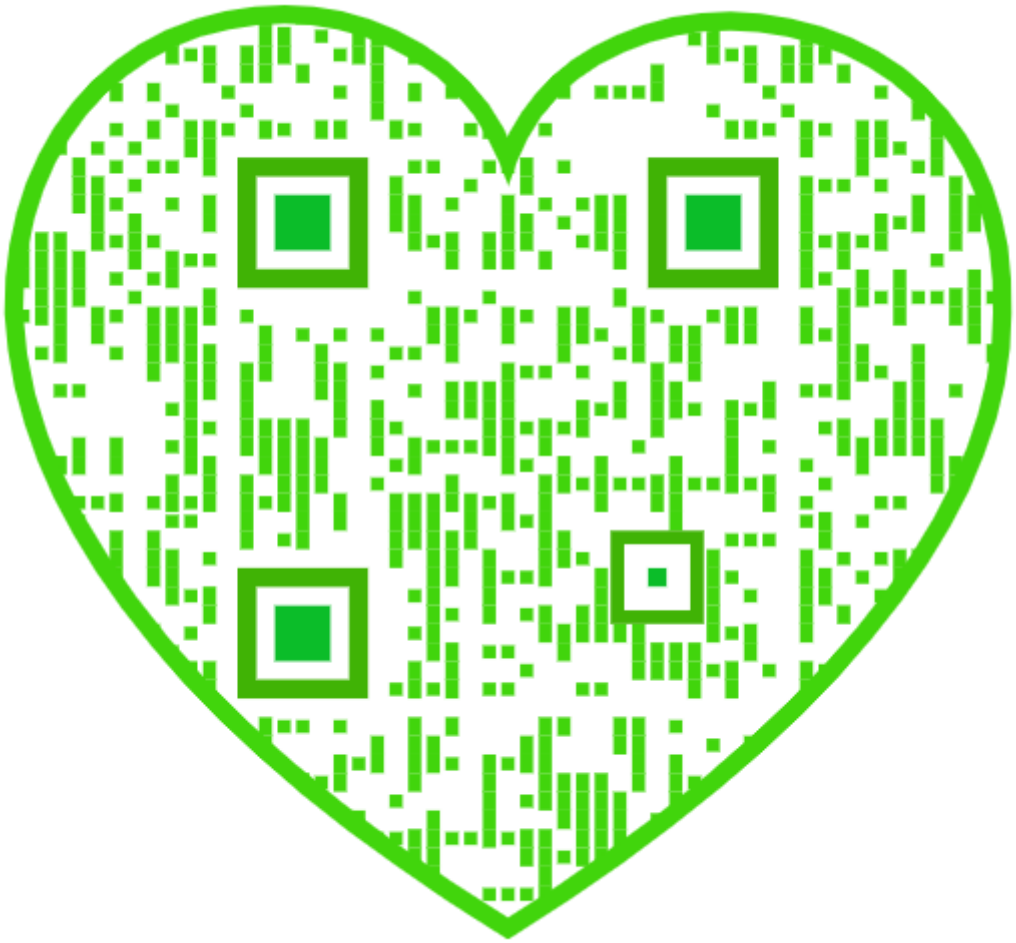

Een Hollands drama

I

Deze bundel gaat over een natie die, zonder daar zelf hoegenaamd zeggenschap over te hebben gehad, in weinig jaren ingrijpend van samenstelling is veranderd. Terwijl het land kampte met trage, vrijwel baanloze groei in combinatie met hoge werkloosheids- en andere inactiviteitscijfers, nam het honderdduizenden nieuwe ingezetenen op. 'Klassieke' immigratielanden laten (gekwalificeerde) immigranten toe in tijden van krapte op hun arbeidsmarkt. Nederland laat mensen toe omdat ze, zoals John Jansen van Galen het heeft uitgedrukt, 'het recht hebben om hier te zijn' - ongeacht de toestand van de arbeidsmarkt, ongeacht hun potentiële (economische) bijdrage aan het ontvangende land, ongeacht ook de demografische merites van hun komst. Enig recht hier te zijn, hoe ook gerealiseerd of geconstrueerd, was en is genoeg.

Politiek en bestuur zijn overvallen door dit per slot nogal onverhoeds geïntroduceerde recht van elders geborenen ('allochtonen') om hier te zijn. En van het intensieve gebruik dat ervan wordt gemaakt. Gezinshereniging en -vorming, begin jaren zeventig mogelijk gemaakt voor in de jaren zestig toegelaten gastarbeiders, brengen na bijna dertig jaar nog altijd nieuwe lichtingen immigranten naar Nederland. Daarnaast heeft een activistische omgang ermee, het tot eind jaren tachtig 'slapende' asielrecht getransformeerd tot een volwaardig vehikel voor immigratie. Geheel nieuwe groepen asielzoekers uit tot voor kort onvermoede landen maken er nu gebruik van. Aldus krijgen tienduizenden de facto

economische immigranten toegang tot ons land. Iraniërs, Irakezen, Afghanen, Somaliërs, Eritreërs vormen zo nieuwe bruggenhoofden. Via gezinsvorming en -hereniging wordt vervolgens het mechaniek van 'ketenmigratie' geactiveerd, dat nog decennialang verwanten en partners hiernaar toe kan en, nemen demografen en migratiedeskundigen aan, zal brengen.

De stukken in dit boek dateren uit de jaren 1994-2000; bijna alle verschenen oorspronkelijk in het weekblad *Elsevier*. Die jaartallen lijken geheel willekeurig, maar zijn het niet. In de eerste plaats zijn er biografische redenen voor: in 1994 schreef ik, vanaf 1993 hoofdredacteur van *Elsevier*, mijn eerste artikelen en commentaren voor dat weekblad. Zij gingen in den brede over de door aanhoudende immigratie veranderende en groeiende bevolking van Nederland. Mijn laatste bijdrage aan *Elsevier* verscheen in de eerste week van 2000 en markeerde mijn overstap naar *de Volkskrant*. Het stuk ging, alweer, over immigratie, alsmede de wenselijkheid van een restrictief bevolkingsbeleid.

De genoemde jaartallen vallen ook netjes samen met de levensduur van de, oude nieuwe, Vreemdelingenwet uit 1994. Werd de oude wet dat jaar nog procedureel geperfectioneerd, met tragisch langere wachttijden en ruimere toelating tot gevolg, voorjaar 2000 nam de Tweede Kamer alweer een nieuwe Vreemdelingenwet aan, die procedures juist moet bekorten en zowel eenvoudiger als restrictiever belooft te zijn dan haar voorganger.

Met de nieuwe, met steun van de VVD aangenomen Vreemdelingenwet werd ook een ander 'tijdperk' afgesloten, dat van het Paars van Frits Bolkestein. Die periode begon ook in 1994, met de vorming van de 'onwaarschijnlijke' coalitie van PvdA, VVD en D66. Bolkestein belichaamde die jaren Paars maar opponeerde tevens, met dualistisch venijn en electoraal succes, tegen het vreemdelingenbeleid van de coalitie. Terwijl Paars de klassieke economische tegenstellingen tussen sociaal-democraten en liberalen overbrugde, groeide de vreemdelingenkwestie uit tot een nieuwe scheidslijn. Maar voorjaar 2000, Bolkestein veilig in Brussel, beëindigde de wet van staatssecretaris Job Cohen 'officieel' de vijandelijkheden tussen VVD en PvdA over het vreemdelingenbeleid.

II

Het klinkt geobsedeerd, dat schrijven, soms week na week, over een en hetzelfde thema, hoe ruim ook opgevat. De rechtvaardiging voor de keren dat ik tussen 1994 en 2000 over immigratie en aanverwante onderwerpen schreef, is dat het de belangrijkste gebeurtenis betreft - als 'gebeurtenis' al het woord is voor een voortschrijdend fenomeen - die Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog heeft ondergaan. Door het gewicht van het onderwerp lag het in zekere zin voor de hand dat ik eind 1999 overwoog om mijn 'immigratiestukken' tot een boek te bundelen. Het kwam toen niet verder dan een vluchtige inventarisatie van het materiaal. Weerzin tegen het verder ploeteren met hetzelfde, beladen en belastende onderwerp, gevoegd bij het verlangen met andere zaken bezig te gaan, weerhielden me ervan het voornemen door te zetten.

Dat ik het toen beraamde boek toch heb gemaakt, komt door twee gebeurtenissen in de eerste weken van 2000. In het buitenland de toetreding tot de Oostenrijkse regering van de FPÖ, de 'liberale' partij van volkstribuun Jörg Haider, plus de heftige, om niet te zeggen onbesuisde Europese reacties op dat feit. Binnenslands de publicatie in *NRC Handelsblad* van 'Het multiculturele drama', het geruchtmakende artikel van 'publicist' en 'PvdA-coryfee' Paul Scheffer over Nederlands falende integratiebeleid, plus de vele reacties erop.

Een van die reacties, een artikel in het dagblad *Trouw* van Paul Kalma, directeur van de Wiardi Beckman Stichting, de 'denktank' van de PvdA zoals het gemeenlijk heet, greep de behandeling door *Elsevier* van de affaire-Haider aan om mij ervan te betichten wegbereider te zijn geweest van extreem-rechts gedachtegoed (een bewering die sindsdien door anderen is herhaald). Door Kalma's aanval, en de ongemakkelijke discussie die ik - als nieuwbakken adjunct van *de Volkskrant* en ex-hoofdredacteur van *Elsevier* - aansluitend met hem voerde in het tv-programma *Buitenhof*, besloot ik het plan voor een boek toch te realiseren.

Kalma insinueerde dat ik dat duistere geschrijf van me verstolen, bijna in het geniep had bedreven. Bovendien citeerde hij erg

selectief (en slordig) en deed hij vergaande, voor krantenlezer en tv-kijker nauwelijks te controleren beweringen over de inhoud van mijn stukken. Maar alles wat ik schreef, bereikte via *Elsevier* natuurlijk steeds het volle licht van de openbaarheid. Aan die stukken was niets heimelijks, integendeel, zij waren er om aangevallen, weersproken te worden. Dat gebeurde curieus genoeg niet toen ik nog bij *Elsevier* zat, de aanval kwam pas na mijn overgang naar *de Volkskrant*.

Het lot van weekbladstukken, journalistiek werk in het algemeen, is dat ze snel in de vergetelheid raken. Zo hoort het, ze worden niet geschreven om bewaard te blijven. Maar een enkele keer, als ze, zoals in dit geval, met terugwerkende kracht omstreden raken, is het een nadeel dat zij slecht toegankelijk zijn. Publicatie in boekvorm geeft mijn gewraakte artikelen over immigratie terug aan de openbaarheid, als het ware als bewijsstukken. Lees maar, lezer, er staat wat er staat - en dat is niet wat, met alle respect, Paul Kalma ervan maakte. Iedereen kan het er nog altijd radicaal mee oneens zijn, maar geen misverstand: dit is wat ik werkelijk heb geschreven.

De verwarde natie beoogt dus niet mijn blazoen te reinigen van de smetten die Kalma en anderen, hem navolgend, er wellicht op dachten aan te brengen. Wie deelneemt aan discussie en dispuut, publiek debat, moet niet kermen als hij geattaqueerd wordt. Ideeën- en woordenstrijd horen erbij. Daarom, om de *choc des opinions*, uiteindelijk zelfs waarheidsvinding, moet het discussianten te doen zijn.

III

Wat het ‘minderhedendebat’ - zoals het heette voor het ‘immigratiedebat’ of ‘multicultureel drama’ werd - zo benauwend maakt, is het omfloerste ervan. Debat heet doorgaans goed en noodzakelijk te zijn - natuurlijk, stel je voor, we leven in een vrij land. Maar in de praktijk mag er maar weinig gezegd worden, laat staan ‘miszegd’. De geringste afwijking van de huidige or-

thodoxie leidt tot commotie, instant-verontwaardiging. De pleitbezorgers van immigratie, een ‘ruimhartig asielbeleid’ dan wel ‘de multiculturele samenleving’, wekken de indruk alleen discussie te willen met gelijkgezinden en bij vooropgezette uitkomsten. Paul Kalma's artikel herinnerde er, heel nuttig, aan dat er de afgelopen jaren in dit opzicht weinig is veranderd.

In feite is er sprake van monopolisering van de immigratiekwestie. De belangrijkste rechthebbenden op immigratie zijn de morele specialisten van ‘gepassioneerd’ links. Het bestaat heden ten dage in grote lijnen uit wat PvdA-kader, GroenLinks en de laatste restjes georganiseerd Nederlands christendom. Een beperkt aantal divisies, zeker, maar hun invloed reikt ver - juist omdat zij zo gepassioneerd zijn. Het is moeilijk tegenover het vuur van hun passie argumenten in stelling te brengen. Daarnaast hebben coterieën van deskundigen en belanghebbenden zich de zaak grotendeels toegeëigend. In de praktijk werken bevlogenen, deskundigen en belanghebbenden nauw samen om hun claim op het onderwerp stevig gevestigd te houden.

Specialismen als migratierecht, demografie, minderhedenbeleid, niet-westerse sociologie en zo meer zijn idealiter ‘hulpwetenschappen’ in het politiek-maatschappelijke debat. Onwetendheid is geen argument. Dus corrigeren deskundigen misvattingen, vergaren feiten en vragen de aandacht van een algemeen publiek voor hun inzichten. Het past deskundigen echter niet, de ‘onwetenden’ - politici, andere generalisten - met autoriteitsargumenten van het toneel te jagen en daar zelf pontificaal plaats te nemen. Toch bestaat deze tendens, die te maken heeft met de verzwakking van algemene, politieke ideologieën en, onder meer als gevolg daarvan, de opkomst van specialistische ideologieën. Voorheen het publieke domein wordt steeds meer een door deskundigen van diverse pluimage verkaveld en bevolkt terrein. Met misplaatste deskundigheidsmacht en nauw luisterende verbodsbepalingen jagen experts de ‘onbevoegden’ van hun grondgebied. De vergaande juridisering van het immigratievraagstuk, waardoor de politiek zich op een zijspoor heeft laten manoeuvreren, is hier maar één kant van. Maar immigratie, en alles wat ermee samenhangt, is ten

volle een zaak van de openbaarheid, een wezenlijk politieke aangelegenheid ook, en daarmee bij uitstek een zaak voor generalisten.

De maatschappelijke en demografische aardverschuiving die de immigratie van de laatste decennia nu en in de nabije toekomst teweegbrengt, is mede door deze misplaatste 'domein-claims' van specialisten publiekelijk slecht in kaart gebracht. Er wordt doorgaans oppervlakkig en lichtvaardig, roekeloos zelfs, over gesproken en geschreven. Politiek en bestuur, ook media en wetenschap, zijn in het algemeen blijven steken in gemakzuchtige propaganda voor de geopenbaarde waarheid van het multiculturalisme en de deugd der 'kleurrijkheid'.

Propaganda leidt niet tot helder inzicht en verstandig beleid. Daarvoor zijn openheid en nieuwsgierigheid nodig, hang naar feiten, discussie, intellectuele rivaliteit, conflict zelfs. Daaraan schort het in Nederland, waardoor we problemen ontkennen, fraaie ideeën onvoldoende aan de werkelijkheid toetsen en beleid in wensdenken blijft steken. Want de nieuwe heilsleer van het multiculturalisme belooft, net als die eerdere heilsleer, veel goeds voor de toekomst. Maar in het hier en nu betekent de 'reëel bestaande' immigratie, voorwaarde voor dat bevrijdende multiculturalisme, sociaal en financieel een last voor zowel de ontvangende samenleving als de nieuwkomers. Immigratie is zelden een zonder meer gelukkige ervaring. Even taaie als actuele maatschappelijke problemen - op het gebied van onderwijs (achterstanden), gezondheidszorg (tekorten naast allochtone overconsumptie), inactiviteit en criminaliteit (beide onevenredig allochtoon) - vloeien voort uit de huidige immigratie. Natuurlijk staan daar baten tegenover, maar van quitte spelen is vooreerst bij lange na geen sprake.

IV

Veel voorstanders van een ruim toelatingsbeleid voor vreemdelingen, zeg maar: immigratie, vinden dat zaken als deze onge-

zegd moeten blijven. Niet omdat ze niet waar, in de zin van: feitelijk onjuist, zouden zijn (over feiten gaan onze verhitte discussies zelden of nooit), maar omdat feiten, in elk geval sommige, in een zo gevoelige kwestie als immigratie geen rol behoren te spelen: normen zijn belangrijker dan feiten. Dit is een valse tegenstelling, waardoor *Sollen und Sein, statements of judgement* en *statements of fact* telkens weer verwarrend door elkaar lopen. Op feitelijke vaststellingen wordt met normatieve uitspraken gereageerd. Het hoort tot de onverkwikkelijkheden van het Nederlandse immigratiedebat. Natuurlijk doen normen er in een zaak als deze toe, maar normen die zich weinig aan feiten gelegen laten liggen, zijn nauwelijks bruikbaar.

Met het primaat van hun moraal, de enig mogelijke, en hun emoties, de enige behoorlijke, maken de voorstanders van immigratie het zich te gemakkelijk. Hun moreel absolutisme schermt hen af van minimale eisen van intellectuele tucht. Links acht zich in de vreemdelingenkwestie moreel zo verheven, dat serieus, inhoudelijk argumenteren met tegenstanders kennelijk nergens voor nodig is. Op hun feiten en argumenten wordt niet ingegaan, in plaats daarvan worden zij terechtgewezen. Afwijzing, diabolisering, etikettering moeten de tegenstanders hun hok in krijgen. Het gaat niet om feiten, het gaat erom of je ‘goed’ bent. Alsof voorstanders van immigratie geen andere argumenten hebben dan hun geopenbaarde waarheid en superieure moraal. Het is als discussiëren met gelovigen.

Het immigratie- en multicultuurdebat zou empirischer gevoerd moeten worden, met volop ruimte voor feiten, ook de onaangename, zonder loochening van werkelijkheid en alledaagse waarneming en naar vermogen op grond van redelijkheid. Alles overeenkomstig de tegenwoordig wat ouderwets geoordeelde, in de kern echter springlevende, ‘moderne’ overtuiging, dat zorgvuldig beredeneerde, rationele keuzen beter zijn dan blind geloof. Ook de normatieve elementen in de discussie zouden geëxpliciteerd en getoetst moeten worden.

Om enkele kwesties te noemen waarover te weinig gesproken is. Waarom is het jaarlijks opvangen van tienduizenden vluchte-

lingen (asielzoekers) in Nederland beter dan het, voor letterlijk hetzelfde geld, behoorlijk opvangen van vele honderdduizenden in hun regio van oorsprong? Opvang in de regio is trouwens niet alleen het officiële beleid van de Verenigde Naties, maar ook van de Nederlandse regering. Voorstanders van een royaal asielbeleid zouden in het licht van de op dit punt beschikbare feiten en cijfers hun voorkeur nadrukkelijker uiteen moeten zetten.

Waarom, nog een voorbeeld, is multiculturalisme in een land (of cultuurgebied), interne heterogeniteit zogezegd, beter dan culturele variëteit tussen landen (cultuurgebieden), ofwel externe heterogeniteit? De ‘waarde van culturen’, het nut van mondiale culturele diversiteit, laat zich goed begrijpen. Diversiteit is een schatkamer, een waarborg voor culturele soortenrijkdom. Maar wat is zo begeerlijk aan een wereldwijd verspreide, zich onherroepelijk homogeniserende ‘multicultuur’?

Iets anders. Waarom is regionaal chauvinisme pluis en nationalisme of zelfs, braver, patriottisme verwerpelijk? Wat is er aandoenlijk aan Friezen die hun Fries-zijn vieren, gedrenkt in essentialistische en biologistische flauwekul over hun identiteit, unieke karakter en knoestige wortels? Zij oogsten sympathie en vertedering van de toeschouwers. Maar stel dat Nederlanders of, veel erger natuurlijk, Duitsers zich collectief, georganiseerd, aan dergelijke onzin zouden overgeven, wat zou de weldenkendheid daar van vinden? Terecht zou een dergelijk vertoon van ‘exclusiviteit’ argwanend worden bekeken.

Er is een merkwaardige dubbele moraal aan het ontstaan. Een die regio's toestaat wat landen niet mogen en die het buitensluitende particularisme van ‘etniciteit’ aanmoedigt waar hij ‘nationaliteit’ verdacht maakt. Ook al gaat het bij nationaliteit in het algemeen om een collectiviteit die groter, moderner, meer omvattend, in principe inclusief, dus ‘universeler’ is dan het benauwende onderkomen dat etniciteit te bieden heeft. Nationaliteit is te verwerven, etniciteit altijd ‘aangeboren’.

V

In een democratie horen alle staatkundige zaken democratisch besloten te worden. Dat vraagt om debat, strijd, goed geïnformeerde burgers. Daarbij past niet het wegmoffelen van een lastig thema. Wie het politieke domein inperkt, bijvoorbeeld door kiezers stelselmatig buiten bepaalde zaken te houden, heeft weinig boodschap aan de democratie en het democratisch proces. In een democratie is iedereen immers bevoegd tot het hebben van een standpunt. Daarin verschilt (democratische) politiek van de wetenschap. De democratie kan daarbij niet zonder het besef dat verschillende standpunten mogelijk zijn. Ook daarin verschilt ze van de wetenschap. Met hun eenvoudige goed-foutschema, dat slechts één standpunt toelaat, doen de immigratie-enthousiasten geen recht aan dat beginsel.

Enige relativering van eigen en andermans posities in het vreemdelingendebat misstaat sowieso niet. De voorgeschiedenis van de kwestie is tekenend. Wat daarin opvalt is niet beginselvastheid, maar politiek-ideologische wispelturigheid. Wat gisteren links was, is nu rechts, en omgekeerd. Wat gisteren (bijna letterlijk) vanzelfsprekend was - geen immigratie - is nu een verdachte, soms zelfs strafbare opvatting. Het zou goed zijn ons rekenschap te geven van deze zigzagbeweging en van het ad hoc ideële kader van de tegenstellingen. De her en der opflikkerende Franse en Amerikaanse sentimenten tegen de mondialisering, voornamelijk bij radicaal links, zijn misschien de eerste voortekenen van een verschuiving in de politieke bejegening van het immigratiethema. De pendule zwaait terug.

Nathan Glazer, Amerikaanse socioloog, auteur (met Daniel P. Moynihan) van *Beyond the melting pot* uit 1963, maar ook van het recente *We are all multiculturalists now*, en pro-immigratie, wijst in een mooi interview in het Franse weekblad *l'Express* (27 juli 2000) ook op de tegenstrijdigheden in het links-rechtsschema. Amerikaans-rechts, zegt Glazer, staat in het algemeen welwillender tegenover immigratie dan links. Omdat *big business* de arbeid van immigranten nodig heeft en wegens hun offer-, arbeids- en

familiezin, die aangenaam contrasteren met de lakse mores van door de tegencultuur aangeraakte autochtone Amerikanen. Een goed voorbeeld van een klassiek linkse anti-immigratie auteur is de Amerikaan Roy Beck: *The Case Against Immigration* (1996). Van recenter datum is *Government Works: Why Americans Need the Feds* (1999) van Milton J. Esman, een radicale 'New Deal' Democraat en scepticus over de voordelen van mondialisering, die onder meer bepleit dat de federale overheid de immigratiewetten gewoon moet handhaven.

Wie weet is pro-immigratie straks ook in Nederland rechts, net als in de jaren zestig, toen *big business* gastarbeiders wilde en werkgeversgezinde ministers snel, zonder enige weerstand te bieden, aan die eis toegaven. Deze keer wil het welvarendste deel van de middenklasse zijn dienstboden- en nanny-problemen eindelijk weleens opgelost zien en eist het bedrijfsleven dat er, via arbeidsmigratie, een eind komt aan - tijdelijke - arbeidstekorten. Ook 'etniciteit' is wegens het retrograde karakter van dit begrip trouwens een goede kandidaat voor een rechts issue. Anti-immigratie wordt daarentegen weer fatsoenlijk links, samen met een rationeel universalisme en zijn voorportaal, het (staatkundig, dus niet: etnisch) nationalisme.

VI

'De' politiek die zich geen raad weet met nieuwe feiten en fenomenen, het is geen schande. Het is eerder regel dan uitzondering. Een eeuw geleden wist zij niet wat aan te vangen met de 'sociale kwestie'. Soms doen zich zaken voor die zich door hun aard en omvang niet een, twee, drie laten vatten, laat staan oplossen. Veel problemen, of wat daarvoor op een gegeven moment doorgaat, worden sowieso nooit 'opgelost'. Ze worden 'hanteerbaar' gemaakt, geleidelijk aan anders opgevat, veranderen van karakter, verbleken naast nieuwe kwesties, of verdwijnen even onopgemerkt als ze kwamen.

Maar dat immigratie jarenlang niet behoorlijk aan de orde ge-

steld kon worden, is wel bedenkelijk. Er is te gedempt gesproken over het feit van steeds weer nieuwe lichtingen ketenmigranten, de nasleep van de 'gastarbeid' uit de jaren zestig en zeventig; over de komst van onevenredig grote aantallen asielzoekers (op hun beurt de aartsvaders van nieuwe ketenmigratie); over de eisen die aan de vele honderdduizenden nieuwe ingezetenen gesteld konden worden; en over de ingrijpende consequenties van massaimmigratie voor een land als Nederland. Dat alles lag anders met de aloude sociale kwestie, die decennialang open en bloot het politieke leven definieerde, nieuwe politieke stromingen opriep en nieuwe instellingen van de staat creëerde.

Immigratie is als vraagstuk niet minder belangrijk. De huidige West-Europese immigratie en de manier waarop ontvangende landen met immigranten omgaan, wrikt aan de grondslagen van ons staatkundig bestaan. Het gewicht van immigratie als issue doet niet onder voor bijvoorbeeld dat van het Europees integratieproces. Indringender nog dan de EU stelt immigratie - afhankelijk van hoe landen ermee omgaan - de toekomst van de Europese natiestaten ter discussie. De conceptuele band tussen immigratie en natiestaat is zo evident, dat (vrije) immigratie wel wordt gepropageerd als een 'project' dat de gehate natiestaat moet ontmantelen. In deze radicale opvatting is de natiestaat mede schuldig aan de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog.

De onwil en het onvermogen van de gevestigde politiek om serieus in te gaan op de toekomst van de natiestaat, evenals, nauw ermee verbonden, de toekomst van de volkssoevereiniteit, heeft in heel Europa rechtse partijen en partijtjes in het leven geroepen. Niettemin is de natiestaat zowel de constituerende eenheid van het Europese statensysteem als, tot nader order, van de EU. Wat de rechtse dissidenten doen, is de gevestigde orde aanspreken op hun stilzwijgen in een fundamentele aangelegenheid. Zij beroepen zich daarbij op opvattingen die tot voor kort de heersende opvattingen waren - zo om en nabij de denkbeelden van de PvdA tot begin jaren negentig. Sterker nog: de opvattingen van 'extreem-rechts' in deze kwestie komen grotendeels netjes overeen met wat nog altijd het offiële beleid is van de Nederlandse

regering: geen asiel voor economische immigranten, asielzoekers opvangen in de eigen regio, de Vreemdelingenwet handhaven.

Het is niet verboden om van mening te veranderen. Integendeel, er kunnen goede en dwingende redenen voor zijn. De democratische zeden vereisen dan wel dat zulk 'voortschrijdend inzicht' met redenen wordt omkleed en verantwoord tegenover de kiezer. Het rechtse janhagel bestaat doordat de heersers hebben verzuimd hun onderdanen te vertellen waarom de gangbare, officiële opvattingen op vreemdelingengebied hun geldigheid hebben verloren. Het is klaarblijkelijk eenvoudiger dissidenten te verketteren en te intimideren dan ze uitleg te geven en te overtuigen.

VII

Hetzelfde mechanisme was werkzaam bij de West-Europese (dus niet: EU) sancties tegen Oostenrijk. Over de onbekooktheid van die extra-legale strafexpeditie is het denkend deel van de Unie het inmiddels wel eens. De regeringsleiders ageerden zonder *due process*, zonder consultatie van de beschuldigde en zonder welomschreven aanklacht. Met hun optreden negeerden zij de rechtsstatelijkheid, maar ook de grondslagen van de internationale rechtsorde, ook de Europese: het zelfbeschikkingsrecht der volkeren en de daaruit voortvloeiende nationale soevereiniteit. Hoewel dat leerstuk van de nationale soevereiniteit onder druk staat door het groeiende gewicht der mensenrechten (en internationale verdragen waarmee verdragspartners op allerlei gebied telkens iets van hun soevereiniteit afstaan), is het de hoeksteen van het volkenrecht. Ook EU-lidstaten zijn soeverein, de EU is een statenbond en geen bondsstaat. Het *droit de regard* dat de regeringsleiders claimden jegens een Oostenrijkse coalitie, is in strijd met het soevereiniteitsbeginsel. Hun optreden kon ook niet anders dan alle kleinere (toekomstige) lidstaten verontrusten.

De afkeuring van Oostenrijk voldeed niet aan nog een elemen-

taire toets, die van gelijkberechtiging. In hun ijver om het kwaad opnieuw belichaamd te krijgen, gingen de regeringsleiders voorbij aan de restrictieve asiel- en immigratiepraktijken die de EU-lidstaten erop nahouden. Oostenrijk is niet zwarter dan de rest. Bovendien is er geen EU-immigratiebeleid waarop een lidstaat in rechte aangesproken kon worden. Nederland ondervond dit zelf toen het eind 1999 in Tampere de Europese partners bijkans om centraal (restrictief!) beleid smeekte. Het Verenigd Koninkrijk doet het momenteel schijnbaar zonder racistisch *Unfug*, maar iedereen lijkt vergeten dat het land, als gevolg van opeenvolgende aanscherpingen in de afgelopen decennia, begonnen met de 'rivers of blood'-speech van Enoch Powell, een strikte immigratieen asielwetgeving kent. (Terzijde: de classicus Powell citeerde Vergilius: 'Like the Roman, I seem to see "the River Tiber foaming with much blood".') Ook Blair voerde weer een aanscherping door. De hele EU, Nederland incluis, weet zich geen raad met de hedendaagse immigratie.

Hoewel de agitatie tegen Oostenrijk anders doet vermoeden, bestaat er geen internationaal, volkenrechtelijk of anderszins, vastgelegd recht op immigratie. Het is een kwestie van debat en nationale politieke besluiten. Pleiten tegen (massale) immigratie op zichzelf is alleen daarom al niet onrechtmatig of onwettig, wat de ijveraars voor immigratie ook impliceren. Zo luidt artikel 2 van de Nederlandse grondwet: '1. De wet regelt wie Nederlander is. 2. De wet regelt de toelating en uitzetting van vreemdelingen. 3. Uitlevering kan slechts geschieden krachtens verdrag. Verdere voorschriften omtrent uitlevering worden bij de wet gegeven. 4. Ieder heeft het recht het land te verlaten, behoudens in de gevallen, bij de wet bepaald.'

Voor goed begrip: artikel 2 is niet ondergeschikt aan artikel 1, het non-discriminatie-artikel, waarop voorstanders van immigratie zich veelvuldig beroepen. Maar ook als grondwet of internationaal recht anders inhielden, betekent dat niet dat afvalligen dienen te zwijgen. Wie eist dat iemand, een vrije burger, de grondwet eert, handelt zelfs in strijd met de grondwet, en wel met artikel 7, waarin de vrijheid van meningsuiting vastligt. Kamerlid Eimert van

Middelkoop schreef erover: ‘Niemand in ons land is verplicht volkomen kritiekloos alle bepalingen van de Grondwet te onderschrijven. [...] Abraham Kuyper heeft eens gezegd dat hij de Grondwet aanvaardde om haar te veranderen.’ Zo is het: de grondwet bindt (verticaal) de overheid, niet (horizontaal) de burgers. Bovendien is Kuypers streven gehonoreerd en is de Nederlandse grondwet - helaas, overigens - om de haverklap gewijzigd.

Over de wenselijkheid van een effectief en humaan asielbeleid kan geen misverstand bestaan. Maar de Nederlandse asielpraktijk (en die van enkele andere EU-landen) heeft daar niets mee te maken. De asielregels bezwijken onder de toeloop en aanspraken van gewone immigranten en de manoeuvres van stuurloze bureaucraten en chicanerende politici. Het oneigenlijke gebruik dat individuele ‘asielzoekers’ van het asielrecht proberen te maken, is zonder uitzondering te begrijpen. Verwijtbaar is een politiek die toelaat dat het asielrecht, zorgvuldig vastgelegd in de Conventie van Genève, wordt verkwanseld. Waar het om gaat is, dit - essentiële - recht te redden uit handen van de rekkelijken en opportunisten. We weten niet waar we het ooit nog echt voor nodig hebben.

VIII

Het is absurd het afwijzen van - ongecontroleerde, onwettige - immigratie, of van de idee Nederland tot immigratieland om te vormen, als racistisch te bestempelen, zoals immigratievoorstanders niet zelden doen. Racisme, voor de goede orde, is het op biologische gronden superieur achten van de ene mens boven de ander en mensen op die grondslag (ongelijk) behandelen. Wie tegen immigratie is, of tegen een bepaalde immigratiepolitiek, of juist de afwezigheid daarvan, is echter niet automatisch tegen de immigrerende personen (veelal trouwens ‘Kaukasiërs’, dus van hetzelfde ‘ras’, het woord alleen al, als autochtone Nederlanders). Het is nuttig steeds onderscheid te maken tussen beleid, of ge-

brek daaraan, en de betrokkenen. Toch is een logisch onhoudbare dubbele gelijkstelling - wie tegen immigratie is, is tegen immigranten en wie tegen immigranten is, is een racist - de debating-truc die ‘extreem-links’ in het immigratiedebat toepast.

De discussie over (voortgaande) immigratie in Europa is legitiem, verzet ertegen niet te reduceren tot racisme of xenofobie. Er is iets fundamenteels aan de orde: de toekomst van de Europese natiestaat, tegelijk verzorgingsstaat (niet voor niets tot nu toe gebonden aan de natiestaat). Ook is in het geding: de staatkundige democratie zoals we die nu nog kennen. Deze vooronderstelt een ‘volk’ als zetel van de soevereiniteit. Geen ‘natuurlijk’, etnisch volk, quod non, maar een uit gedeelde ervaringen gevormde nationale gemeenschap, die ook eenheid van solidariteit is. Niet alleen ‘extreem-rechts’ zou over het ongewisse nationale toekomstperspectief ongerust moeten zijn.

De veranderingen op nationaal niveau worden gecompleteerd door machtsverplaatsing naar een ondoorzichtig Europees ‘centrum’. In die Europese context woedt onder meer een botsing tussen recht (strohalm van de kleine staten) en macht (prerogatief van de groten), plus - voor wie braaf en wettisch zijn - machtsverlies van de politiek aan de rechter. Op nationaal-statelijk niveau valt steeds minder te beslissen. Waar wel besloten wordt, in Brussel, is sprake van beperkte parlementaire controle. Zo ontstaat een nieuwe *Obrigkeitsstaat* - eerder ambtelijk dan politiek van signatuur, *top down*, met geringe verantwoordingsplicht jegens de burgers, aangevuld door betrekkelijk ongecontroleerde parastatelijke en supranationale instellingen.

De Franse diplomaat Jean-Marie Guéhenno voorzag ‘het einde van de democratie’, een politiek systeem dat, verbonden als het is met soevereine staten, verdrongen raakt door een nieuw (Romeins) Rijk met een vaag, meerledig centrum, diffuse machtsconstellaties en permeabele grenzen. De volkssoevereiniteit, grondslag voor de democratie, verdampt, soevereine burgers worden (weer) onderdanen. Staten gaan steeds minder over wat essentieel statelijke functies en bevoegdheden waren (staatsburgerschap, grensbewaking, externe veiligheid, wet- en regelgeving op velerlei

gebied, rechtspraak, economische ordening). Misschien weet de politieke klasse dit allemaal, hoewel ze daar weinig blijk van geeft. De burgers weten het nauwelijks. Met elkaar handhaven we de illusie van een reëel bestaande democratie, van electorale zeggenschap, van politieke greep op ons bestaan.

Wie beargumenteert dat rechts met de belaagde natiestaat en verdampende democratie een serieus punt in handen heeft, gaat voor extreem-rechts door of heet een sympathisant van die richting. Het is tekenend voor een opinieklimaat dat open debat slechts tandenknarsend toestaat. Met de strategie van de diskwalificatie, om niet te zeggen denunciatie, onttrekt een linkse *Sprachherrschaftsklasse* zich, argumentloos, aan de verantwoordingsplicht die het hart van de democratie is. Zo krijgt niemand bijvoorbeeld te horen waarom het zo'n geweldig idee is om van een uit zijn voegen barstend land als Nederland een 'echt' immigratieland te maken. Kennelijk gaat het de exponenten van de juiste gezindheid, de 'goede mensen', niet om een confrontatie van meningen en opvattingen, 'waarheidsvinding' zo men wil. De gelovigen rekenen het vooral tot hun taak 'slechte mensen', de ketters, te identificeren en na te wijzen.

IX

Het afwijzen van immigratie wordt zelfs per definitie als vorm van psychopathologie voorgesteld. Niet zoiets geborneerds als 'afkeer' van vreemdelingen, nee ook het beargumenteerd afwijzen van immigratiebeleid of onderdelen ervan. Het denunciëren der tegenstanders loopt via hun pathologisering. Wie tegen is, welke motieven en argumenten iemand ook voor dat standpunt heeft, is vervuld van vreemdelingenhaat, xenofobie, hunkert naar een sterke leider, wijst uit mentale rigiditeit het vreemde en afwijkende af. Zulke mensen, het spreekt bijna vanzelf, hebben hard professionele hulp nodig om op het rechte pad te komen, als het even kan in de vorm van voorlichting, maar zo nodig door resocialisatie met behulp van justitie.

Het pathologiseren van dissidenten is een erfenis van de Frankfurter Schule, die combine van Marx en Freud, van vervreemding en het onbewuste, die intellectueel opgang maakte in de jaren zestig. Wetenschappelijk zijn deze inzichten van de Frankfurters al lang en breed ten grave gedragen, maar zij werpen, in gevulgariseerde vorm, een schaduw van onaantastbare deskundigheid en morele autoriteit over het immigratie- en vreemdelingendebat. De kern van de pathologisering is de ontkenning van het politieke karakter van de tegenstand. Wie tegen is, is gestoord, scoort - wetenschappelijk vastgesteld! - hoog op de fascismeschaal, het aardstralenkastje van de nazaten van de Frankfurters.

Het zou een zegen zijn als dit hovaardig simplisme de vreemdelingendiscussie niet langer bij de strot hield. Immigratie is fundamenteel een politiek issue, verzet ertegen is niet tot een psychische afwijking te reduceren. Wie tegen massale immigratie is, of tegen de ideologie van het multiculturalisme, is niet per se ziek of gestoord, men is slechts andere dan de thans heersende meningen toegedaan. Afwijkende meningen behoren op hun merites te worden bestreden, met inhoudelijke argumenten, niet via het diskwalificeren - ad hominem, door pathologisering en etikettering - van wie ze huldigen. De eis standpunten met argumenten te omkleden en op elkaars argumenten in te gaan, geldt uiteraard voor- en tegenstanders (en wie daar tussenin zitten, want het debat is gelukkig niet tot een eenvoudig voor of tegen te verengen). Tegenspraak brengt ons verder.

De Nederlandse natie, haar samenstelling en toekomst, is bij uitstek een politiek onderwerp. Juist omdat we al eeuwen, op Tollens (‘Wie Neêrlands bloed...’) na dan, geen natuurlijk, biologisch natiebegrip kennen, is het lidmaatschap van de natie een politieke kwestie. Het is geen noodlot, zoals ‘bloedbanden’, maar iets wat een beslissing vergt. Alleen een biologisch natiebegrip, dat van nationaliteit etniciteit maakt, kan het zonder discussie en politieke beslissingen stellen.

X

Met de nieuwe Vreemdelingenwet komt parlementair-politiek een voorlopig einde aan een even verholen als stekelig debat over wat het land overkomt en de gevolgen ervan, op korte en langere termijn. De wettelijke afronding is de verdienste van Job Cohen (en van PvdA-fractievoorzitter Ad Melkert die na de Kamerverkiezingen van 1998 snel een nieuwe wet eiste). De staatssecretaris van Justitie 'doet het goed', zoals het in Den Haag heet. Cohen komt daarmee in aanmerking voor hogere ambten. Niet omdat hij, in enige reële betekenis van dat woord, 'greep' aan het krijgen is op het asielvraagstuk, maar omdat hij, charmant, wendbaar, zonder negatieve opwinding, de kwestie for *the time being* politiek hanteerbaar heeft weten te maken. Meer vroeg 'Den Haag' ook niet na een uitputtingsslag van jaren waarin PvdA en VVD de loopgraven nooit verlieten en de kwestie geblokkeerd raakte. Hoe krachtiger Bolkesteins argumenten en hoe groter zijn electorale succes, des te hardnekkiger het verzet van de PvdA tegen een strikter vreemdelingenbeleid.

Die jaren van stagnatie, van PvdA-blokkades, zijn ten slotte bekroond met een Vreemdelingenwet die vooral aantoont dat beide hoofdrolspelers het in deze kwestie met elkaar niet eens konden of wilden worden. De wet is geen compromis, maar een afspraak om het oneens te blijven en de kwestie in hemelsnaam verder zoveel mogelijk te laten rusten. Er komt één vluchtelingenstatus, sneller dan nu toegekend, waardoor er korter in asielzoekerscentra hoeft te worden rondgehangen, en er komen, tenminste in theorie, kortere procedures en minder beroepsmogelijkheden. Zo kan de VVD stellen dat economische immigranten niet door de procedure komen (mits correct uitgevoerd), en kan de PvdA het geloof handhaven de laatste der rechtvaardigen te herbergen.

De vraag is waarom de kwestie uiteindelijk is gepacificeerd, partijpolitiek althans. Wierp de PvdA, Melkert, de handdoek of deed na Bolkesteins vertrek, de VVD dat? De 'asielvrede' lijkt voortgekomen uit het besef bij de antagonisten dat de strijd zonder winnaar zou blijven. Bij de meegaandheid van de VVD speelde

ook Bolkesteins gang naar Brussel mee, een gunstig moment om de partijkoers stilaan te verleggen. Frits Bolkestein liet de VVD groeien dankzij de vreemdelingenkwestie, maar wist zijn electorale winst op dit punt niet in nieuw beleid om te zetten. Met zijn uitgesproken opvattingen trok Bolkestein weliswaar kiezers aan, maar hij stootte ook veel potentiële vvd-stemmers af. Bolkestein belette de verdere opmars van de VVD en blokkeerde daarmee een eventueel vvd-premierschap.

Het zal Hans Dijkstal, Bolkesteins opvolger als fractieleider van de VVD, niet gebeuren. Met zijn steun voor de uiteindelijk weinig veranderende, veel consoliderende Vreemdelingenwet demonstreerde hij dat de 'missie' van Bolkestein niet de zijne is. Daarbij komt dat de verkiezingen van 1998 de Tweede Kamer een 'linkse' meerderheid bezorgden, waardoor de positie van de VVD is verzwakt. Aan het vreemdelingenvraagstuk is politiek gewoon geen eer meer te behalen. Door de nieuwe Vreemdelingenwet te steunen, legde Dijkstal bovendien een fundamentje onder verdere Paarse samenwerking en een vvd-premier. Voor de PvdA golden vergelijkbare redenen. De afgelopen jaren hebben ook geleerd, dat niet de politiek, maar de rechter in vreemdelingenzaken beslist. Waarom zou je politieke strijd leveren als je in de rechtszaal toch je zin krijgt?

De nieuwe Vreemdelingenwet zal aan de feiten nauwelijks iets veranderen. Immigranten, onder wie velen die zich - er zijn nu eenmaal weinig legale immigratiemogelijkheden - als asielzoeker aandienen, zullen naar dit dichtbevolkte land blijven toekomen en zich er op de een of andere manier ook weten te vestigen. Een belangrijke les van de jaren negentig is immers dat de staat maar weinig zeggenschap ambieert in een lastige zaak als deze. Men hoeft maar te denken aan de afwezigheid van een praktisch, werkbaar uitzet- en terugkeerbeleid.

XI

Overal in Europa loopt het machtsbereik van nationale staten terug. De armslag van nationaal-politieke instituties slinkt, die van internationale, tussen- of bovenstatelijke, instellingen op grondslag van ‘verdragsverplichtingen’ neemt toe. Op vreemdelingengebied staat tegenover het machtsverlies van de nationale staat vooralsnog een EU-rechtsvacuüm. Het is op dit punt in Europa ieder voor zich, met zelfzuchtige ‘beleidsconcurrentie’ tot gevolg: als anderen zo onnozel willen zijn, laat ze het dan ook maar opknappen... Volgens dit principe ontpopte het Europa zonder grenscontroles, ‘Schengen’, zich voor Nederland tot een faliekante misgreep. Niet wat de ongehinderde voortgang van handelsstromen betreft, dat lukt uitstekend. De hindernissen zijn zo gering dat de stromen allerlei contrabande, ook mensen, met zich meevoeren. ‘Schengen’ is typisch ook geen regeling die lekker anticipeerde op de val van de Muur, waarmee West-Europa van rugdekking in het Oosten werd beroofd. Nederland bevindt zich door ‘Schengen’ aan de ‘ontvangende kant’ van een systeem van ‘afspraken’ dat landen beloont voor het door- en afschuiven van problemen.

Onvermijdelijke - internationale - machtsverschillen leiden tot ongelijke rechtsbedeling. In theorie geldt in het verkeer tussen staten, ook binnen de - hoofdzakelijk communautaire - EU, het ‘gelijke monniken, gelijke kappen’. Maar in de praktijk mag de prins dikwijls wat de os niet is toegestaan. Beperkt die os, Nederland, ook nog eens zijn eigen handelingsruimte, of hengelt hij naar een prominentere positie in de statengemeenschap dan nuchter beschouwd bij zijn maat en stand past, dan ontstaat als vanzelf een onevenredige internationale lastenverdeling - deels zelf opgelegd of uitgelokt, deels als gevolg van nationale onmacht tegenover ‘natuurlijke’ internationale machtsverschillen.

Door een combinatie van elkaar aanjagende, specifiek nationale en algemeen internationale mechanismen, heeft het asiel zoeken hier een grotere vlucht genomen - zelfs absoluut - dan in vrijwel alle andere EU-landen. Onberispelijke opvattingen over

internationale verplichtingen voegden zich bij doelmatige institutionele opvang. Activistische advocaten, zaakwaarnemende academici en rechters die zonder veel terughoudendheid politieke beslissingen nemen, konden, geholpen door een imperialistische professionele ideologie, het asielrecht naar hun hand zetten. Ook onzekerheid over de rol van de (nationale) overheid droeg er toe bij dat de 'lege stoel der macht' door onbevoegden werd beklommen. Een ontzuild partijpolitiek bestel dat kampt met verlies aan legitimiteit en afnemende politieke participatie, heefthet oogluikend toegelaten. Het maakt het systeem vatbaar voor de avances en aanspraken van *special interests*, waaronder de asiellobby. Zij verschaffen politici de - legitimerende - illusie een authentieke maatschappelijke achterban te hebben.

De asielkwestie, zeker de onevenredige omvang ervan in Nederland, is symptomatisch voor een gestage 'ontstatelijking' van de overheid en, als complement daarvan, de verstatelijking van de maatschappij. Door de sluimerende politieke legitimiteitscrisis onzeker geworden over haar positie en potentie, heeft de overheid het asielvraagstuk feitelijk uitbesteed aan een 'gepassioneerde minderheid' van zaakwaarnemers en andere professionele *do-gooders*. Zij konden grote invloed uitoefenen op het asiel- en vreemdelingenbeleid door hun bevoorrechte toegang tot politieke partijen, overheid en beleidsmakers.

Dit uitbestedingsmodel heeft een nieuw middenveld voortgebracht van verzelfstandigde, op afstand geplaatste, semi-statelijke organen als de Immigratie en Naturalisatiedienst (IND) en het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA), quasi particulier initiatief (VluchtelingenWerk Nederland) en andere 'autonome' *actores* als 'gratis' rechtshulp-advocaten. Dit middenveld belichaamt de overheid in haar minst grijpbare, minst aansprakelijke gedaante: de postmoderne overheid. Staat en maatschappij lopen onontwarbaar door elkaar, verantwoordelijkheid verdampt en verantwoordingsplicht verdwijnt. Het 'middenveld' is, als uitvoerder, als lobby en actiegroep, in al zijn vezels verbonden met een weliswaar regulerende en subsidiërende, maar tegelijk machteloze overheid.

XII

Het asielbeleid is geen ontsporing, een kleine ongerechtigheid op het smetteloze blazoen van een kerngezonde democratie. Het is, integendeel, een symptoom van een al jaren durende politieke crisis. Het tijdperk van de verzuiling ligt ruimschoots achter ons zonder dat zich een levensvatbare opvolger heeft aangediend. De massapartijen, ook voorheen al klein in vergelijking met het buitenland, verschrompelden tot kaderpartijtjes, functioneel nauwelijks meer dan kiesverenigingen. De Nederlandse particratie vertegenwoordigt hoofdzakelijk zichzelf, kent leden noch partijleven. Het ‘nieuwe regime’ is weinig representatief, autistisch. Paars, sinds 1994 aan de macht, heeft het alleen maar erger gemaakt. Het historisch compromis tussen economische vrijheid en verzorgingsstaatsocialisme bevestigde voor Nederland wat zich met de ineenstorting van het communisme op wereldschaal had voorgedaan: de triomf van het liberalisme, politiek en economisch, en daarmee het einde van rivaliserende politieke opvattingen.

In dit politiek-ideologische vacuüm diende de vreemdelingenkwestie zich opnieuw aan. Terwijl de komst van ‘gastarbeiders’ in de jaren zestig zo'n vier decennia na dato nog altijd, volgens het principe der ketenmigratie, jaar in jaar uit nieuwe nieuwkomers aanvoerde, tekende zich begin jaren negentig een nieuw fenomeen af: immigratie onder het mom van asiel zoeken. De economische vluchteling, afkomstig uit de Derde Wereld, deed zijn intrede in Nederland en elders in het Westen. Het klinkt merkwaardig, maar in veel opzichten kwamen de nieuwe asielzoekers als geroepen, want ze gaven Europees-links na het echec van de Maakbare Samenleving een nieuwe ‘defining issue’ in handen.

Het beheer van de economie onderscheidde links niet langer van rechts - men denke ook aan de veel beleidsverschillen neutraliserende emu-criteria. Zelfs het management van de verzorgingsstaat leverde geen onoverbrugbare links-rechtstegenstellingen meer op. Met behulp van de ‘vreemdeling’ kon links zich desondanks als wezenlijk beter en menselijker, in morele zin wel

te verstaan, dan de politieke concurrentie presenteren. De vreemdelingenkwestie markeerde het internationalisme en universalisme van links en bevestigde zijn door de (herinnering aan de) Tweede Wereldoorlog gestaalde antiracisme. De praxis van de immigratie werd *in no time* voorzien van de theorie van het multiculturalisme, de opvolger-ideologie voor de Maakbare Samenleving. Opnieuw was links de vroedvrouw van de geschiedenis en begreep het beter dan ieder ander de tekenen des tijds en de maatschappelijke dynamiek, die onafwendbaar tot een postnationaal, multicultureel maatschappijtype zal voeren.

Meteen vanaf 1994 heeft de nieuwe funderende tegenstelling het Paarse regeren vergiftigd. De PvdA profileerde zich door Bolkesteins VVD te demoniseren en discrediteren - om van de CD van Hans Janmaat nog te zwijgen. Op zijn beurt attaqueerde Bolkestein in verkiezingstijd het neo-internationalisme van de PvdA. De VVD groeide uit tot de op een na grootste partij van het land. Maar met dat verkiezingssucces konden de liberalen nauwelijks een kant uit. Politiek blokkeerde het eerder een restrictief toelatingsbeleid. De ironie van het geval wil ook nog dat beperking van immigratie ideologisch geen liberaal thema is. Liberalen hangen vrijhandel, vrije markten en vrij kapitaalverkeer aan, en in het verlengde daarvan het vrije verkeer van mensen. In principe althans. De wetten van vraag en aanbod moeten een efficiënte allocatie van 'handen en hoofden' over landen en continenten bepalen - herkomst, geschiedenis, taal en cultuur, daar heeft het (economisch) liberalisme weinig boodschap aan. *The Economist* draagt deze gospel al lang blijmoedig uit.

Liberalen zijn in de - Nederlandse - praktijk tegen immigratie als de economie daar geen baat bij heeft. Is er geen tekort aan arbeidskrachten, dan leidt immigratie immers niet tot inkomens uit arbeid, maar tot afhankelijkheid van uitkeringen en tot nodeloze overdrachtsuitgaven. Zodra de economie er echter om vraagt, ijveren liberalen voor de toelating van buitenlandse arbeidskrachten. Weliswaar kent Nederland een 'stille reserve' van om en nabij een miljoen mensen, maar de bestaande regels beletten hun effectieve mobilisatie. Dat maakt de aanvoer van nieuwe, willi-

ge arbeidskrachten onweerstaanbaar. De verzorgingsstaat dwarsboomt, en niet alleen in tijden van groei en bloei, de economie.

XIII

Het liberale standpunt past bij het dominante ‘economisme’, het primaat, in alles, van de economie. Hedendaags links deelt dit niet; zelfs analytisch verwaarloost het de ‘productieverhoudingen’. Links vat immigratie ‘postmodern’ op, niet in termen van economische noodzaak, maar als ‘bovenbouwverschijnsel’ en cultureel experiment. In de jaren tachtig en negentig, toen immigratie geen enkele economische noodzaak had, ‘rationaliseerde’ links het fenomeen door het aan te prijzen als culturele verrijking. Een verlegenheidsargument, maar ook de voorbode van de nieuwe heilsleer van het multiculturalisme. Links is verward in zoverre het dit culturele, voluntaristische standpunt omhelst, maar eveneens het economisch-deterministische inzicht aanhangt dat immigratie het ‘onvermijdelijke’ gevolg is van mondialisering en ongelijke welvaartsverdeling in de wereld. Immigratie is een bovenbouwfenomeen, maar toch ook een beetje onderbouw.

De ontkoppeling, praktisch en conceptueel, van economie en immigratie heeft geleid tot ‘het multiculturele drama’ dat Paul Scheffer begin 2000 aan de orde stelde. Aantallen mochten er bij de (asiel)immigratie onder geen beding toe doen. Discussie over de getalsmatige kant van gezinsvorming en -hereniging stond helemaal buiten iedere (morele) orde. De Nederlandse immigratie in de jaren tachtig en negentig - gezinshereniging en -vorming, naderhand ook asielimmigratie - stond grotendeels los van de arbeidsmarkt. Honderdduizenden kwamen het land binnen zonder over bruikbare kwalificaties voor de Nederlandse arbeidsmarkt te beschikken, dus zonder economisch perspectief. In de race tussen integratie en immigratie werd integratie de onvermijdelijke verliezer.

Wie integratie en emancipatie wil, zal bij de economie moeten

beginnen en immigratie met (de noden van) de arbeidsmarkt moeten verbinden. Integratie zonder ruggesteun van economie, werkplek en arbeidstaak, de voortbrenging zogezegd, is een menselijkerwijs te zware opgave - voor wie ook. Historisch gezien begint integratie altijd met de arbeid. Mensen scherpen hun kunnen aan taken, ontlenen zelfvertrouwen aan hun nieuwe vaardigheden en *a job well-done*. Naast een hoog 'psychisch inkomen' levert een baan bijna altijd ook een beduidend beter gewoon inkomen op dan een uitkering. Deze jaren van hoogconjunctuur tonen dit eens te meer aan. Vaak wordt beweerd dat de *booming* economie in de inkomenssfeer denivellerend is. In feite nivelleert zij echter doordat velen, onder wie veel allochtonen, een uitkering voor een betaalde baan kunnen inwisselen.

Toch heeft 'het beleid' nieuwkomers hier veelal met de onhaalbare, dus wrede taak opgezadeld zich los van de economie sociaalcultureel te integreren. Vanaf de jaren zeventig is het Nederlandse integratiebeleid culturalistisch geweest. Mensen moesten zich aan hun haren omhoog zien te trekken, dikwijls zonder baan en inkomen uit arbeid. Terwijl de banengroei stagneerde en de nieuwe kenniseconomie steeds hogere eisen aan werknemers stelde, 'importeerde' Nederland hoofdzakelijk ongeschoolden uit onderontwikkelde gebieden. Omdat zij het recht hadden hier te zijn. Zij belandden te vaak in een ontregelend, tot niets verplichtend 'rijk van de vrijheid' in plaats van in de emancipatoire omgeving van taak en verplichting, Marx' 'rijk van de noodzaak'.

XIV

Het is een raadsel hoe links ertoe kon komen immigratie en integratie als een bovenbouwverschijnsel op te vatten. Dat is wat sinds de jaren zeventig is gebeurd. Integratie werd een culturele opgave, een kwestie van goede wil, voorlichting, 'motivatie', mentaliteit, onderwijs - een opgave dus die mensen zonder economie, zonder werk geacht werden te kunnen bolwerken.

Het raadsel laat zich deels begrijpen uit de - ideologische - ver-

warring waaraan links in de jaren zestig en zeventig ten prooi viel. Onder invloed van de waarden van de tegencultuur heroriënteerde het zich op de betekenis van werk en op het klassiek linkse primaat van de economie. De flirt met 'postmateriële' waarden werd heviger door de stagnerende economie na de olieschokken van de jaren zeventig en tachtig. De postindustriële economie liet weliswaar productiviteitsgroei zien, echter ook gedempte, zelfs negatieve werkgelegenheidsgroei. Angst voor baanloze groei aan de ene kant, groeiende productiviteit en hoop op het aanstaande 'rijk van de vrijheid' aan de andere, leidden tot wat wel het 'demobiliseren van het leger van de arbeid' is genoemd. Kort werken en lage arbeidsmarktparticipatie kenmerkten de Nederlandse economie. Veel immigranten waren al gedemobiliseerd voordat ze dienst hadden kunnen nemen en kwamen als overtolligen naar Nederland.

Had er een koppeling bestaan tussen economie en immigratie, dan waren nieuwkomers, *if any*, hoofdzakelijk in de marktsector terechtgekomen. De overheid had slechts een marginale rol gekregen bij hun 'opvang'. Zo gaat het meestal in traditionele immigratielanden. Doordat immigranten hier in ruime mate buiten de wereld van het werk bleven, werden zij de overheid tot aanhoudende zorg. De (neo)liberale versobering van de verzorgingsstaat uit de jaren tachtig en negentig is in Nederland deels gepareerd door de institutionalisering van nieuwe verzorgingsbehoeften die immigratie op zijn Hollands met zich meebracht. Het betekende het behoud van (linkse) overheidsbanen voor linkse mensen: hoog opgeleiden met een arbeidsmarktpreferentie voor overheid en quartaire sector.

'Immigratie zonder economie' paste ook in de worsteling van links in de jaren tachtig met de verzorgingsstaat en de noodzaak om daarin tot een betere verhouding tussen rechten en plichten te komen. De verzorgingsstaat werd door links verabsoluteerd en jarenlang bejegend zonder veel acht te slaan op zijn economisch draagvlak. Tegelijk heroriënteerde links zich op zijn doelen, rol en achterban, op het 'culturele' belang van werk en de nadruk die in een postmateriële samenleving op culturele waarden ligt. Im-

migratie was economisch overbodig, maar steun ervoor was als politiek-cultureel statement niettemin heel bruikbaar. Die getuigde van culturele openheid, postmoderne vernieuwingsdrang, van nieuwe, postnationale solidariteit en inclusiviteit: het oude, sleetse gelijkheidsideaal in een fraai nieuw jasje.

XV

Scheffers 'multiculturele drama' komt regelrecht voort uit de koker van dit culturalisme. Het is het gevolg van de stelselmatige verwaarlozing van de economie als integratiefactor. Over de destructieve gevolgen van baanloze existenties, schrijft de Amerikaanse socioloog William Julius Wilson met pijnlijke precisie in zijn boek *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor* (1996). Nederland 'importeerde' jarenlang arbeidskrachten voor wie in een postindustriële economie feitelijk geen emplooi bestond. Daar kunnen geen taalcursussen, inburgeringsprogramma's en 'gelijke' onderwijskansen (op zwarte scholen weliswaar) tegenop. In principe nuttig, zulke culturele voorzieningen, maar nogal zinledig, zeker voor de eerste generatie, als er geen banen beschikbaar zijn.

Blijven integratie en emancipatie vervolgens achterwege, dan dienen zich bijna als vanzelf theorieën van culturele deficiëntie aan. Het gebeurt telkens weer tijdens perioden van grote werkloosheid. Het spookbeeld van de 'shiftless poor' houdt 'culturele' tekortkomingen van de werklozen verantwoordelijk voor hun lot. Gevestigden moraliseren over de povere bagage van nieuwkomers. In de regel zijn echter niet de armen het probleem, maar de toestand van de economie en de stand van de conjunctuur. Daarmee is niet gezegd dat die relatie statisch is. Ongeletterde boeren hebben inderdaad weinig te zoeken in een geavanceerde economie. De tienjaarlijkse Amerikaanse volkstellingen laten zien dat de scholingskloof tussen immigranten en de 'autochtone' beroepsbevolking sinds begin twintigste eeuw sterk is toegenomen. Daarmee groeide de inkomenskloof tussen beide categorieën.

Censusgegevens tonen ook aan dat eerste-generatie-immigranten met het laagste scholingsniveau, het grootste beroep op publieke bijstand doen.

Misschien de bekendste deficiëntietheorie is die van de sociologen Daniel P. Moynihan en Nathan Glazer in *Beyond the melting pot*. De mislukte integratie van zwarte Amerikanen weten zij aan tekortkomingen in het zwarte gezinsleven. Daarbij doelden zij op de afwezigheid van de vader in een groot aantal van die gezinnen. Het lijdt geen twijfel dat die gezinsstructuur een desastreuze invloed heeft op de zwarte gemeenschap. Wilson legt echter sterk de nadruk op de economische oorzaken - werk dat de steden verliet - van dit sociaal-culturele falen.

Paul Scheffers alarmerende 'Het multiculturele drama' bevat een deficiëntietheorie à la Glazer en Moynihan. Niet de gezinsstructuur van de immigranten is volgens Scheffer echter debet aan hun tekortschietende integratie, maar het geloof van velen van hen, de islam. De Nederlandse samenleving heeft het deze immigranten bovendien niet gemakkelijker gemaakt door er een zo vergaand cultuur- en waarderelativisme op na te houden, ook al is dit vaak schijn, dat niet duidelijk wordt gemaakt voor welke normen en waarden Nederland zelf staat. De ontvangende samenleving doet zo nog een schepje bovenop de 'culturele' zwakte van veel immigranten. Scheffer verwijt samenleving en overheid vervolgens dat zij de urgentie van het resulterende probleem niet inzien. Een 'multicultureel drama' voltrekt zich voor onze ogen, maar niemand doet er iets steekhoudends aan.

XVI

In Nederland heeft zich inderdaad een drama voltrokken, niet het drama van Scheffer echter, maar een economisch, demografisch en, gewoon, menselijk drama. Op grote schaal zijn hier mensen toegelaten wie geen serieus emplooi wachtte, maar een gesubsidieerd bestaan in de marge van de samenleving. Dan is het bijna *blaming the victim* als we het 'falen' van deze overtollige nieuwko-

mers wijten aan hun verkeerde culturele bagage. Hoe hadden zij en hun nakomelingen zich in het vacuüm van hun arbeidsloze bestaan kunnen ontpoppen tot gezochte arbeidskrachten en snelle studenten? Moslim of niet, al of niet behept met nuttige kennis van onze vaderlandse geschiedenis en grondig onderwezen in de ‘christelijke en maatschappelijke deugden’ uit het oude onderwijsartikel van de grondwet, het had weinig uitgemaakt.

Dit wil niet zeggen dat Scheffers artikel van geen belang was. Het diende als katalysator in een slepende discussie en het wees eens te meer op de ‘socialisatiezwakte’ - voor nieuwkomers - van de Nederlandse samenleving en cultuur. Maar het echte drama is dat we in Nederland al heel lang een cultureel georiënteerd *integratie*-debat voeren - al minstens sinds de introductie van het befaamde ‘integratie met behoud van eigen cultuur’ in de jaren zeventig - maar dat een *immigratie-debat* nog altijd gemeden wordt. Dat debat zou moeten doen wat in de woordenstrijd volgend op Scheffers stuk angstvallig werd vermeden, zoals André Roelofs in *de Volkskrant* naar aanleiding van het eraan gewijde Kamerdebat opmerkte, namelijk zich richten op aantallen. Precies wat klassieke immigratielanden doen.

Links wilde en wil hier niet aan. Paul Kalma's aanval had zelfs het uitgesproken oogmerk zo'n kwantitatief debat over immigratie te taboeïseren. Het debat over de nieuwe Vreemdelingenwet ging in laatste instantie wel over aantallen. Het werd op kousenvoeten gevoerd, alsof het om iets anders ging. Het Scheffer-debat ging ten onrechte bijna uitsluitend over culturele en maatschappelijke hoedanigheden. Ook dat werd omzichtig gevoerd. Het ene debat zonder het andere is bovendien vrij zinloos.

Cultuur en subcultuur van immigranten zijn ondergeschikte factoren voor hun succesvolle ‘integratie’ - daarvoor zijn hun opleidingsniveau en de locomotief die economie heet bepalend. Ons culturalisme is een drogbeeld annex sta-in-de-weg. We gebruiken het om uiterst medemenselijk ‘inclusief’ te kunnen zijn en om ruimhartig geen scherpe grenzen te hoeven stellen aan immigratie. De receptie van Scheffers stuk bevestigde deze inclinatie alleen maar. Scheffer schreef met zo veel woorden dat te

grote aantallen immigranten integratie dwarsbomen. Maar wat een debat over integratie en immigratie had moeten zijn, ging bijna uitsluitend over integratie.

De huidige tijd van hoogconjunctuur is fascinerend. Bijna een experiment onder laboratoriumcondities. Indien de berichten niet bedriegen, is een vrij sterke daling van de allochtone werkloosheid aan het plaatsvinden. Als er maar vraag naar arbeid is. 'It's the economy, stupid,' om met Clinton te spreken. Meer dan (gedwongen) acculturatie zal een langdurig gunstige arbeidsmarkt tot groeps- en individuele emancipatie leiden. Ook succesvolle immigrantengemeenschappen in de vs behielden lang hun eigen taal en cultuur. Maar hopelijk zullen veel jonge allochtonen zich via de bloeiende economie bevrijden uit hun culturele kerkers en etnische kluisters. De deficiëntietheorie is weliswaar niet geldig, maar opgaan in het grotere geheel van de ontvangende samenleving blijft een aantrekkelijk 'modern' perspectief.

XVII

Eind goed al goed? Nee, daarvoor krijgt Nederland, zo klein als het is, nog steeds te veel hooi op de vork. Asielzoekers blijven deze kant uitkomen, gezinshereniging en -vorming gaan vrolijk verder, vele duizenden Antillianen zullen op goede gronden de weg naar het oude moederland weten te vinden. Demografen claimen dat zij nauwkeurige bevolkingsprognoses voor de komende decennia kunnen doen, maar hun uitspraken, met permissie, berusten op drijfzand. Tien jaar terug konden die demografen zelfs nog niet vermoeden dat Aziaten - Afghanen, Irakezen, Iraniërs - de thans snelst groeiende groep allochtonen in Nederland zouden gaan vormen. Zomin kunnen zij nu weten welke landslieden daarvoor over tien jaar in aanmerking komen.

Feit is dat de hoogconjunctuur de immigratiekwestie verzacht. Meer nog, zij transformeert in veler denken immigratie van probleem tot oplossing. Steeds vaker wordt immigratie door belanghebbenden - middenstand, horeca, zorg, de ICT-sector - als pa-

nacee afgeschilderd. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid zet de achterdeur wagenwijd open terwijl het ministerie van Justitie de voordeur al op een kier heeft staan. Ons welbehagen dempt de altijd al geringe bereidheid tot politieke strijd. Het gaat goed met Nederland. In de ijlheid van de hoogconjunctuur verschrompelen, net als het financieringstekort, de majeure kwesties van gisteren tot wissewasjes. Wie zeurt bij al die voorspoed over die ‘paar’ gretige mensen meer of minder in Nederland, de nog altijd hoge inactiviteit van immigranten, ook de asielzoekers, het niet aanboren van een stille reserve van een miljoen werknemers, het volbouwen van nog wat restanten open land. Tot de volgende laagconjunctuur. Dan zien we wel weer.

Soms lijkt er plotseling beweging in het starre front van de immigratiestrijd te komen. In het voorjaar van 2000 stond er een vraaggesprek in *Het Parool* waarin D66-Kamerlid Boris Dittrich meedeelt dat ‘Nederland te vol’ wordt. Boris Dittrich, *of all people*, die als door en door correcte vreemdelingenspecialist van zijn fractie twee parlementaire termijnen lang op de bres stond voor een ‘ruimhartig’ asielbeleid. Nu pleitbezorger van een actieve bevolkingspolitiek en, wat asielzoekers betreft, opvang in de regio van herkomst. Maar de praktische betekenis van zo'n bekering is gering. Ook Bolkestein, machtiger dan Dittrich, bracht de tongen in beweging, beïnvloedde de agenda, maar niet het beleid. Felix Rottenberg moest als PvdA-voorzitter snel retireren en ook de machtspoliticus Melkert bewaarde na een eenmalig kordaat optreden weer het stilzwijgen. Uiteindelijk was er steeds nauwelijks beweging.

Misschien is immigratie als kwestie ook wel uitgewoed, aan beide zijden van de scheidslijn - als na een uitputtingsoorlog. Wat nog te doen en zeggen na bijna tien jaar van vruchteloze politieke strijd? Wie heeft er nog lust in een rollenspel van jaren, in versleten woorden en argumenten. Er valt geen gelijk te halen, de zaak zit onwrikbaar vast. Politieke issues komen en gaan. Zij bepalen een tijdlang de publieke agenda en raken vervolgens naar de achtergrond, ook als de zaak ‘onopgelost’ is gebleven. De strijders zijn moe, de kiezers verveeld met de discussie - dan geloven

we maar al te graag dat iets, wat ook, de WAO, hardnekkige werkloosheid, immigratie, geen probleem meer is.

XVIII

We leven in een absoluut heden, sui generis. Ons verleden, als historiografie en als fysieke neerslag van eeuwen, is rap aan het verdwijnen. Paul Scheffer merkte het terecht als culturele zwakte aan, die afbreuk doet aan ons vermogen nieuwkomers te integreren. Het onderwijs doet er ook maar weinig aan. Massaal wissen we in het cultuurlandschap de sporen uit van vroegere menselijke aanwezigheid. Zo kunnen we doen of we groot zijn: Nederland schept ruimte, was het officiële motto op de wereldtentoonstelling in Hannover. Nederland als tabula rasa. Van cultuurlandschap tot maagdelijke grond, bestemd, als het lachende biggetje voor de braadpan, voor woonwijk, zichtlocatie of nieuwe natuur. Historische binnensteden ondergaan een even tragisch lot en metamorfoseren tot 'ervarium' voor stappers en funshoppers.

De 'family of men'-propaganda voor de multiculturele samenleving is eigenlijk een dringende oproep om te vergeten, tot collectieve amnesie. Gisteren nog een christelijke, westerse natie, nu evenzo vrolijk en bijkans op bevel - het lijkt 1984 wel, alleen anders - helemaal multiculti. Het begint ons daarbij aan perspectief en verbeeldingskracht te ontbreken. Wat betekent verdere bevolkingsgroei, wat ettelijke woningbouwlocaties erbij? In enkele jaren vervullen we als het ware ons 'asielcontingent' voor een hele eeuw. Met de weinige open ruimte doen we wat we met fossiele brandstoffen doen: we maken het binnen enkele generaties op. We lijken slechts de volgende Vinexlocatie te zien. Het valt mee. Maar visueel begint een aangroeiend koraalrif van bebouwing en - vooral - infrastructuur heel Nederland te overdekken.

Volgens Marcel van Dam, heel vernuftig, kunnen alle Nederlanders met gemak in Limburg wonen. Nederland is dus helemaal niet vol, Nederland is groter dan u denkt. Het is een echo

van zijn leermeester Den Uyl, die hetzelfde in de jaren vijftig over Texel zei. Het zóu kunnen, zeker, maar het punt is nu juist dat we daar níet wonen, we wonen verspreid over het hele land. Onze groeiende welvaart zal die uitwaaiering slechts versnellen en intensiveren. Begrijpelijk, ook wij willen onze klinkende munten omzetten in grote huizen met dito tuinen. Het lijkt wenselijk noch mogelijk de Nederlanders, oude en nieuwe, te ontzeggen wat in ruimer met grond gezegende landen als vanzelfsprekend met groeiende welvaart gebeurt.

Nederland is niet groter dan het is. Het is groot noch middelgroot, maar gewoon klein. Nederlandse politici zouden vanuit dit besef moeten leren denken en handelen. Een passend maatgevoel is een mooie grondslag voor nieuwe articulaties van 'het Nederlands belang'. Uit zelfbehoud, het ultieme belang, zou Nederland vaker dan nu 'nationale' oplossingen kunnen nastreven. Het nationale maximaliseren, het internationale minimaliseren. Precies wat met het drugsbeleid is gedaan, maar door de politieke elite voor vrijwel ieder ander gebied wordt afgewezen. Daar minimaliseren we het nationale en maximaliseren het internationale. Het 'nationale' drugsbeleid laat zien dat dit geen kwestie van beginsel maar van ambitie is. In het algemeen ambieert Nederland, althans de politieke elite, een onevenredig grote rol, die uitstijgt boven Nederlands feitelijke gewicht en mogelijkheden. Gateway to Europe. Belgrado bombarderen. Nederland Distributieland. Europees kampioen asielopvang. Lid van de Veiligheidsraad.

Land en markt hebben niet de maat voor die ambities. Dat zint de politieke elite maar matig. Zij schuwt nog altijd de rang van een land als Denemarken. Het Europa van de zes accommodeerde de behoefte aan 'grootheid' enigszins. Men kon zich inbeelden een middelgroot land te zijn. De omvang van de toekomstige EU maakt die pretentie absoluut illusoir. Nederland kan zich niet permitteren zich groter voor te doen dan het is en steeds weer ruimere 'internationale verplichtingen' aan te gaan dan bij zijn maat passen.

Het grootheidsstreven van 'Den Haag', gevoegd bij ons internationalisme en legalisme, is schadelijk voor het land. Het 'im-

migratiebeleid' heeft dit ruimschoots aangetoond en dient waar mogelijk gerenationaliseerd te worden. 'Schengen' is een val voor een klein land: een gebied zonder binnengrenzen maar ook zonder één rechtsruimte. Asielzoekers die eenmaal het Schengengebied binnen zijn, bijvoorbeeld, reizen ongestoord verder naar het land met de voor hen gunstigste regels en condities. Wil een klein land beleidsharmonisatie terwijl de groten daar eigenlijk geen belang bij hebben, zoals met het Europese 'asieldossier', dan is er maar een mogelijkheid: breng nationale regelingen terug naar een Europees gemiddelde. Wie op de EU wacht, struikelt een gedroomde, maar juridisch non-existente postnationale wereld binnen. Nederland kan zichzelf dwingen aangegane verplichtingen ook na te komen, maar heeft bar weinig invloed op hoe machtiger verdragspartners uiteindelijk handelen.

De komende uitgebreide EU vergt van Nederland een totaal nieuw gevoel voor proportionaliteit en een andere Europese modus operandi. Het zal het land niet tekort doen, maar ten goede komen.

augustus 2000

Een goede burgemeester?

Mevrouw Dales, concludeerde de natie na haar vroegtijdige dood, was niet alleen een markante persoonlijkheid maar ook een voortreffelijk minister. Intussen is haar opvolger op Binnenlandse Zaken benoemd, en jawel, een melancholiek Amsterdam stelde bij Ed van Thijns vertrek ook al vast dat hij een prima bestuurder is. Waarop, kan men zich in gemoede afvragen, berusten zulke reputaties eigenlijk? Het merkwaardige is dat de openbare mening wel oordelen velt, maar feitelijk in het duister tast. Zij moet het doen met glimpen van de publieke persoon - een werkbezoek, flarden speech, een interview. Maar wat speelt zich op de werkplek af, op het stadhuis, in het college van burgemeester en wethouders, bij het runnen van de secretarie, in het driehoeksoverleg met politie en justitie? Over die zaken weten we weinig tot niets. Het is daarom begrijpelijk dat het bij de waardering voor Van Thijns burgemeesterschap hoofdzakelijk blijkt te draaien om zijn publieke verschijning. De tv-terugblikken en de loftuitingen in de maandagkranten leverden hoogtepunten op als de ramp met het El Al-toestel, de UEFA-Cup van Ajax en het bezoek van Mandela aan Amsterdam. Een dubbelzinnige oogst, want die gebeurtenissen kunnen bezwaarlijk op zijn conto worden geschreven.

Daarnaast wordt hij geëerd als minderhedenburgemeester en prediker van tolerantie en antiracisme. Deze oogst is ook al dubbelzinnig. In het geval van de Bijlmerramp kan het met recht een verdienste heten dat hij een op zichzelf zinloos feit door zijn op-

treden betekenis wist te geven. Een ongeluk kreeg, door de eredienst voor de multi-etnische samenleving die erop volgde, een sacrale dimensie. Van Thijn rouwde met de getroffenen en maakte hun noodlot draaglijker. Qua uitvoering larmoyant, maar in zijn effecten een authentiek burgervaderlijke prestatie. Wat de eretitel 'minderhedenburgemeester' echter dubieus maakt, is dat de feitelijke toestand in Amsterdam, inclusief de gemeentelijke verwachtingen, op dit terrein zo schril afsteken bij de sermoenen van de eerste burger.

Terwijl Amsterdam officieel antiapartheidsstad was, ontstond binnen de eigen gemeentegrenzen een stelsel van 'zwarte' en 'witte' scholen. Toen in de tweede helft van de jaren tachtig de Nederlandse *job-machine* op volle toeren draaide en honderdduizenden nieuwe banen produceerde, profiteerden de tienduizenden oude en nieuwe allochtone werklozen in de bakken van het lokale arbeidsbureau daar nauwelijks van. In de vraag naar - ook laaggeschoolde - arbeid, zoals op en rond Schiphol, werd hoofdzakelijk voorzien door arbeidsbureaus uit de regio. De bouwwoede aan de stadsrand? De Amsterdamse bouwvakker, autochtoon of allochtoon, bestaat niet meer. Ook gemeentelijke diensten bleven jaar op jaar, ondanks op papier politiek correct beleid, in gebreke bij het in enigen getale werven van allochtoon personeel. Voor te veel nieuwkomers is Amsterdam geen plek van werk en nieuwe kansen gebleken, maar een 'armoedeval'. Dat kon ook moeilijk anders in een stad die in sneltreinvaart is gedesindustrialiseerd. Een hooggekwalificeerde diensteneconomie is nu eenmaal ongeschikt om ongeschoolde arbeid te absorberen.

De multiculturele samenleving is voor Amsterdam, zoals voor veel grote steden in de geïndustrialiseerde wereld, eigenlijk te laat gekomen. Niet alleen de economische onderbouw voor dit gedurfde experiment ontbreekt, ook de sociaal-culturele grondslag ervoor is broos. Als geen andere stad ligt Amsterdam immers nog overhoop met de 'verworvenheden' van de jaren zestig. Die hebben de aspirant-middenklasse en de gevestigden indertijd veel voordeel gebracht, maar lenen zich slecht om nieuwkomers stevig in te burgeren. Ontsporingen van allochtonen wor-

den tegenwoordig eufemistisch wel geweten aan hun ‘socialisatie-achterstand’. Reëler en eerlijker, want geen verkapt *blaming the victim*, is het om te spreken van het geringe socialisatievermogen van de *permissive society* die Amsterdam is.

Kunnen de burgemeester zulke sores worden aangewreven? Nee, vanzelfsprekend. Veel problemen hebben hun oorsprong ver buiten de stad, en bestuurlijk had Van Thijn maar een kleine portefeuille en was hij afhankelijk van wethouders en gemeenteraad. Toch beschikte hij over krachtige politieke en bestuurlijke middelen. Hij had het gezag van zijn ambt, het oor van de burgerij en leidde de secretarie. Met die middelen heeft Van Thijn in meer dan tien jaar tijd weinig gedaan. Hij is niet voorgegaan in een heldere, publieke discussie over de ware toestand van de hoofdstad en in het nuchter ontwerpen en uitvoeren van beleid voor zijn multi-etnische stad. In plaats daarvan vluchtte hij in bezweringsformules en *management by speech*, met als dieptepunt de campagne voor de Olympische Spelen. Dat streven was niet verkeerd, maar de gedachte erachter deugde niet: vertel de mensen dat het fantastisch gaat en ze gaan het nog geloven ook.

Veel geduld voor het bestuurlijke handwerk had hij ook niet. In een opwelling van inzicht - er is sindsdien niets meer over vernomen - sprak Van Thijn bij zijn tienjarig ambtsjubileum in een interview met *Het Parool* over het wanbestuur als de grootste bedreiging voor de stad. Ambtelijke diensten verwikkeld in loopgravenoorlogen, elkaar tegenwerkende wethouders, frictieverlies, ondoelmatigheid. Het was een merkwaardige verzuchting voor iemand die al tien jaar een positie bekleedde waarin hij iets aan die wantoestanden had kunnen doen. Moge zijn opvolger dus een degelijke, nuchtere bestuurder zijn. Hem of haar wacht een mooie taak in een, ondanks alles, prachtige stad. Zo aimabel en bevlogen als de vertrekkende burgemeester hoeft hij of zij niet te zijn. En hopelijk schrijft Van Thijn straks nog zijn ‘Dagboek van een burgemeester’, opdat wij weten hoe het echt is gegaan.

januari 1994

Janmaat als demon

Al jaren heet het een klemmende vraag te zijn hoe ‘politiek correcte’ lieden - journalisten, lokale en landelijke politici van diverse pluimage - met de persoon Janmaat en het verschijnsel Centrumdemocraten moeten omgaan. Ooit is, door opinieleiders en het afwijzingsfront, besloten dat hij/het doodgezwegen moest worden. Ieder woord aan hem vuilgemaakt, ieder woord van hem afkomstig was er een te veel. Hij en de zijnen moesten in quarantaine, besmet als zij nu eenmaal zijn met het gemene ‘virus’ van fascisme en racisme. Dit was de strategie van de angst, ingegeven door de gedachte dat zijn boodschap zo aanstekelijk is, dat wie ermee in aanraking komt onherroepelijk voor de bijl gaat.

De jarenlange preventief-hygiënische maatregelen hebben niet gewerkt. De Centrumdemocraten boerden al tijden heel behoorlijk in de peilingen en met de verkiezingen in aantocht werden zij intussen verre van doodgezwegen. Janmaat was steeds vaker op ieders lip. Van een te negeren bagatel werd hij een obsessie, de *Angstgegner* bij uitstek voor de ‘officiële’ politieke partijen.

Afgezien van de dubieuze effectiviteit, is er de vraag naar de democratische legitimiteit van het doodzwijgen van een gekozen volksvertegenwoordiger. Wat de gevestigde politieke partijen, en het ermee verbonden maatschappelijke middenveld, daarmee in feite opeisen is een monopolie op de inhoud van het politieke debat. Zij, en zij alleen, bepalen wat op de agenda komt en wat niet, wat oorbaar is en wat niet. Zij zijn, kortom, niet alleen deelnemers aan het publieke debat maar ook de lijn- en scheidsrechters

van de openbaarheid. In de praktijk heeft die dubbelrol geleid tot een vaak beperkte, om niet te zeggen benauwde en benauwende openbare mening. Kwesties die de gevestigde orde om wat voor reden ook niet welgevallig zijn, kwamen niet op de politieke agenda.

Het is een methode met een lange traditie. De Nederlandse politieke elite heeft jarenlang op deze manier zaken gedaan. De verzuiling leverde er ook een passend recept voor. Het tijdperk na de verzuiling heeft per saldo de openbare meningsvorming slechts kort van haar keurslijf ontdaan. Nieuwe beperkingen en taboes dienden zich aan. De bevrijders, de generatie van de jaren zestig, werden al snel de hoeders van het politiek correcte denken. Dat gedachtegoed is weliswaar grotendeels import, maar het is er hier in gegaan als Gods woord in een ouderling. De Nederlandse openbaarheid is bezaaid geraakt met voetangels en klemmen, met gevarendriehoeken, met zones die we niet straffeloos mogen betreden. Bijna iedereen die pen of woord voert op het marktplein der opinies, doet dat aan de hand van een uiterst waakzame inwendige censor.

Die censor is de voorbije jaren vooral actief geweest bij de beschrijving en analyse van de ingrijpende gevolgen voor Nederlands ‘oude wijken’ van de veranderende bevolkingssamenstelling. Politiek en media wisten zich geen raad met soms onaangename feiten en de gevoelens van benardheid bij veel oorspronkelijke bewoners van deze vergeten straten. Zij taboeïseerden het onderwerp, plaatsten het uitsluitend in een normatief kader, en loochenden daarmee de werkelijkheid van honderdduizenden.

Met dit alles is niet gezegd dat Janmaat het voortbrengsel is van een ‘gecensureerde’ openbare mening. Wel dat hij en zijn partij juist te midden van deze samenzwering van stilzwijgen konden beginnen te floreren. Stilzwijgen en verdringen beletten dat allerlei lelijke dingen de volle openbaarheid bereiken, maar maken de stemlozen alleen maar kwaaier en gemener. Bovendien: stilzwijgen en verketteren veranderen niets aan de feiten en omstandigheden. Hier geldt het woord van Jacques de Kadt, die nog voor de oorlog in zijn *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* niet alleen

opriep tot het bestrijden van het fascisme, maar ook tot een onbevangen onderzoek naar de aantrekkingskracht ervan.

Die stap wordt nu, zij het nog aarzelend, ook in de huidige Nederlandse situatie gezet. Via Bolkesteins 'minderhedendebat' is het kader van de discussie enigszins verruimd. Ook de pers is minder angstvallig omfloerst dan voorheen. Daarmee komt waarschijnlijk een einde aan de demonisering van Janmaats aanhang: zij zijn gewone kiezers, met gewone belangen en grieven, zoals de tuinders in het Westland, de inwoners van Bloemendaal en de mensen met een éven bovenmodaal inkomen in Zoetermeer. De gevestigde politieke partijen ontfermen zich intussen ook - weer - over hun lot.

Als enige ware demon rest ons straks alleen nog Janmaat zelf en enkele van zijn getrouwen. Zij belichamen het kwaad, wij vertegenwoordigen de deugdzaamheid. Zo wil in elk geval het morele schema van dit moment. Maar dat is waarschijnlijk te simpel. Janmaat is natuurlijk ook ons kwade geweten, het projectiescherm voor onze eigen schaduwkanten. Daarenboven is hij iemand die geen weerstand heeft kunnen bieden aan de verleiding geheel naar zijn rol te gaan staan. Gebrandmerkt als racist is hij zich metterdaad als racist gaan uiten. Een rolvaste vertolking van dat archetype kan het klaarblijkelijk niet zonder antisemitisme stellen.

januari 1994

De verwarde natie

Donderdag 7 april, bij halftwaalf, de avond van het IRT-debat in de Tweede Kamer. Een poging nog een staartje daarvan op televisie op te vangen levert geen Haags nieuws op, wel het slot van Paul Wittemans *De Kloof*. Hedy d'Ancona doet zwoegend en zuchtend - is er enige wanhoop te bespeuren? - haar best om het goed geselecteerde en dus morrende volk in de studio voor haar denkbeelden te winnen en te pacificeren. Het gaat, allicht, over ‘de’ buitenlanders. Over asielzoekers, illegalen, vermeend of echt voorrangsbeleid, kleine afgunst en grote frustraties.

De cast is maar al te bekend, het stuk ook. Een getergde mevrouw die op het nippertje toch nog ‘goed’ heeft gestemd - hoe lang nog? Een mevrouw-met-Surinaamse-schoondochter, dus zeer kredietwaardig, maar o,o... Een mijnheer, alweer een solide steunpilaar van de samenleving, die niet begrijpt waarom zijn dochter geen huis krijgt in hun tuindorp en asielzoekers wel. Een geest, niet aanwezig, maar iedereen spreekt erover: de Centrumdemocraten. De gesoigneerde Turkse jongeman, type ideale schoon zoon, bezig met zijn lange mars door de instituties: reeds ex-voorzitter van de Islamitische Raad, politiek entrepreneur binnen het CDA en nu verbonden aan het Amsterdamse Centrum Buitenlanders. Een presentator die professioneel invoelend met iedereen meebuigt, maar toch duidelijk laat merken aan de goede kant te staan. En natuurlijk de minister.

Zij mag het slotwoord spreken en doet dat geduldig en routineus gedreven. Kunnen er honderdduizend asielzoekers per jaar

bij? Ze omzeilt een rechtstreeks antwoord: iedereen die recht heeft mag komen. Maar de ware vraag is: in wat voor land willen wij wonen? De toekomst van de samenleving, daar gaat het om. Wij maken nu uit of die optimistisch blijft - ze gebaart naar de etnische melange van aantrekkelijke jonge mensen in het publiek. Ja, ze beseft dat er problemen zijn. Maar ze heeft goede hoop. ‘Als we het willen, met zijn allen willen...’ Dan valt het doek, de aftiteling.

Wie het zag was toeschouwer van de zoveelste opvoering van hét politieke leerstuk van onze jaren. Het is een moeilijk, wat ontoegankelijk stuk, met weinig handeling en veel korte, elkaar snel opvolgende en verwarrende scènes, met een verteller en een nadrukkelijke moraal. Het gaat er brechtiaans van-dik-hout-zaagtmen-planken aan toe, en maakt korte metten met morele nuances, existentiële dilemma's, kleinmenselijke verdrietigheden en kleinburgerlijke zorgen. Het is dan ook bepaald geen tragedie, want behept met een eendimensionale moraal, en het leerstuk vertelt keer op keer dat Nederland onherkenbaar en onvermijdelijk zal veranderen, dat tegenstand geen zin heeft en dat iedereen zich moet schikken naar de onontkoombare gang van de geschiedenis. Daarvoor dienen op korte termijn offers te worden gebracht. Uiteindelijk om onze eigen bestwil, want het onontkoombare is gelukkig tevens het wenselijke. De beloning op langere termijn is een beter, gevarieerder, veelkleuriger, rijker en vitaler Nederland: een multiculturele, multi-etnische samenleving.

Veel toeschouwers blijven verward en ongelovig achter. Ook dat hoort bij het ritueel van de opvoering. Zij weten het zo net nog niet. Niet of de komst van talloze nieuwelingen werkelijk onvermijdelijk is, en niet of de nieuwe, schone toekomst wel zo wenselijk is als door de deskundigen wordt beweerd. Natuurlijk, echte asielzoekers moeten worden geholpen, maar zij hebben net weer de beelden op tv gezien van honderden, misschien wel duizenden illegale Pakistani, Turken, Ghanezen, Noord-Afrikanen, Indiërs die, van heinde en verre gekomen, een verblijfsvergunning trachten te bemachtigen. Zij kennen de ‘Nederland Immigratie-

land!'-discussie en de uitspraken van politici als Jan Pronk, Ed van Thijn en andere Samaritanen binnen de PvdA, die neer lijken te komen op een onbeperkte opnameverplichting.

Misschien herinnert iemand zich ook nog het regeerakkoord - alweer uit november 1989 - met trefwoorden als: asielzoekers... aanzienlijke stijging... centrale opvang... gemeenten... meer ruimte... dringend beroep... meer opvangplaatsen... budgettaire aspecten... verstopping in de behandeling van aanvragen... Of deze passage: 'De regering streeft naar een samenhangend vreemdelingenbeleid om de immigratie te beheersen en te reguleren. Dit vereist heldere regelgeving. Om te bereiken dat snel, maar zonder te kort te doen aan de eisen van de rechtspraak, beslissingen kunnen worden geëffectueerd, zullen de procedures moeten worden herzien. Daarnaast zal een aantal instrumenten worden ontwikkeld om de illegale immigratie en de daarmee verband houdende illegale tewerkstelling tegen te gaan.'

Het publiek slaakt hoe dan ook kreetjes van ongeloof wanneer minister d'Ancona met grote nadruk zegt dat niemand zomaar, zonder goede reden Nederland binnenkomt en dat wie niet aan de criteria voldoet, wordt verwijderd. Men weet intussen dat de Vreemdelingenwetpassiefwordt gehanteerd, dat 'Schengen' nog niet werkt en de grens wijdopen staat. Men weet ook dat Justitie en wvc almaar met elkaar bakkeleien over de opvang van asielzoekers, over procedures en wachttijden. Evenmin gelooft men dat illegalen - hoeveel zijn het er wel? - geen beroep doen op sociale voorzieningen en de woningvoorraad. In Amsterdam mochten zij nota bene stemmen voor de deelraden.

Het sterke vermoeden bestaat dat de autoriteiten van hun bestuurlijke nood, van hun onvermogen om in de huidige internationale omstandigheden nog effectief te ordenen en te regelen, een deugd proberen te maken. Dat zij weer eens de bestuurlijk beproefde sprong hebben gemaakt van voldongen feit naar wenselijke norm, van 'er komen steeds meer vreemdelingen en we kunnen daar weinig tot niets tegen doen' naar 'het is goed dat er steeds meer vreemdelingen komen'.

Verwonderlijk, zeker bij nader inzien, zijn tempo en souplesse waarmee politiek, bestuur en weldenkende openbare mening overeenstemming over deze ingrijpende kwestie bereikten. Inderdaad, de politiek-bestuurlijke elite verbond zich de voorbije jaren, terwijl men het perspectief op de Maakbare Samenleving liet varen, stilaan met een nieuw *Grand Design* voor Nederland: de multiculturele heilstaat. Wetenschappers, minderhedenspecialisten, zaakwaarnemers, koepels, speciale commissies, beleidsambtenaren, adviesraden, middenveld - allen wijden zich aan dit nieuwe, grote doel. Bestaande bureaucratieën vormen energiek nieuwe jaarringen van banen, afdelingen, secties, loketten, stafdiensten, commissies, steunpunten, diensthoofden voor de nieuwe taken en beleidsdoelstellingen. Quartair Nederland kan weer jaren voort. En wie zich, hoe omzichtig ook, even buiten die consensus waagt, heeft het op slag verkorven, zoals vvd-leider Bolkestein ondervond toen hij opriep tot het minderhedendebat. Dat mocht, mits er geen verschil van mening ontstond. Sindsdien wordt hem steeds zorgelijk de maat genomen: hij heeft nog niets miszegd, maar...

De eendracht is angstig conformistisch. Daarbij horen nieuwe gezindheidstoetsen en een benauwend moreel absolutisme. Nederland vol? De gedachtenpolitie is paraat. Zorg om het milieu, het Groene Hart, bevolkingsdruk... het zijn bijna van de ene op de andere dag reactionaire, fascistoïde muizenissen geworden. Weldenkend ben je nu pas als je roept dat Nederland helemaal niet vol is. Maar links en humanistisch Nederland hebben een lange neo-malthusiaanse traditie: de ooit voor geboorteregeling en -beperking ijverende NVSH is daar nog uit voortgekomen - de wereld, Nederland, was vol, dachten deze pioniers. Het is vergeten, de traditie wordt totaal verloochend. Nog niet eens zo heel lang geleden was een katholieke wetenschapsminister de risee van het denkende deel der natie toen hij het waagde tijdens een vlucht boven Nederland op te merken dat het land van bovenaf gezien helemaal niet vol was. De geborneerdheid! Je moest wel een paap zijn, dus voorstander van de ‘fokpremie’, om zo'n domheid te begaan. Een bekende links-liberale journalist beklom tot voor kort

nog periodiek zijn stokpaardje over de rampspoed die Nederland had getroffen doordat na de oorlog was verzuimd een effectieve bevolkingspolitiek te voeren. Vergeten, verdonkeremaand. In ieder geval schrijft deze opinieleider het klootjesvolk nu een heel andere les voor: er kan, nee, er moet meer bij.

De tijden veranderen en daarmee de omstandigheden. Het is dus geen schande om opvattingen te herzien. We doen niets anders. We denken nu heel anders over allerlei zaken dan tien jaar terug. Over de verzorgingsstaat, volledige werkgelegenheid, de rol van de overheid, openbare orde, ontwikkelingssamenwerking, de Maakbare Samenleving, het optillen van de onderkant, de Koude Oorlog en de inburgering van nieuwkomers. Prima. En: Malthus had ongelijk. Maar de eerlijkheid gebiedt wel dat we het schuiven, kantelen of kruien van onze opinies toelichten en beargumenteren. Het is valsheid in geschrifte om net te doen of je altijd al 'goed' dacht en alleen domoren die wijsheid nog niet eerder bezaten.

Het zijn deze onhebbelijkheden en tegenstrijdigheden die discussies over vreemdelingen - het minderheden- en immigratiedebat - onwaarachtig en gelijkhebberig maken. Hoge rechtsbeginselen en morele principes, vermengd met intellectueel en politiek opportunisme en bestuurlijke onmacht. Argumenten die uit heel verschillende vaatjes worden getapt, elkaar eigenlijk logisch opheffen, maar door elkaar gehusseld de goegemeente als een gezonde, smakelijke levertraan worden aanbevolen. Verheven voluntarisme loopt hand in hand met platvloers determinisme. Het is een debat met een apodictisch en retorisch karakter: beweringen zonder bewijzen.

De morele hoogmoed van intelligentsia en bestuurlijke elite misvormt de actuele discussies en maakt ze onvruchtbaar en potentieel gevaarlijk. Het 'verstandige' kamp koestert zijn inzichten, benoemmacht en de leerstellige zekerheid van de onontkoombaarheid en wenselijkheid van het nieuwe Grand Design. Aan de overkant van de straat, bij de 'gewone mensen', zien we onzekerheid, verwarring en - hier en daar - weerbarstige en, EU-

femistisch gezegd, ongemanierde tegenstand. De onwankelbare waarheid van het leerstuk botst met de emoties, twijfel en wanhoop uit een klassieke noodlotstragedie.

Vanuit die heel verschillende belevingswerelden is het slecht met elkaar praten, zoals telkens weer blijkt. Zelfs als de consensus der weldenkenden op onomstotelijke feiten en waarheden berust, blijft er het probleem van de emotionele acceptatie. Wat de politiek-bestuurlijke elite voor wenselijk en waar houdt, wil de andere kant misschien wel helemaal niet, hoe goed men ook is geïnformeerd. Hetzelfde weten, is nog niet hetzelfde willen. Minister d'Ancona was daar heel openhartig over toen ze in *De Kloof* zei dat Nederlanders worden geconfronteerd 'met iets waar ze niet om gevraagd hebben'. Er is weliswaar een officieel regeringsstuk, de gedegen Minderhedennota uit 1983, maar geen der verkiezingsprogramma's uit de jaren zeventig en tachtig heeft de kiezers ooit een multiculturele utopie voorgehouden. De wenselijkheid - of noodzaak - ervan is dan ook nooit via de stembus beslecht of bevestigd.

Wat is dan de democratische rechtmatigheid van de hele onderneming? Ook in andere opzichten heeft die, ondanks de vanzelfsprekende adhesie die zij ondervindt, nog geen heldere grondslagen. Welke morele of rechtsbeginselen nopen nu precies gevestigde ingezetenen, oude en nieuwe, nog wat in te schikken en solidair te zijn met steeds weer nieuwe nieuwkomers? Als het er echt op aankomt zijn het vragen waar politici en opinieleiders een grondig antwoord op schuldig blijven. Sterker, de gevestigde partijen staan met lege handen. Dat is ook de reden dat zij deze verkiezingsmaanden weer angstvallig proberen deze brandende kwestie te depolitiseren door haar zo min mogelijk te beroeren. Een teken van beschaving, ongetwijfeld - politieke polarisatie rond het onderwerp kan de gemoederen te veel verhitten. Maar het levert wel de curieuze figuur op dat een aangelegenheid die bij uitstek raakt aan de grondslag van het nationale bestaan, en die door velen - in elk geval de 'gepassioneerde minderheid' die heden uiterst rechts stemt - ook als essentieel wordt ervaren, voor politieke strijd onontvankelijk is verklaard.

Het probleem voor de politiek is dan ook formidabel, en komt neer op een politiek-filosofisch vacuüm in het hart van de hele discussie. Terwijl volgens de boekjes de politieke macht bij het volk hoort te liggen, is het niet langer duidelijk wie dat volk vormen, noch wat zijn machtsbereik is. De Amsterdamse politicologen Elbers en Fennema roeren dit delicate punt aan in *Socialisme & Democratie* (december 1993), het maandblad van de Wiardi Beckman Stichting. Zij schrijven ('Strategie tegen racistische partijen'): 'De leuze "eigen volk eerst" is niet gebaseerd op feiten, maar op een *politieke* keuze. De moeilijkheid bij het bestrijden van die keuze is dat een dergelijke keuze kan worden afgeleid van de grondslag van ons politiek bestel, waarin de politieke macht gebaseerd is op de *volkssoevereiniteit*. Wanneer het volk de basis vormt van de legitieme machtsuitoefening kan men dat volk moeilijk kwalijk nemen voor zichzelf te kiezen. Men kan dus de leuze "Nederland voor de Nederlanders" niet bestrijden door het tegendeel te beweren ("Nederland voor de buitenlanders")." Iemand als Janmaat zou, menen zij, moeten aangeven 'wie er volgens hem nu wel en niet tot het volk gerekend moeten worden'.

Die opgave geldt uiteraard ook voor de andere politieke partijen. Wie zijn het volk en voor wie is Nederland eigenlijk? Wie kunnen of moeten hier wonen, werken, naar school gaan, stemmen, rechten laten gelden op de voorzieningen van de verzorgingsstaat, openbare ambten bekleden? Elbers en Fennema fluisteren hun PvdA-lezers geen rechtstreeks antwoord in op hun vraag aan Janmaat. Zij suggereren echter wel dat het waarschijnlijk niet principieel van dat van de CD'er zal afwijken. Tegenover diens ageren voor 'etnische solidariteit' - dat zij opvatten als een reactie op individualisering en werkloosheid - zouden zij de traditionele 'socialistische solidariteit' willen plaatsen. 'Het socialisme is echter in diskrediet geraakt en in plaats van socialistische solidariteit bepleiten vooraanstaande PvdA'ers tegenwoordig een meer marktgericht denken en een verdergaande individualisering.' Maar, stellen zij, die bieden geen soelaas voor het 'maatschappelijk isolement van de proletarische achterhoede'.

Lost die nobele idee van de ‘socialistische solidariteit’ iets op, althans in theorie, of is het een deus ex machina? Het is moeilijk in te zien hoe deze slaagt waar andere falen, want de vraag blijft: wie zijn het volk? Alle officiële ingezetenen? Dat is gelukkig onomstreden. Het ingezetenschap en het staatsburgerschap, met alle rechten en plichten van dien, zijn te verwerven - zelfs de CD bestrijdt dat principe officieel niet. Maar welke nieuwkomers, en hoeveel, laten we toe, dat is de vraag die steeds dringender aan de orde wordt gesteld. Hoe zit het met de illegalen, of met de honderdduizend asielzoekers per jaar van Jan Pronk en Felix Rottenberg, dan wel de messianistische versie van de socialistische solidariteit: ‘Iedereen die hier aan de poort klopt’? Die uitnodiging lijkt alleen maar de willekeur van de *ratrace* van dit moment in stand te houden: jonge, redelijk opgeleide mannen met een paar centen op zak die in staat zijn tickets en papieren te kopen en erin slagen een westerse grens te passeren.

Ook de gedachte om officieel een immigratieland te worden, dus net als de traditionele immigratielanden de toegang goed te reguleren en binnenkomers op hun vaardigheden en economische bijdrage te selecteren, biedt geen antwoord op de volks- annex solidariteitsvraag van Elbers en Fennema. Die aanpaktart om te beginnen de eigen logica van zijn pleitbezorgers. Die redeneren immers dat immigratie niet tegen te gaan is, dat ze toch plaatsvindt, of we het nu willen of niet, en dat we de instroom dus moeten reguleren. Maar hoe kán dat als de spontane immigratiedruk niet is te beteugelen? Als nul-immigratie ondoenlijk is, zoals zij betogen, hoe is de kraan dan wel na vijftigduizend of honderdduizend binnenkomers dicht te draaien? Officiële immigratie kan bovendien de positie van al in Nederland gevestigde bevolkingsgroepen zeer negatief beïnvloeden, zoals die van de nieuwe generatie Nederlandse Marokkanen.

De verruiming van de Amerikaanse immigratiewetgeving in de jaren zestig, zo wordt nu algemeen ingezien, heeft groot nadeel berokkend aan de economische kansen, en daarmee aan de emancipatie van de Amerikaanse zwarten. Zij werden op de arbeidsmarkt verdrongen door goedkopere nieuwkomers. Ook hier

dus de vraag: solidair met wie? Gevestigd Amerika was dat - door hen toe te laten - wel met nieuwkomers, maar ondanks het toen ook gelanceerde programma voor de Great Society, per saldo - en wellicht onbedoeld - niet met de zwarte medeburgers. De Amerikaanse ervaring is daarom allerminst bemoedigend voor het vooruitzicht op solidariteit in een multi-etnische, multiculturele samenleving. Juist de etnisch-culturele, maar ook regionale, verscheidenheid van die immigrantenmaatschappij heeft tot gevolg gehad dat ‘there is no socialism in America’, dat wil zeggen geen socialistische solidariteit in de vorm van een uitgebreide verzorgingsstaat.

Aanzienlijke etnische, culturele of religieuze diversiteit schept nu eenmaal geen a priori vanzelfsprekend kader voor solidariteit, de noodzakelijke voorwaarde voor het tot stand brengen van een verzorgingsstelsel. Dat zou anders moeten zijn, maar is het (nog?) niet. De verzorgingsstaat is per definitie exclusief. Hij bestaat bij de gratie van het uitsluiten van niet-gerechtigden, van een enigszins helder en doorleefd idee van ‘wij’ en ‘zij’, en is aldus verankerd in, om niet te zeggen de gevangene van, de nationale staat.

Praktisch heeft solidair zijn met iedereen trouwens geen enkele betekenis: wie dat is, is het met niemand. Universele solidariteit, of zoiets, is niet alleen geheel gratuit maar ook innerlijk tegenstrijdig. De oplossing van Elbers en Fennema, ‘socialistische solidariteit’, voor het handhaven van sociale cohesie in een multietnische samenleving, is zo bezien eerder een van de oorzaken van de dreigende desintegratie van de West-Europese verzorgingsstaten dan een remedie voor het probleem van de solidariteit. Met wie? - dat blijft de kwestie. Het is niet voor niets dat de recente federalisering van België meteen ook vragen heeft opgeroepen over de voortzetting van de solidariteitsplicht van de rijkere Vlamingen jegens de Walen. Blijkens de berichten is het vooral aan de Koning, als waakzaam hoeder van de nationale eenheid, te danken dat die nog wordt gehonoreerd en dat de sociale kassen niet al verdeeld zijn.

Staat en natie in het zojuist nog - hoewel pas sinds de Tweede Wereldoorlog - redelijk netjes geordende Europa, staan onder heftige druk. De nationale staten in West-Europa, in oorsprong het product van zowel het negentiende-eeuwse nationalisme als het liberalisme, zijn vooral rafelig aan het worden als gevolg van een 'dubbel functieverlies': door het uit handen geven van bevoegdheden aan multinationale instellingen, vooral de Europese Unie, en door decentralisatie en regionalisatie. Daarbij komen nog de effecten van afslanking, verzelfstandiging en privatisering van overheidsinstellingen en, in het algemeen, het opgeven van een actieve rol van de staat in het economisch leven. De naties of volkeren, althans de door de historie op één grondgebied samengebrachte bevolkingsgroepen die met elkaar daarvoor mogen doorgaan ('de' natie bestaat niet, is een mythe), rafelen aan hun zomen vanwege de sterk toegenomen beweeglijkheid van mensen. Er is vrij menselijk verkeer tussen de landen van de Europese Unie en toenemend, zij het niet steeds vrij, verkeer vanuit landen buiten het grondgebied van de Unie, vanuit Oost-Europa, Azië en Afrika. West-Europa heeft de afgelopen decennia vele miljoenen nieuwe burgers opgenomen en zal er ook de komende decennia weer miljoenen opnemen.

In een artikel in *Beleid & Maatschappij* ('Emotionele binding van onderdanen') schetst de Leidse historicus Blockmans nog eens het alweer overbekende beeld van grote verwarring in Europa na de euforie over de val van de Muur, '1992' en het Verdrag van Maastricht. 'Terwijl de EG-bureaucratie zich opmaakte om de Verenigde Staten van Europa te vieren, kwam de snelle desintegratie van de politieke en maatschappelijke orde in Oost- en Zuidoost-Europa de feestvreugde behoorlijk bederven.' Andere *party-crashers* zijn onvoorziene migratiestromen, nieuwe economische concurrentie, de bijna mislukte referenda in Denemarken en Frankrijk, regionale bewegingen en separatisme in EU-lidstaten.

Er is niet alleen sprake van staatkundige integratie, maar ook van desintegratie als gevolg van 'behoeften die de bevolking blijkbaar als fundamenteel aanvoelde' en die door de Europese be-

leidsvoerders niet werden opgemerkt. Blockmans betitelt die ongevoeligheid als ‘technocratisch hermetisme’. Bestuurders, gevestigde politici, wetenschappers houden er een te rationeel mensbeeld op na, dat geen rekening houdt met de emotionele en culturele kanten van het menselijk bestaan. Hun behoeften worden gereduceerd tot louter economische. Maar die kunnen onderdanen nooit voldoende verbinden met de zaak van hun heersers. Daarvoor zijn emotionele bindingen nodig, die existentiële waarden betreffen. Blockmans noemt er drie, in volgorde van hun historische opkomst: de dynastie, de religie en de natie. Zij ‘scheppen voor een individu een verzekerde plaats in een ruimer sociaal (en bovenaards) verband’.

Als dit zo is, dan gaat Europa - ook Nederland - moeilijke tijden tegemoet. De dynastie bestaat nauwelijks meer, hoewel zij zich in Nederland en België weer zou kunnen opwerken tot een unifiërende kracht. De religie boet overal, maar zeker in Nederland, aan kracht in. Haar als bindmiddel eigenlijk wel terug willen hebben, à la Bolkestein, is net iets te veel Baron van Münchhausen: de onmogelijke opgave jezelf aan je haren uit het moeras te trekken. En de natie is niet langer vanzelfsprekend, zeker niet als kader van solidariteit. Maar bovenal: het amorele, doelloze economisch reductionisme van de Europese Unie leidt alom tot een verkilling van de maatschappelijke verhoudingen, tot verhevigde concurrentie en, waarschijnlijk, tot een hernieuwde strijd van allen tegen allen. Staat en natie verschijnen in deze anti-utopie nog uitsluitend als grondgebied voor het bijeenbrengen van productiefactoren, respectievelijk als productiefactoren. Wat bindt ons dan nog, waardoor willen wij de wetten nog gehoorzamen, solidair zijn met oude en nieuwe medeburgers? Het Grand Design van de multiculturele samenleving?

Blockmans lijkt te geloven van wel, want als nieuw aantredend ‘bindmiddel’ noemt hij de consumptiemaatschappij, ‘het wereldbeeld, geschapen door de audiovisuele massamedia via een vloeiende overgang tussen fictie, reclame en werkelijkheid’. Hij wordt bijna lyrisch, rept van de ‘fenomenale doorbraak van de elektronische massamedia’, ‘bedwelmende beïnvloeding’. ‘Het maat-

schappijbeeld dat de indringende esthetiek van de studio's via emotionaliteit en personificatie laat doordringen in de huiskamers, is regelrecht dat van het competitieve materialisme eigen aan de kapitalistische consumptiemaatschappij.'

Wordt de buis, de spreekbuis van het kapitalisme, het nieuwe solidariteitskader, het bindmiddel voor een nieuwe, inclusieve wereldburgermoraal? Het is, hoewel een verre echo van de *global village*, een gedurfde projectie, ver verwijderd van de benauwdheden van *De Kloof*, de angsten om de teloorgang van de natie, de religie en de socialistische solidariteit. Het is nog lang niet zover.

april 1994

Wie ben ik?

Ideeën zijn tijdgebonden. Zij komen op omdat zij in collectief-emotionele behoeften voorzien - en verdwijnen. Dikwijls hebben ze hun oorsprong bij een persoon die er door een samenloop van historische en individuele omstandigheden uitdrukking aan kon geven. Het tijdperk maakt de persoon, de persoon het tijdperk. Dit is, heel beknopt, de psychoanalytische opvatting over ideeën-geschiedenis, bij Sigmund Freud terug te vinden in curieuze levensschetsen van Leonardo da Vinci en Woodrow Wilson. Als 'psychohistoricus' verwierf Freud geen gezag. Zijn volgeling Erik Erikson wel. Maar hoeveel lof deze ook kreeg voor zijn psychobiografieën, ook Erikson wist van deze *spin-off* van de psychoanalyse geen academisch blijvertje te maken. De psychohistorie is dood.

Op 12 mei 1994 stierf ook Erik Homburger Erikson. Hij overleefde dus een deel van zijn werk. Maar een ander deel lijkt springlevend: de begrippen identiteit en identiteitscrisis. Dat juist deze onderdelen uit zijn werk zijn gered, heeft weer te maken met tijdgebonden emoties: de mentale verwarring van jonge, marginale mensen, onzeker over hun plaats en rol in de wereld, worstelend met de vraag 'wie ben ik?'

Eriksons biografie is zijn theorie. Hij vertrouwde zijn biograaf Robert Coles (*Erik H. Erikson, The Growth of His Work*, 1970) toe: 'Als ooit een identiteitscrisis langdurig een centrale plaats innam in iemands leven, dan was het wel in het mijne.' Hij werd in 1902 geboren in Kopenhagen toen zijn ouders al uit elkaar waren. Zijn

moeder trok naar vrienden in Karlsruhe en trouwde er met Eriks kinderarts, dokter Homburger. ‘Hij was joods. Ik was blond en lang en de joodse jongens noemden me “de goj”.’

In Karlsruhe ging Erikson naar het gymnasium, werd drop-out en ‘transitional beatnik’: tekenend en schilderend trok hij door het Zwarte Woud, de Alpen en Noord-Italië. Via een vriend belandde hij als vijfentwintigjarige in Wenen om les te geven aan een privé-schooltje voor kinderen van analytici en analysanten, een allermerkwaardigst internationaal gezelschap van intellectuele gelukzoekers rond pater familias Sigmund Freud. Erikson vond hier na jaren van *Sturm und Drang* zijn bestemming: hij volgde een cursus voor montessorileider, werd uitverkoren voor een leeranalyse bij Anna Freud, en trouwde met de Canadees-Amerikaanse danseres Joan Serson. Klinische training kreeg hij onder supervisie van zwaargewichten als August Aichhorn en Ernst Kris.

Eriksons Weense periode - hij emigreerde in 1933 naar de Verenigde Staten - bevatte als levende realiteit de thema's die hij later zou uitwerken. Zijn levenslooppsychologie, waarin elk ontwikkelingsstadium een herkansing biedt voor wat in een eerder stadium onopgelost bleef. Zijn denkbeelden over nut en noodzaak van een psychosociaal moratorium: een experimenteertijd die onzekere adolescenten de gelegenheid geeft om er achter te komen wie ze zijn en waar ze goed in zijn. Met dit moratorium verbond Erikson het conflict tussen identiteit en identiteitsverwarring. Aan zijn montessori-opleiding ontleende hij een observerende, experimentele instelling, die hij later benutte om kinderen met allerhande objecten ‘projecties’ te laten maken van hun fantasieën. Op grond van de ruimtelijke patronen waarin zij voorwerpen rangschikken, registreerde hij beslissende verschillen tussen jongens en meisjes. Jongens bouwen torens, zijn expansief, ensceneren beweging. Meisjes bouwen omheiningen, zijn gericht op hun ‘innerlijke ruimte’ en ensceneren verstoringen van die ordelijke binnenwereld.

Het waren nieuwe fraseringen voor Freuds anatomisch determinisme, de fallische jongenstoren versus het meisjeshuis voor-

zien van ‘vestibulaire’ vagina. Hier liet Erikson zich kennen als de traditionele freudiaan die hij bleef, ondanks zijn retouches van de klassieke psychoanalyse. Eriksons psychobiografische helden (G.B. Shaw, naast Gandhi en Luther) en schurken (Hitler, in mindere mate Gorki) zijn ook allen mannen. Zoals Erikson zijn lot verbond met de psychoanalyse, zo hechtten zijn hoofdpersonen zich na een manmoedige worsteling om identiteit aan een leidend, vitaliserend denkbeeld welks tijd was gekomen.

Ook de tijd voor Eriksons ideeën kwam: de jaren vijftig en zestig in Amerika. In 1950 verscheen zijn hoofdwerk, *Childhood and Society* (‘Het kind en de samenleving’), dat herdruk op herdruk beleefde en hem op de campus de status van ‘cultheld’ bracht. Het ging over het leven zelf in de eerste jeugdcultuur ter wereld, het product van welvaart, hoger onderwijs voor velen, sociale en geografische mobiliteit; over *mom* en de Amerikaanse identiteit, ook de etnische.

Childhood and Society was tegelijkertijd gedurfd (seksueel geladen), bevestigend (genitale heteroseksualiteit als norm), zingevend (hoe word ik een volwaardige volwassene?), en bovenal optimistisch. Want Eriksons ontwikkelingsleer is, anders dan de door het duistere individuele verleden bepaalde levensloop à la Freud, een open systeem. Het biedt telkens de hoop op een nieuw begin. Uit de ziedende driften van het *Id* komt een plastisch ego voort dat zich laat kneden door de cultuur. Eveneens modern Amerikaans, passend bij een samenleving van nieuwkomers, is Eriksons inclusieve identiteitsbegrip (*Identity, Youth and Crisis*, 1968). Geen buitensluitende uniciteit, maar een open, nieuwe ervaringen opnemende grootheid. Niet hun geboorte bepaalt wie en wat mensen worden, maar hun specifieke lotgevallen en wat zij zelf doen met hun existentiële keuzen en kansen.

Naar Eriksons identiteitsbegrip bestaat in onze politiek correcte jaren nog maar weinig vraag. Het viel ten prooi aan het ‘narcisme der kleine verschillen’, zoals Freud het noemde. Wat bij Erikson grotendeels cultuur was, dus plooibaar, is inmiddels geannexeerd door een primitieve natuur: ‘identiteit’ heeft een essentialistische, onaantastbare etnisch-raciale kern gekregen. Van

een attribuut van het civiliserende ego werd het tot een attribuut van het driftmatige *Id*. Het is niet langer een uitnodiging om iemand anders te worden, maar de noodzaak om 'jezelf' te blijven. Het centrale begrip van Erikson had een beter lot verdiend, zeker in een tijd waarin steeds meer jonge mensen voor de opgave staan zich nieuwe identiteiten te verwerven. Maar ook het begrip zelf heeft schuld aan zijn huidige, absolute verschijningsvorm. Het verwijst immers hoe dan ook naar iets (en ziet dit als levensnoodzakelijk) dat het verschil met de ander, persoon of groep, markeert. Kan er dan wel zoiets als een inclusieve, universele identiteit bestaan?

juni 1994

Nieuw Duits conservatisme

Is er, nu de Duitse bondskanselier met zo veel egards in Den Haag is ontvangen, goede reden om gerust te zijn op de kwaliteit van de Nederlands-Duitse betrekkingen? In een recent artikel (*NRC Handelsblad*, 26 januari) liet André Spoor - voormalig hoofdredacteur van *NRC Handelsblad* en *Elsevier* - een somber geluid horen. Zijn eigenlijke onderwerp was de opkomst in Duitsland van een intellectueel respectabel, zij het omstreden, politiek conservatisme, dat tot een niet-angstvallig, positief Duits nationalisme wil komen. Wordt dit conservatisme een factor in het Duitse politieke leven, dan zal het de betrekkingen met Nederland belasten. Een Duits conservatisme zal een nieuwe bron zijn van bilaterale misverstanden.

Spoors redenering lijkt plausibel. We hoeven slechts in herinnering te roepen hoe 'weldenkend' Nederland in de jaren tachtig reageerde op het conservatisme van Ronald Reagan en Margaret Thatcher. Wat deze politici ook deden, zij waren in Nederland altijd de *bêtes noires*. Dat geldt overigens voor iedereen die zich tooit met het vermaledijde label. Iemand die Duitser is en conservatief, zal in Nederland evenwel als een regelrecht gevaar worden gezien. Alweer: we hoeven ons maar te heugen hoe de conservatieve christen-democraat Franz-Jozef Strauss hier als de baarlijke duivel zelve werd afgeschilderd.

Toch is het de vraag of het doorzetten van een inheems Duits conservatisme per se een zware hypotheek op de Nederlands-Duitse verhoudingen legt. Er zijn goede argumenten om aan te

nemen dat de ontwikkelingen een andere keer kunnen nemen. In de eerste plaats zijn het niet uitsluitend 'herboren' conservatieven die de huidige schuldbewuste Duitse identiteit als een probleem zien. Oud-bondskanselier Helmut Schmidt is hun voorgegaan met zijn pleidooi voor een krachtiger Duits zelfbewustzijn. Hij deed dit niet om onbekookte patriotten te kweken. Integendeel, hij vreest veeleer dat het uitblijven van een positieve Duitse identiteit extreem-rechts in de kaart zal spelen.

De liberale ex-EG-commissaris Ralf Dahrendorf voegde onlangs een intrigerende voetnoot toe aan de kwestie van de Duitse identiteit. Hij kantte zich met zo veel woorden tegen een exclusief Europese invulling ervan. Want, zo redeneert Dahrendorf, die laat te weinig ruimte aan andere Europese naties om zich ook met Europa te vereenzelvigen. Ergo, de Duitse claim op een Europese identiteit - uit angst voor eigen omvang en macht en derhalve bij wijze van tegemoetkoming aan de EU-partners - keert zich tegen Duitsland. Het is waarschijnlijk dat Dahrendorf hierbij vooral denkt aan de felle argwaan in Groot-Brittannië jegens Duitse plannen met Europa. Maar ook Frankrijk, straks onder een gaullistische president, zal niet graag zien dat Duitsland in de geest met Europa samenvalt en aldus het oude continent schaakt.

En Nederland? Het is nuttig om de overeenkomsten en verschillen met de drie grote ons omringende landen te bezien. Net als Groot-Brittannië en Frankrijk, maar anders dan Duitsland, is Nederland al lang een vanzelfsprekende natiestaat. Sterker nog, van dit kwartet is Nederland de vanzelfsprekendste, met een al eeuwen vrijwel onbedreigd nationaal bestaan en een naturel samenvallen van natie en staat. Het Nederlandse nationalisme, zo het die naam verdient, is internationalistisch. Zijn zuiverste uitdrukking is de ontkenning van zijn bestaan: natie en staat zijn er slechts, tot nader order, door de onvolmaaktheid van de wereld, in het bijzonder de internationale rechtsorde. Zodra die de staat der volmaaktheid bereiken, volgt de zelfopheffing.

Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland staan heel anders in de wereld. Frankrijk is middel en doel tegelijk. Middel ter ver-

breiding van de universele waarden van de Franse Revolutie, doel omdat zelfhandhaving daartoe een eerste vereiste is. Groot-Brittannië heeft als 'project' slechts het eigen voortbestaan. Is Europa voor Frankrijk een voortzetting van de staat met andere middelen, voor Groot-Brittannië is het middel tot zelfhandhaving, voor Nederland idealiter een etappe op het pad naar de zelfopheffing. Voor het nog onzekere, geschonden Duitsland is Europa vooral een alibi. De Tweede Wereldoorlog heeft ieder mogelijk Duits nationaal project in de ban gedaan. Alleen via Brussel kan het zich niet-bedreigend manifesteren.

De Franse en Britse politieke cultuur, gericht als zij (mede) zijn op de continuïteit van natie en staat, kent bijgevolg openlijk beleden nationalistische, en daarmee tevens conservatieve, denkbeelden en stromingen. Duitsland zwoer die na 1945 deemoedig af en zocht allengs zijn toevlucht bij het *Ersatz*-nationalisme van Europa. Natie en staat werden, vooral door politiek links, gelijk gesteld met het Kwaad, slechts één stap verwijderd van het nationaal-socialisme. Deze boetedoenende 'Duitse' houding, opgelegd door de overwinnaars, is ook in Nederland wijd verbreid geraakt. De kracht waarmee het denken over natie en staat hier is onderdrukt, en daarmee alles wat zweemt naar conservatieve denkbeelden, doet bijna vermoeden dat Nederland in de Tweede Wereldoorlog aan de Duitse kant stond.

Of is het onze manier om aan te tonen dat we moreel óók superieur zijn aan het gerehabiliteerde Duitsland? Een en ander heeft de voorbije jaren in elk geval, in een wedstrijd in internationale plichtsbetrachting en nationale onbaatzuchtigheid, geleid tot het opnemen van, naar Europese maatstaven, onevenredig grote aantallen asielzoekers. Die race is uitgemond in een foto-finish: het Nederlandse beleid kon niet anders dan het Duitse met enkele maanden vertraging volgen. Tegelijkertijd heeft het precies datgene opgeroepen wat het moest ontkennen: een Nederlands nationalisme. Een vanzelfsprekende natie werd een verwarde natie. Wie hoort ertoe en wie niet? Die vraag klonk eerst alleen in de 'oude wijken', tot gêne van de weldenkendheid. Diezelfde vraag is nu reçu bij de (linkse) intelligentsia, die natie en

staat op de politieke agenda heeft geplaatst.

Wie daarover discussieert, wie termen en inhouden zoekt om deze ‘verouderde’ noties nieuw leven in te blazen, komt automatisch terecht bij conservatief gedachtegoed. In zekere zin gaat het natiestaatdebat dan ook over het gemis daarvan in de Nederlandse politieke cultuur. De grote politieke partijen, met uitzondering van D66, zullen in deze zin alledrie - de een meer dan de ander - conservatief worden. ‘Europa’, dat de staat ter discussie stelt, heeft ook dat al bereikt. (Ook als dialectici overtreffen we de Duitsers.) Het nieuwe Duitse conservatisme zou Nederland daarom weleens minder wezensvreemd kunnen zijn dan André Spoor nu vermoedt. Wellicht leidt deze toch nog onverwachte verandering in het Nederlandse geestelijke klimaat op enige termijn zelfs tot een positief nationalisme. Zeker in relatie tot Duitsland zal dit volwassener zijn dan het huidige geritualiseerde ‘narcisme der kleine verschillen’, dat meer dan een waarachtig nationaal zelfbewustzijn de verhouding met de grote buur zal blijven prikkelen.

februari 1995

Verboden voor onbevoegden

Eind maart riep de Tweede Kamer vvd-leider Bolkestein ter verantwoording voor dingen die hij niet had mogen zeggen. Het debat ging over dat ene onzegbare en - vooral - over de rechten en plichten van een coalitiepartner binnen het Paarse dualisme. De uitkomst was dat Bolkestein zich hield aan zijn rol van steunpilaar van het kabinet en niet langer ongezeglijk was. In het parlement, die tempel van het vrije woord, geldt kennelijk niet altijd vrijheid van meningsuiting.

Dat is begrijpelijk: wat men zegt, heeft nu eenmaal politieke consequenties. Het is ook te betreuren: coalitieverhoudingen dwingen steeds tot gedempt spreken en niet zeggen wat men denkt. In het parlementaire debat staat altijd ook de machtsvraag op de agenda. Waarheidsvinding, een ander oogmerk van debatteren, is daaraan ondergeschikt. Parlementaire ‘waarheid’ ontstaat bij meerderheid van stemmen. Wat die waarheid is als parlementariërs elkaar het zwijgen willen opleggen met machtsargumenten, laat zich raden.

Gelukkig kent een vrije, open samenleving andere instellingen en forums voor het vormen en ventileren van denkbeelden, verzamelen en uitwisselen van ervaringen, zoeken naar feiten en voeden van het politieke debat. De belangrijkste activa van zo'n samenleving zijn vrije, voor de wet gelijke burgers en klassieke grondrechten als vrijheid van meningsuiting, vereniging en vergadering. Een vrije samenleving kent bovendien een vrije pers en vrijheid van onderwijs en onderzoek. Op papier ziet de zaak van

de vrije gedachte en de democratie in Nederland er dan ook goed uit. In de praktijk is het iets somberder gesteld.

De naoorlogse verzorgingsstaat is een reeks van jaren heel succesvol geweest. Kennelijk slaagde deze erin de maatschappelijke werkelijkheid en de beleving en behoeften van zijn onderdanen passend en herkenbaar te articuleren. Problemen ontstaan pas wanneer de politiek-bureaucratische elite een versie van de werkelijkheid aanhangt die consequent afwijkt van de realiteit zoals anderen die ervaren. De kans op het verglijden in zo'n toestand is groot als het kennismonopolie sterk en de ideeën-concurrentie zwak is.

Die situatie doet zich in het post-verzuilde, politiek-uniforme Nederland voor. Zij heeft al ten minste twee keer, bij het ontsporen van de sociale zekerheid en het negeren van de stijgende criminaliteit, tot schrille dissonanties tussen 'officieuze' en 'officiële' werkelijkheid geleid. In beide gevallen werd een discussie erover aanvankelijk van hogerhand taboe verklaard. De werkelijkheid, zoals ervaren door de onderdanen, werd door de politiek-bureaucratische elite met een overdaad aan wetenschap, feiten, argumenten en superieur inzicht geloochend en ontkend. In beide gevallen hebben de 'heersers', zoals hedendaagse politicologen hogerhand weer noemen, uiteindelijk schoorvoetend en na aanzienlijk verlies van rechtmatigheid ongelijk moeten bekennen.

De grote kwestie die op dit moment een kloof houwt tussen de opvattingen van heersers en onderdanen is de voortgaande immigratie. Nauwkeuriger, maar onzegbaar tijdens het kamerdebat van eind maart 1995: de wens van de onderdanen om de immigratie te beperken en de onwil van de heersers om aan die wens tegemoet te komen. De strategieën waarvan de heersers zich bij deze kwestie bedienen, zijn intussen bekend. Taboeïsering van het onderwerp, het hanteren van kennismonopolie en benoemmacht om ervaringen van onderdanen te loochenen en feiten en omstandigheden te ontkennen of te bagatelliseren.

Machtsmiddelen die de heersers nu in stelling brengen, zijn zwaarder dan bij de eerdere gelegenheden. Wie ongenoegen uit-

te over stijgende criminaliteit of misbruik van uitkeringen was onwetend, reactionair, of beide. Geen aardig persoon misschien, maar ook geen staatsvijand of potentiële bajesklant. Hardleerse lieden die anders over immigratie denken dan de heersers, kunnen daarentegen worden berecht en veroordeeld. Het gebeurt ook. Dat lot treft uitsluitend 'gewone', ongekwalificeerde mensen. Een lid van de geleerde stand kan, gelukkig maar, ongestraft een boek schrijven over het verband tussen immigratie en misdaad. Een simpel onderdaan die daarop wijst, onbeholpen misschien en in onwetenschappelijke taal, riskeert verkettering en de strafrechter. Ook politici zijn op hun hoede. Het vanzelfsprekende, de alledaagse ervaring, brengen zij heel voorzichtig onder woorden met verwijzing naar rapporten van Sociaal en Cultureel Planbureau of Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Vrijheid van meningsuiting is mooi, maar graag wel voor bevoegden.

Waarom dit in de Nederlandse verhoudingen ongebruikelijke machtsvertoon? Vanwaar ook het bijna hysterische opinieklimaat rond deze kwestie in het algemeen en het anti-Bolkesteindebat in het bijzonder? Het voor de hand liggende antwoord luidt: omdat het bij immigratie gaat om een centrale waarde in de Nederlandse samenleving, de fundamentele gelijkheid van mensen. Dat is een aantrekkelijke gedachte. Misschien is het ook zo. Waarschijnlijker is dat het, zoals altijd in de politiek, om de macht zelf gaat. Niet zomaar om deze of gene wet, maatregel, beleidsnota, circulaire of proefballon, kortom het alledaagse handwerk van de macht, maar om de gerechtigheid en het overleven van de huidige politiek-bureaucratische klasse.

Haar legitimiteit rust sterk op het gedachtegoed van de ándere bevrijding, de Tweede Bevrijding, die van de jaren zestig. Die beloofde - onder veel meer - zorgeloze welvaart, volmaakte democratie en meer vrijheid, autonomie en zeggenschap voor de burgers. Tegelijkertijd ontpopten de politieke entrepreneurs van de jaren zestig en zeventig zich tot de bureaucraten van verzorgingsstaat en maakbare samenleving. Hun machtsaanspraak berust mede op de gedachte dat zij met hun professionele, onbaat-

zuchtige inzichten beter in staat zijn behoeften van gewone stervelingen te kennen, en met behulp van de ‘interventiestaat’ te vervullen, dan die stervelingen zelve. Het is in de loop der tijd steeds duidelijker geworden dat deze dubbele erfenis van de jaren zestig - maximale vrijheid en democratie en een interveniërend staatsapparaat - lastige tegenstrijdigheden bevat.

Bedoelde tegenstrijdigheden - ontvoogding én bevoogding, dekolonisatie én herkolonisatie van de burgerij - zijn meegebakken tijdens de revolte van de jaren zestig, dat amalgaam van oud (statelijke interventie) en nieuw (zelfontplooiing en autonomie) links. In beide denkwerelden manifesteerde zich het onbehagen van de naoorlogse generatie over de eigen, onvolmaakte, samenleving. Die had de gruwelijke Tweede Wereldoorlog op haar kerfstok, was autoritair, eenzijdig gericht op materiële vooruitgang, en vervreemdde mensen van de vruchten van hun arbeid, hun ‘ware wezen’ en echte behoeften. Het was een romantische, utopische revolte, op zoek naar eenheid en nieuwe harmonie. Tussen individu en maatschappij, welvaart en welzijn, milieu en economie, spontaniteit en orde, rijke en arme wereld, eigen en vreemde cultuur. Niet tevergeefs zocht deze revolte ook naar een maatschappelijke rol voor haar deelnemers. Zij werden de mandarijnen van de verzorgingsstaat en de hoeders, ontvoogdend en bevoogdend tegelijk, van een staatsleer van solidariteit, gelijkheid en non-discriminatie. De anti-autoriteit aan de macht.

De herinnering aan die tumultueuze jaren is vervaagd. Het reëel bestaande socialisme, toen een bron van utopische inspiratie, onderging een roemloos einde. Geen ‘paradijsmythe’ - een ver, bij voorkeur niet-westers land waar de mensen eenvoudig tevreden zijn - heeft het overleefd. De illusie van de maakbare samenleving is prijsgegeven, maar de emancipatie van de ‘gewone mensen’ is wel degelijk praktisch voltooid. Heel onromantisch en prozaïsch. Zij genieten, mede dankzij interveniërende overheid en verzorgingsstaat-ideologen, goed onderwijs, wonen in behoorlijke huizen, ontvangen voortreffelijke gezondheidszorg, rijden in knappe wagens. De historische opdracht van de verzorgingsstaat is volbracht, de ‘onderkant’ opgetild. Of niet?

Het onbehagen over eigen samenleving en cultuur is gebleven. Een nieuwe utopie heeft zich aangediend en wordt krachtig gepropageerd: de multiculturele samenleving. Zij lijkt op de oude. Daarmee heeft zij een grote afkeer gemeen van het slechte Westen en de eigen samenleving, die ingrijpend veranderd en 'verrijkt' dient te worden. Net als de klassenloze samenleving is de nieuwe utopie zowel onontkoombaar als zeer wenselijk. Verzet ertegen is als blaffen tegen de maan, een miskenning van historische wetmatigheden en een symptoom van vervreemding. En net als de vergruisde utopie kent zij haar gestaalde propagandisten en naïeve fellow-travellers. Niet zelden gaat het zelfs nog om precies dezelfde personen.

Gisteren nog ageerden zij tegen Amerikaanse kruisraketten of vergisten zij zich schromelijk in de ware aard van het communisme, vandaag matigen zij zich alweer de rol van morele scherprechter aan. Hun in oorsprong communistische retoriek van het anti-fascisme, ten dienste van de klassenstrijd en gewettigd door de moedige rol van communisten tijden de Tweede Wereldoorlog, is eender gebleven; deze heeft zich alleen ontfermd over een nieuwe zaak. Een zekere wraakzucht lijkt er niet vreemd aan. De vroegere bondgenoot - het 'gewone volk', onwillig om de oude utopie te aanvaarden - is de nieuwe vijand. Voorheen heette wie, zonder zelf tot het volk te behoren, zich tot tolk van zijn zorgen en angsten maakte, een 'organische intellectueel' van de arbeidersklasse. Nu wordt zo iemand voor populist en racist uitgescholden.

Waarom, nogmaals, die verbetenheid, zelfs met inzet van de staatsmacht? Een functionele verklaring lijkt geboden. Wat moet de verzorgingsstaat, wat moeten de talloze functionarissen die hem bemensen en mennen, als er, de emancipatie afgerond, geen objecten van zorg meer over zijn? Wat te doen als er geen onderkant meer opgetild kan worden en de burgers goeddeels voor zichzelf kunnen zorgen? Laten de bureaucraten van de verzorgingsstaat zich verdringen uit het centrum van de staatsmacht, of doen zij een uiterste poging om hun historische rol te verlengen? Het laatste, ongetwijfeld: geen elite heeft zich ooit voetstoots ge-

schikt naar nieuwe realiteiten. Momenteel creëert de politiek-bestuurlijke klasse zich een nieuwe onderkant, aan welks verheffing zij zich professioneel kan blijven wijden.

De multiculturele samenleving betekent nieuwe marktkansen voor een overbodig wordende statelijke elite. Volkshuisvesters, sociale diensten, beleidsmedewerkers, het onderwijs, consultants, arbeidsbemiddelaars, gezondheidszorgers, lokale bestuurders - allen doen momenteel aan behoud van marktaandeel en richten zich op de nieuwe doelgroep. Er is werk aan de winkel, voor onafzienbare tijd. Want in de race tussen immigratie en integratie, dus emancipatie, ligt immigratie stevig op kop. Dat blijft zo zolang aan het laatste niet getornd kan worden en er geen werk is voor de nieuwkomers.

De wereld is onrustig en mensen, gewone mensen met begrijpelijke verlangens en ambities, zijn in nood en raken op drift. Nederland zal zich er niet van af kunnen keren. Maar met open-einderegelingen voor asielzoekers en gezinsvormers en -herenigers gaat het land grote politieke instabiliteit tegemoet. Totdat de politiek-bestuurlijke wacht wordt afgelost. Zelfs de geestdrijvers in de Tweede Kamer beseffen dat kennelijk. Bijna ongemerkt is daar in het ‘debat tegen Bolkestein’ een ijkpunt (‘streefgetal’) van 35 duizend genoemd voor het aantal vreemdelingen dat hier zijn heil mag zoeken. Daarmee is precies datgene gebeurd wat in beginsel nooit kon: een quotum voor asielzoekers. De discussie gaat al lang niet meer over de principiële vraag wie of wat een echte vluchteling is, zij gaat in feite over aantallen. Van ‘onvermijdelijkheid’ is dan geen sprake.

april 1995

Herdenken in deemoed

Herdenken is, voor wie van vlak na de oorlog zijn, een vroege jeugdherinnering. Mei - 4 en 5 mei, 10 mei - was de oorlog, alsof je hem zelf had meegemaakt: Duitse parachutisten die geruisloos neerkomen, verduisteringspapier, de carbidlamp. De oorlog deelde de tijd in: voor, in en na. Vóór de oorlog was vroeger, het mysterie van de jeugd van je ouders. De oorlog zelf was, ondanks de levensechte beelden, een slecht belichte foto, duister en onheilspellend. Na de oorlog was de heldere ochtend van je eigen leven. Opgroeien deed je in een ordentelijke wereld. Moeders waren thuis, vaders gingen's ochtends de deur uit om te werken. Op straat kwetterden, als een zwerm spreeuwen, hun talloze kinderen: de geluiden van de geboortegolf. Al het andere was vooroorlogs gebleven. Bakkers en melkboeren kwamen met paard en wagen of bakfiets langs de huizen. In de verte klonk altijd gehei. Buiten de stad, die ophield waar de polder begon, lag het land er pasgeschapen bij. Rivieren stroomden door eindeloos laagland, met hier en daar een brug, kerktoren of schoorsteen onder hoge luchten. Afstand werd in tijd gemeten.

Het waren de normaalste en de uitzonderlijkste jaren van deze eeuw. Wat toen vanzelfsprekend leek, is het nu al lang niet meer. Iedereen had werk. Armoede leidde, hoewel de welvaart minder was dan voor de oorlog, niet tot criminaliteit. Hing er geen touwtje uit de brievenbus, dan kon je met een loper naar binnen. Lezen leerde je in de eerste klas, nog voor de kerst. Ouders en kinderen hielden van elkaar en bleven bij elkaar. 's Zondags vulde

het stadion zich met bedaarde voetballiefhebbers. Vandalisme bleef beperkt tot luilak. Drugs? De mensen zondigden met oude klare, bier, bolknakken en piraatjes.

Die vredige Nederlandse kosmos - de vijand verslagen, de vrijheid herwonnen, als één man weer aan de slag - was niet wat het leek: het was het paradijs na de zondeval. Dat besef kwam pas later, het besef dat de oorlog meer was geweest dan Duitse soldaten, Engelse vliegtuigen, Canadese bevrijders, Zweeds wittebrood en Nederlandse onverzettelijkheid.

De kinderen van de babyboom wisten het nog niet bij de viering van de 'tiende mei', in 1955, met een, in Amsterdam, van gemeentewege aan de schooljeugd verstrekte informatiemap over de oorlog ('Heldhaftig, Vastberaden, Barmhartig') en massale verkleedpartijen in de open lucht om het jubileum luister bij te zetten. Dat er mensen fout waren geweest, een winkelier, een buurman, dat was bekend, daar werd hardop over gesproken. Maar dat in de idyllische straten van hun jeugd kort tevoren iets veel verschrikkelijkers was gebeurd dan vijf jaar oorlog, dat de stad vol schuldige plekken was, dat er mensen 'niet waren teruggekeerd', en dat ook hun ouders, niet slechts 'de rotmof', daar wat mee te maken hadden - dat inzicht daagde pas na jaren.

Geen beproeving zonder 'betekenis'. Hoe herdacht het herrijzende Nederland de oorlog en vierde het de bevrijding? Welke betekenis gaf men aan die ervaring? Het levensbeschouwelijk, religieus en politiek verzuilde land was uiteraard ook op dit punt verdeeld. Het herdenken van de oorlog, de lessen uit de oorlog zijn van meet af aan twistpunten geweest - zelfs de vraag of bevrijdingsdag een officiële feestdag moest zijn of slechts een nationale snipperdag.

De oorlog was ook geen politiek neutraal menselijk drama geweest. Voor politiek bewuste tijdgenoten en delen van het verzet was hij een politieke krachtmeting, die zich niet omwille van de lieve vrede achteraf liet depolitiseren. Het is wel geprobeerd, door er vooral 'nationale' betekenis aan te geven en hem voor te stellen als een strijd van 'het volk van Nederland' voor een onafhankelijk

nationaal bestaan en trouw aan Oranje.

Alles aan de oorlog en zijn nasleep bleef omstreden: de rol van de koningin, van de Nederlandse regering in ballingschap, het verzet, de bevrijders, de Binnenlandse Strijdkrachten, het Militair Gezag, goed en fout, zuivering, restauratie versus vernieuwing, de bijzondere rechtspleging, de gratiëring van oorlogsmisdadigers, het herstel van de democratie, de Duitse herbewapening, de oprichting van de NAVO, viering en herdenking. Er is veel politieke naijver in al die zaken gaan zitten. De oorlog was een wapen in de politieke strijd, een toetssteen, een *casus belli*, een alibi; 'oorlogswinst' voor sommigen een mooi werkkapitaaltje, een vredesdividend avant la lettre.

In de naoorlogse jaren bleek eens te meer dat de Tweede Wereldoorlog geen ongedeelde, collectieve ervaring was geweest. Elke zuil, elke bevolkingsgroep of regio had zijn eigen oorlog meegemaakt. Die verschillen in ervaring vormden geen basis voor eensgezinde, 'nationale' viering en herdenking, wel voor gekibbel en getouwtrek om leuzen en motto's, plekken en tijdstippen.

De tumultueuze, lang aanhoudende Nederlandse jaren zestig zijn wel opgevat als een verlate en verhevigde reactie op de Tweede Wereldoorlog. De revolte van de volgzame, frisgewassen kindertjes van weleer tegen macht, gezag en moraal van hun ouders, begon rond 1965. Voelden de babyboomers zich verraden door de 'onthullingen' over wo ii? Vanaf 1960 waren, vijf jaar lang, De Jong en zijn *De bezetting* op tv geweest. Tussendoor kwam, gekooid in Jeruzalem, Eichmann langdurig in beeld. In 1965 verscheen Pressers *Ondergang*. Publiekelijk kreeg in detail aandacht wat voordien - ondanks Anne Frank en de Dokwerker - slechts besmuikt was besproken: 'de vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom', zoals de ondertitel van *Ondergang* luidde.

Daarover waren de babyboomers door hun ouders nog onbeholpener voorgelicht dan over die andere dingen des levens. Het paradijs van hun jeugd bleek een leugen: de straat, de stilte, de vlag, de heldere meilucht, de zingende merels. Wat hadden hun ouders, twintigers en dertigers tijdens de bezetting, eigenlijk gedaan om het onheil te keren?

De revolte was niet uniek Nederlands. Uniek was dat de gezagsdragers weinig weerstand boden tegen de protestgeneratie. Alsof zij nooit werkelijk geloofd hadden in de rechtmatigheid van hun gezag. Vijftigers en zestigers lieten zich in een vloek en een zucht uit hun posities verdringen door twintigers en dertigers met nieuwe ‘maatschappijkritische’ en ‘anti-autoritaire’ leuzen. Geholpen door het moreel absolutisme eigen aan adolescenten, maakten de babyboomers zich meester van de ‘lessen’ van '40-'45 en claimden zij de correcte duiding van de oorlogsjaren. Het was meer dan een intellectuele en morele aanspraak, het was tevens een machtsclaim, met de oorlog en het gebrek aan ruggengraat van hun ouders als ultieme rechtvaardiging.

Tot op de dag van vandaag weet de naoorlogse generatie haar demografische dominantie te paren aan morele superioriteit. Het is een potente formule gebleken, want de babyboomers, nu aan weerszijden van de vijftig, voeren al zo'n vijfentwintig jaar het bewind in Nederland. Niet economisch (het bedrijfsleven heeft andere meesters) of politiek in strikte zin. Nee, hun gedachtegoed zet de toon in de ‘bewustzijnsindustrie’: bestuur en beleid, onderwijs en cultuur, wetenschap en media. Zij hebben de macht over het geschreven en gesproken woord, formuleren ideeën, bepalen wat kwesties zijn, definiëren de werkelijkheid.

Alweer, dit is niet uniek Nederlands. Zo'n nieuwe klasse, intens betrokken bij het reilen en zeilen van de overheid en de verdeling van de vruchten van het economisch leven, is in de meeste westerse landen opgekomen. Zij is het gezamenlijke product van modernisering, het belang van kennis en informatie, de uitgroei van de verzorgingsstaat en de onderwijs- en mediarevoluties. De nieuwe klasse is, anders dan de oude intelligentsia, niet aristocratisch en onbaatzuchtig, maar meritocratisch: de positie die iemand bereikt hangt af van zijn prestaties, niet van afkomst. Zij is dus, omdat dit een permanent gevecht om posities en privileges inhoudt, rechtstreeks gebaat bij haar monopolie op expertise.

De nieuwe klasse is hier wel krachtiger dan elders. Dit komt door de innerlijke zwakte van het politieke bestel sinds de ontzuiling en de ver voortgeschreden ontkerkelijking. Het krediet van de

oude profeten van kerk, levensbeschouwing en zuil verliep razendsnel na de jaren zestig. Als zin- en betekenisgevers van collectieve ervaringen was hun rol uitgespeeld. Hun god, hun beginselen en mens- en wereldbeelden hadden gefaald. Zij waren tekortgeschoten in de oorlog en deden dat weer tijdens de Koude Oorlog, toen de leidslieden van het naoorlogse bestel verzuimden uit de eerdere fatale gebeurtenis de 'juiste' lessen te trekken.

Uit de afwijzing van de naoorlogse politieke en morele boedel is sinds de jaren zestig en zeventig een min of meer samenhangende, nieuwe politieke en morele orde gegroeid. Anders dan de oude orde is zij niet verzuild. Die nieuwe orde is door de verzorgingsstaat voortgebracht. Door het afzwakken van de ideologieën kent zij nauwelijks politiek concurrerende ideeën. De orde heet soms dan ook de eenpartijstaat en bedient zich van wat gerust een officiële staatsleer genoemd mag worden. Die leer kent één alles overheersend gebod: Gij zult geen onderscheid maken.

Desondanks toont de staatsleer een Januskop. Wat het gelijkheidsgebod betreft is zij meedogenloos normatief en veeleisend, op andere punten tot op het normloze af meegaand. Nadat de nieuwe klasse de verzorgingsstaat rond 1975 op haar voorgangers had veroverd, werd deze bijvoorbeeld ontdaan van een plichtenleer. Tegenover rechten hoefden geen plichten te staan. Het begrip individuele verantwoordelijkheid verdampte. De morele toetsing van gedrag raakte in diskrediet. Privacy werd heilig verklaard. Controle, te zwijgen van klikken, was uit den boze. De overheid mocht geen zedenmeester zijn. Oordelen over het doen en laten van individuele burgers pasten haar niet. Pragmatisme en opportuniteit vierden hoogtij. Wat niet goedschiks kon, hoefde niet - zeker niet kwaadschiks, met dwang. De overheid ging het zwaard tevergeefs dragen, mocht haar 'gezag' geen kracht bijzetten. Dat was autoritair en dus gevaarlijk.

In de nieuwe staatsleer zijn twee krachtige invloeden samengekomen. Aan de ene kant wortelt zij in de moderne sociale wetenschap. Die is niet-normatief, gaat niet uit van morele leerstellingen, maar baseert zich op controleerbare ervaringen. De wetenschap

kijkt onbevangen naar mensen en gaat na hoe zij werkelijk zijn en zich gedragen. Deze invloed op de staatsleer verschafte haar een gedogende, milde ‘empirische moraal’. Daarbij voegde de nieuwe klasse haar interpretatie van de oorlogservaring. Deze had, zoals meer in die tijd, een linkse signatuur. De natiestaat verscheen erin als (potentiële) onderdrukker. Het individu moest tegen de staat worden beschermd. Om een herhaling van ontspoorde staatsmacht à la nazi-Duitsland te voorkomen, was constante waakzaamheid geboden. De staatsleer is daarom niet toevallig in bijna ieder opzicht het tegendeel van het totalitaire nationaal-socialisme. Als haar centrale waarden gelden: vrijheid, democratie, een anti-autoritaire, niet-hiërarchische samenleving, individualisme, tolerantie, geweldloosheid, internationalisme, humanisme, non-discriminatie. Boven alles gaat de staatsleer uit van de fundamentele gelijkheid en gelijkwaardigheid van mensen.

Waar het nationaal-socialisme de perverse verheviging van de staat was, daar vervolmaakte de nieuwe leer de staat door hem grotendeels te ontkennen. De staat, synoniem gesteld aan geweld en onderdrukking, werd geketend. Wie hem zijn gang laat gaan of zich naar zijn wil voegt, herhaalt immers de fouten uit de oorlog. Controle riekt naar verraad, een volkstelling naar een perfect georganiseerd bevolkingsregister. De duivel weet wat daarvan komt. Politie? Protofascisten! Een identificatiebewijs voor het openbaar vervoer? ‘Ausweis bitte!’ Het verwijderen van illegalen? Hetzelfde als een razzia en deportatie...

Niet de verzorgingsstaat zelf, maar deze zowel beginselvaste als lakse leer, was het antwoord van de naoorlogse generatie op het morele tekort van haar ouders. Door de verzorgingsstaat te omarmen toonde de nieuwe klasse zich solidair met hen. Evenzo temde zij de staat door de ‘geest van het verzet’ erin op te nemen. Zo revancheerden de babyboomers zich voor het falen van hun ouders. Het gevaar voor herhaling van het onheil leek met dit historisch compromis bedwongen. De naoorlogse generatie, te beginnen met Provo, had haar lesje geleerd. Zij was ‘goed’ na de oorlog. En eerlijk gezegd, zij zou het ook geweest zijn in de oorlog.

De nieuwe staatsleer bevat naast onzin veel zinnigs. Niemand wil van dat goede af. Het gelijkheidsprincipe is, als principe, bijvoorbeeld onomstreden, verschil van inzicht is er slechts over de werkingssfeer. Toch heeft de staatsleer het al enige tijd moeilijk. De oorzaak is de druk waaronder de verzorgingsstaat staat. De last van de aanspraken wreekt zich op de lakse kant van de staatsleer. Daarmee is haar 'verzorgingsstaatpatriottisme' enigszins in diskrediet geraakt.

Ervoor in de plaats treedt steeds nadrukkelijker het 'grondwetspatriottisme'. De voorbije jaren heeft het het officiële herdenken geïnfiltreerd. Dit jaar eist het in een luid aanzwellend crescendo de viering van de vijftigste mei geheel voor zich op. De staatsleer schakelt het versplinterde, verzuilde beeld van de oorlog ten langen leste gelijk. Haar geharnaste 'antifascisme' verdringt alle andere interpretaties en bevindingen. In radiospotjes wordt er propaganda voor gemaakt. Artikel 1 van de grondwet, het antidiscriminatie-artikel, is de hoeksteen van dit oorlogsbeeld. Door het land rijdt een trein met de leuze '1 voor allen, allen voor 1'. Zo moet de jeugd worden bereikt en geïndoctrineerd met de enige ware leer. De herinnering aan de oorlog wordt dienstbaar gemaakt aan de heilsboodschap van de komende multiculturele samenleving. Voor de oorlog zelf, of voor een andere lering is geen plaats meer.

Historisch is deze gelijkschakeling van herdenking en bevrijding een grote prestatie die de dominantie van de staatsleer eens te meer toont. Nederland is volmaakt unitair en 'nationaal' geworden. Maar dat maakt de annexatie van het herdenken door de hoogmoed van het 'goed na de oorlog' er niet beter op.

Dit herdenken staat noodgedwongen steeds in het teken van de actualisatie. De oorlogslessen zijn rusteloos op zoek naar nieuw engagement, zodat het Kwaad gedurig van gedaante wisselt. Vroeger ging het om het Duitse revanchisme, Vietnam, herlevend fascisme, de kruisraketten, recent om Rwanda, Somalië, racisme, ex-Joegoslavië, asielzoekers. Steeds is er de suggestie van gelijkstelling: kijk, net de oorlog. Het pijnlijke hiervan is, dat met die actualiseringen de relativering van het lot van de joden het officiële herdenken is binnengeslopen. Niemand noemt het zo, maar dit is Nederlands ei-

gen *Historikerstreit*. Wie Rwanda of ex-Joegoslavië bij het herdenken betrekt, staat niet langer - deemoedig, nederig - stil bij een gebeurtenis zonder weerga, maar bagatelliseert deze.

Is er dan nog altijd onwil om ten volle te erkennen wat de Europese, de Nederlandse joden is overkomen?

Het allergrootste verschil in oorlogservaring was, zoals Presser ergens zegt, dat tussen overlevenden en verderlevenden, tussen joden en de anderen - álle anderen. Dit verschil, in gevolgen, beleving en lering, is nooit overbrugd. Het is ook onoverbrugbaar. Het feit van dat verschil is onherroepelijk. Het is door de overlevenden onder ogen gezien, van begin af aan. Zij hebben ook ten overstaan van de anderen van hun ervaringen getuigenis afgelegd. Ze doen dat nog. Ze vertellen wat hun tijdens de oorlog en daarna is overkomen. Niet alles, ongetwijfeld, veel is te particulier of te pijnlijk. Maar hun ervaringen zijn geboekstaafd.

Voor de 'verderlevenden' ligt dit allemaal anders. Tegenover de openhartigheid van de overlevenden staat hun geslotenheid; niet die van de moedigen of rechtvaardigen die actief joden bijstonden - die hebben gesproken, zij het vaak met tegenzin. Ook de apert fouten, de erkende mededaders, zijn gehoord. Zij hebben moeten spreken. Zelfs de jeugdervaringen van hun na de oorlog geboren kinderen maken nu deel uit van de openbaarheid. In beide gevallen gaat het oneerbiedig gezegd om dragende, goed speelbare rollen in het drama. Dergelijke rollen waren niet weggelegd voor de overgrote meerderheid der verderlevenden, de mensen die goed noch fout waren. Zij zijn figuranten zonder tekst gebleven, *flat characters*. Hun ervaringen, tijdens en na de oorlog, zijn nooit opgetekend en nooit publiek domein geworden. Wat deden zij, of juist niet, hoe was het, wat voelden zij?

Over geen onderwerp is de afgelopen halve eeuw zoveel gesproken en geschreven, zijn zo veel films en documentaires, boeken, discussieprogramma's en tentoonstellingen gemaakt als over de Tweede Wereldoorlog. Hoe verder weg de oorlog, des te overstelpender de productie. De oorlog is een aanzienlijke sector van de bewustzijnsindustrie, die mythes maakt en doorprikt, po-

neert en reviseert. Al het hele jaar draait de branche ook in Nederland weer op volle toeren. De producten zijn vaak slordig en makkelijk, soms onthutsend en ontroerend.

Zoiets als een Nederlandse Shoah zat daar nooit bij, een film waarin een Amsterdamse grootvader op de bok van zijn historische tram, rijdend en klingelend op de Middenweg, vertelt hoe dat was, in de verduisterde stad, met zijn wagen volgeladen op weg naar de Hollandse Schouwburg. Wat heeft hij zijn kinderen later verteld? Hoe sprak-ie erover met zijn collega's? Is er wel over gesproken? Het had ook het relaas mogen zijn van zijn baas, of diens meerdere, of van de mensen die zijn tram of al die andere zagen voorbijkomen, of getuigenissen van de mannen van het spoor. Hoe hebben zij 4 mei telkens ervaren, en de grote woorden bij de herdenking van de Februaristaking? Voelden ze zich schuldig, beschaamd? Het is nu te laat. De meeste van deze mensen zijn of dood of hoogbejaard. Je kunt de verderlevenden niet meer lastig vallen met zulke vragen.

Het grote zwijgen moet veel van die anoniem gebleven mensen met schuldgevoelens hebben vervuld. Tegen schuldgevoelens is geen enkel bezwaar, integendeel, zolang zij voortvloeien uit individueel laakbaar gedrag en de schending van kenbare normen. Daarop mag men zichzelf aanspreken. Schuldgevoelens - wroeging, boetedoening, een bezwaard verderleven - hebben dan wellicht in metafysische zin bijgedragen aan het herstel van de morele orde.

Zo overzichtelijk en individueel toe te schrijven zijn veel zonden uit de bezettingsjaren zelden geweest. Ook naderhand is er geen opheldering in gebracht. Veel bleef onvolmaakt en willekeurig: zuiveringen, bijzondere rechtspleging, goed en fout. Weinigen zijn aanwijsbaar schuldig bevonden en gestraft, tallozen namen uit verlegenheid over hun figurantenrolletjes in het grote drama een beetje schuld op zich. Concrete verantwoordelijkheden losten zo, individueel en collectief, op in schaamte en een vaag schuldbesef.

Het zwijgen van de verderlevenden heeft er bovendien toe geleid dat eigenlijk alleen ‘extreme’ ervaringen, die van overleve-

nden, maar ook van rechtvaardigen en medeplichtigen, publiek bezit werden. De ‘gewone’, gemiddelde ervaringen hebben in de verwerking van de oorlog geen noemenswaardige ‘betekenis’ gekregen. Wie in het donker waren, zijn onopgemerkt gebleven. De vooral door de naoorlogse generatie uit de bezettingsjaren getrokken les, dat moed, weerbaarheid, een verzetshouding een ieders plicht zijn, sluit daarom slechts aan bij een klein deel van het geheel aan relevante ervaringen.

Dat roept de vraag op hoe geldig die gangbare duiding is, zeker nu die steeds luider officieel gepropageerd wordt. Is die les niet gratuit? Is het redelijk om de moed van enkelen als norm te zien en het timide verderleven van velen als afwijking? Leert de ervaring niet juist dat mensen zelden aan zulke hoge eisen voldoen? Dit is een onheldhaftige vaststelling. Niemand vindt haar passen bij zo'n enorme gebeurtenis als de Tweede Wereldoorlog.

De vijftigste mei dwingt tot bezinning op het herdenken. Zoals het nu gaat, is het een jaarmarkt met een opdringerige toeloop van politieke ondernemers. Om het hardst prijzen zij hun voortreffelijkheid, de allerhoogste moraal en de alleronmogelijkste eisen aan. Zij slaan geen acht op de oorlog en lijken niet werkelijk geïnteresseerd in de ervaringen van een vorige generatie. Zij gebruiken de oorlog al naar het hun uitkomt als - steeds bijgesteld - ijkpunt en morele scherprechter.

Zijn wij, vlotte, moderne mensen, echt tot meer in staat dan onze voorgangers? Zouden wij ons leven geven? En waarvoor dan? God, de koningin, het vaderland, de grondwet? Vinden wij ‘iets belangrijker dan dat je eraan gaat’, zoals een toen moedig iemand laatst zei? Het wordt tijd om de retoriek te dempen en om het vieren en herdenken te depolitiseren. De oorlog hoort niet toe aan één stroming of gezindheid.

Laten we de vijfde mei blijven vieren als dag van vrijheid en democratie, zonder gesnoef. De lucht zal blauw zijn, de merels zullen zingen. En laten we op 4 mei de doden gedenken.

april 1995

Nederland is vol... lawaai

Een goede reden om's zomers in Nederland te blijven, zijn de lange zomeravonden. Juni, vooral de langste dag, was een teleurstelling: bewolkt, vroeg donker - maar nu zijn ze er dan toch in al hun glorie. Tot na tienen is de hemel vervuld van het mooiste licht van de wereld. Ferdinand Bol schilderde ermee, Jacob van Ruysdael, Rembrandt een doodenkele keer. De Rotterdammer Willem de Kooning bleef in Amerika datzelfde, Noord-Atlantische licht gebruiken, Ger van Elk ving het nog maar kort geleden boven het Kinselmeer. Het geeft scherpe contouren aan de gevels langs stedelijke grachten, of laat nog na zonsondergang op wonderlijke wijze de duinenrij oplichten voor wie uit het oosten de kust nadert. Als in Zuid-Frankrijk de sterrenhemel al neerdaalt in een overigens pikdonkere avond, dooft de dag hier traag in zacht avondlicht.

Het zijn avonden om, loom van de warmte en het overweldigende groen van de Hollandse lustwarande, te flaneren op een boulevard, langs water te wandelen, met vrienden te praten op een terras. De Hollandse zomer is milddadig als een perzikhuidje, sappig als een bloeiende rivierdijk, verlokkelijk als een rimpeling op het water. Maar genieten we er ook van, nemen we hem gulzig in ons op, laven we ons aan de geur van een slootkant?

Er zijn er vast nog wie dat lukt, maar het wordt moeilijker en moeilijker. Natuurlijk, Nescio is al lang dood, net als de Titaantjes en de op zijn voorspraak door God hardhandig gezegende autoriteiten die in hun jaren al onbekommerd de vooruitgang dienden

door bruggen en wegen te bouwen. De Tachtigers, de uitvinders van de ‘moderne natuur’, zijn nog weer langer dood en een tuin - donker en licht, verstild en zinderend - als het ouderlijk huis kende in Van Eedens *Van de koele meren des doods* bestaat allicht niet meer, nergens. De tijden, de voortbrenging, de transportmiddelen, de mensen en hun wensen, alles is veranderd, onherroepelijk en onverbiddelijk. Natuur is een romantische fictie, verdrongen door de hygiëne van het milieu.

Dit is allemaal waar en wie treurt over wat verloren ging, is niet van deze tijd. We zijn met steeds meer en we zijn zeer expansief. Welvaartsverbetering vertaalt zich subiet in verhoogde mobiliteit, in meer auto's en in een groter ruimtebeslag. We zijn steeds nadrukkelijker aanwezig, laten stevig van ons horen. We rijden af en aan, vliegen eruit en koloniseren vanuit onze woonstee de buitengebieden en ommelanden met trapveldjes, golfbanen, tweedehuisjescomplexen, joggingparcoursen, jachthavens, tennisparken, motorcrossbanen en klimoefenbergen. Misschien is Nederland al met al niet zo'n heel dynamische samenleving, maar bewegen doen we.

De zomer is het onbetwiste hoogtepunt voor het nationale bewegingstheater. Miljoenen trekken weliswaar naar het buitenland en wegen en treinen raken prettig leeg, maar thuisblijvers en toeristen vullen het dreigende vacuüm. Nederland is een klein land en als het ergens aan lijdt, is het wel de ‘tirannie der nabijheid’. Alles is nabij, ligt om de hoek: afstand is nooit een beletsel. De paradox is dat juist nabijheid, in combinatie met welvaart, ruimte vreet. We gaan ‘even’ naar het strand, ‘even’ zeilen, ‘even’ de stad in, ‘even’ wandelen op de Veluwe, ‘even’ fietsen in Limburg.

Zo wordt de mooie zomer een pandemonium, de heldere zomeravond een permanente ordeverstoring die op een zachte bries onze huizen binnenwaait. Waar op het Franse platteland altijd een hond blaft, knorren hier andere beesten: ‘even’ gas geven. Misschien is Nederland niet vol - het mag in elk geval niet zo heten -, het is wel vol lawaai. Lawaai lokt lawaai uit. Lawaai is bovendien van een bijproduct van vervoer en nijverheid, een ex-

pressiemiddel en een territoriumclaim geworden.

In de postindustriële samenleving fluisteren gecapitonneerde fabrieken, terwijl de vrijetijdsindustrie een verscheurende herrie maakt. *Being there* is niet genoeg, gehoord worden, daar gaat het om. Wie het meeste lawaai maakt, is de baas. Hem komt men niet te na, hij kan anderen dwingen zijn decibellen lijdzaam te ondergaan. Lawaai is een wapen. Volgens deze wetmatigheid zijn jonge mannen, geholpen door hun walkmans en powerbox-Golfjes (*gdonk, gdonk, gdonk*), de baas in het publieke domein van stadsstraat, dorpsplein, tram en trein. 'Gewone' automobilisten zitten boven in de pikorde in suburbaan en ruraal Nederland. De absolute heerser in de regio Amsterdam is echter de nationale luchthaven, die in een machtige beweging honderdduizenden doet sidderen. De stadscentra zijn stevig in handen van wat ooit kroegbazen heetten en nu decent 'horeca-ondernemers', inclusief hun zeer luidruchtige neo-collega's, de coffeeshophouders.

Lawaai, onweersproken en onbelemmerd, is rauwe macht. Die machtsstrijd woedt bij uitstek in de zomer. De overheid houdt zich Oost-Indisch doofen heeft zich teruggetrokken uit de kakofonie. Het Amsterdamse tropenregime voor de horeca voorziet niet in matiging van de lawaai-uitstoot, opdat we stil van de zwoele zomernachten kunnen genieten, maar verschaft integendeel een vrijbrief aan lawaai-entrepreneurs. De Hollandse zomernacht, ooit zo sereen, is verkeerd in zijn tegendeel: een goede reden om het land wel te verlaten. Het zal nog jaren duren eer de zomerstilte effectief is gepolitiseerd.

juli 1995

Wie zijn wij?

Van de Belgen is gezegd dat ze niet bestaan. Nederlanders halen die uitspraak graag aan... tja, die Belgen. Nee, dan wij. De spreker zwelt een beetje, kan iets triomfantelijks nauwelijks onderdrukken en koestert zich even in de vanzelfsprekendheid van ons volksbestaan. Natuurlijk, hij is geen nationalist (alleen al het woord 'natie' is verdacht), verre daarvan, dat is iets voor Duitsers of Fransen of onderontwikkelde types in verre, chaotische landen. Welnee, hij is gewoon een Nederlander, punt uit. Misschien is-ie, een stapje verder, een doodgewone nuchtere Nederlander, een echte individualist, maar verder is dat Nederlander-zijn niks om je over op de borst te kloppen. Van het Wilhelmus-gevoel wil hij niet weten, hij kent die rare woorden niet eens, en het Oranjegevoel gloeit slechts als er voetbal is. Koninginnedag? Een gezellige vrije dag om met zijn miljoenen te vieren. Met het Koningshuis heeft het niets te maken, laat staan met nationalisme.

Het Nederlander-zijn ontkent zichzelf. Nationaal gevoel is een nationaal taboe. De jongens en meisjes van de gestampte pot zijn schokschouderend onverschillig en de politieke elite is begerig naar de hoger honing van internationalisme en post-nationalisme. Op de directie van Fokker na telt het bedrijfsleven ook geen patriotten. Nederland is een prima vestigingsplaats - zo lang als het duurt. Rijzen arbeidskosten of milieuheffingen de pan uit en blijven de files groeien, dan houdt het op, dan gaat de tent hier dicht. Niemand belijdt onverholen de liefde tot zijn land, niemand gaat er prat op Nederlander te zijn.

Maar niets is intussen zo vanzelfsprekend als Nederlander zijn. Het past ons als een zijden handschoentje. Nederlander ben je schuldeloos, zijn en bewustzijn vallen samen. We zijn het zo vanzelfsprekend, dat we ons permitteren te denken dat we het niet zijn. Ontkenning en luidruchtig antinationalisme hebben ook niets van doen met geringe vaderlandsliefde. We houden van het land als een zuigeling van de moederborst: object en subject zijn een. Het is een staat van genade. Je slaat er geen acht op, zoals een gezond iemand zich zijn lijfelijkheid nooit bewust is. Je lichaam voel je pas als je ziek bent. Nederlander voel je je pas als je langere tijd buitenslands bent.

Het is een kolossale tegenstrijdigheid, die ontkenning gehuld in assertieve vanzelfsprekendheid. Het is tevens een handicap voor zelfkennis, want daarvoor is enige vervreemding een vereiste, een zekere scheiding van subject en object. Wie wat 'cultuurlijk' is als natuurlijk ervaart, is niet geneigd tot zelfreflectie. Dan ben je ongewild de maat van alle dingen, een absolute, universele norm.

Is dit de reden dat scherpzinnige boeken over de Nederlanders vooral door buitenstaanders zijn geschreven? Is het hierom, dat we altijd weer beteuterd en gekrenkt zijn als buitenlanders ons de maat nemen? Als door een wesp gestoken, laten we dan gepikeerd weten dat Nederlanders niet bestaan, laat staan 'de' Nederlander. Eerstejaars sociologie- en sociale-psychologieboeken worden erbij gehaald om pedant te verklaren dat het om vooroordelen of generalisaties gaat, hoe dan ook om lelijke waarnemingsfouten.

Maar de Nederlanders bestaan wel, en dat is misschien opmerkelijker dan de vanzelfsprekendheid waarmee we Nederlander zijn. Een ongedeelde nationale identiteit is er immers gekomen ondanks eeuwen van regionale en religieuze verdeeldheid.

We bestaan dankzij wat de schrijfster Carry van Bruggen 'het verschil met de ander' noemde. Onderscheid maken ligt in de sociale waarneming besloten. Kennelijk vinden we het zinvol om te weten wat voor vlees we in de kuip hebben. We classificeren naar sekse, huidskleur, lengte, leeftijd en sociale status, maar ook, met

een ouderwets woord, naar landsaard. Is die niet zonder meer duidelijk, dan vragen we er wel naar. Maar nationaliteit ligt er vaak duimendik bovenop. Gidsen of straatverkopers in arme toeristenlanden lukt het om, met de scherpe blik van ervaren vogelaars, in een oogwenk hun handel te determineren. ‘Come with me, I'll show you Erasmus of Rotterdam.’ Hoe is het mogelijk, betrapt! Je loopt er *dandy* bij, mond stijf dicht, denkt op te gaan in de massa, en dan toch. Herkenning is echter ook erkenning. Gelukkig, hij dacht niet dat ik een Duitser was.

Zelf pikken we aan verre kusten landgenoten er ook al op kilometers afstand uit. Herkennen we elkaar, in die flits van afkeer en identificatie, aan dezelfde hoedanigheden als waaraan anderen ons herkennen? Aan onze geduchte lijven, de langste ter wereld? De ‘Hollandse taille’, zeggen de Fransen. Aan onze drang om waar ook ter wereld al om zes uur aan tafel te gaan? Aan loop en houding? Of brengen onze billen - volgens Renate Rubinstein een lichaamsdeel dat nationaliteit trefzeker uitdrukt - de boodschap over?

Nederlandse meisjes lopen er hoogbenig en zelfbewust bij, zonder hun ogen te luiken, wat meisjes uit fatsoenlijker streken nog weleens willen doen. Zij lijken - hetzelfde maar anders - op de jonge boerin, haar borsten vrijmoedig ontbloot, die Picasso honderd jaar terug in Noord-Hollands Noorderkwartier schilderde. Nederlandse jongens haal je er uit vanwege de karakteristieke mengeling van brooddronken bravoure en schuchterheid: ‘Jullie moeten ons maar nemen zoals we zijn.’ Het lijkt bescheiden, maar is aanmatigend. Decorum en de malle fratsen der hoffelijkheid, daar hebben we niks mee, dat is niet ‘natuurlijk’. Wíj doen gewoon, jullie zijn rare snoeshanen.

Die luidruchtige adolescent ligt bij volwassen mannen een leven lang op de loer. Het is hollen of stilstaan. Zolang ze onder het beschavende toezicht van hun vrouwen staan, is er niks aan de hand. Maar zodra ze met meer dan hun tweetjes aan de sociale controle van thuis ontsnappen, breekt de ongelikte beer in hen los. *Male bonding à la hollandaise*. Daar gaan ze, luid en laveloos. Ziet de Nederlandse mens!

Dat er sociale en culturele verschillen tussen naties bestaan, is een feit van de alledaagse waarneming. Of er, op individueel niveau, ook kenmerkende psychologische verschillen tussen naties zijn, uitgesproken nationale karakters, is op zijn minst omstreden. Uitspraken over de modale Fransman, de Duitse mentaliteit en het Nederlandse karakter staan in een kwade reuk. Verhandelingen over het onderwerp zijn merendeels beland in de prullenbak van de wetenschap. Het stempel dat nationaliteit op groepen en individuen drukt, blijft echter fascineren. Het verschil met de ander is een raadsel dat om een verklaring vraagt. Het is ook een bron van verontrusting, vanwege de consequenties die met op zichzelf onschuldige verschillen verbonden kunnen raken.

De treffende verschillen in voorkomen, doen en denken van volkeren zijn in het verleden meestal quasi-biologisch opgevat als de aard van het beestje (net overigens als andere verschillen tussen mensen). Lichamelijke kenmerken werden gekoppeld aan vaste karaktertrekken. Hollanders waren blond, rechtlijnig, nuchter, koppig en somber. De ‘volksaard’ zat ons zogezegd in het bloed. Echt overtuigend werden zulke verklaringen kennelijk nooit gevonden, anders had men niet tezelfdertijd gewezen op de vormende invloed van collectieve ervaringen, in casu: onze eeuwige strijd tegen het water, calvinistische dominees, tegen de wind in trappen, de motregen, het geometrische polderland.

Biologische of klimatologische verklaringen voor de ‘psychologische coherentie’ van volkeren zijn al lang niet meer in zwang. Wat, om één relevante waarneming te nemen, maakt Amerikanen, uiterlijke verschillen daargelaten, ongeacht hun afkomst en actuele omstandigheden zo onmiskenbaar Amerikaans? Het is cultuur, vermomd als natuur.

Naties zijn zelden ‘natuurlijke’ eenheden, eerder vergaarbakken van mensen in allerlei soorten en maten, al of niet bijeengebracht in een staatsverband. Eventuele dominante uiterlijke kenmerken - haar- en ogenkleur, hoofdvorm, skeletbouw (ervaren lieden kunnen op het oog vaststellen of ze met een Duits of Engels skelet te maken hebben) - putten uit de *gene pool*, het reservoir van genetisch materiaal, die de leden van de natie met elkaar

vormen. Maar de psychologische eenheid van naties is terug te voeren op de invloed, generatie na generatie, van maatschappelijke instituties en systemen.

Een volk is geen volk door gemeenschappelijk 'bloed', de oude genetische metafoor, maar een 'lotsgemeenschap' op grond van gedeelde ervaringen en collectieve herinneringen. Een volk wordt sociaal geconstrueerd. Dat relativeert veel, doch lang niet alles. Dat volkeren niet gecreëerd maar geconstrueerd zijn, maakt ze er niet minder werkelijk om. Percepties leiden een hardnekkig bestaan en collectieve mentale constructies kunnen zich met taaie volharding handhaven. De natie-als-constructie, als illusie, lijkt op godsdienst. Het zijn kennelijk instituties met overlevingswaarde. Het nut van een natie is dat zij zin geeft aan het bestaan van een groep. Het bouwsel verschaft sociale cohesie, *raison d'être* en psychologische zekerheid, het gevoel ergens bij te horen, identiteit.

Cultuur is natuur, is wel gezegd. Het vermogen om cultuur te vormen en over te dragen is mensen van nature gegeven. Elke nieuwe generatie leert in haar jonge jaren, als het zenuwstelsel plastisch en ontvankelijk is, een cultuur zoals je de moedertaal leert. Mensen hebben tal van gedragsmogelijkheden, maar welke worden gerealiseerd, hangt af van hun omgeving, het leven van de groep - en een natie is een groep - waarin zij geboren worden en de denkbeelden, waarden en normen die het doen en laten van de groepsleden reguleren. Zo vormt cultuur biologische diversiteit tot een grote eenheid om. Mensen, stelde antropologe Margaret Mead vergenoegd vast, zijn oneindig kneedbaar.

Met dat blijmoedig geloof in de paplepel zijn een eeuw lang uit verschillende klei aan de lopende band nieuwe Amerikanen gevormd. De wetenschap noemt het onthecht 'ingroeien in cultuur en maatschappij via processen van enculturatie en socialisatie'. Dat lukt goed met kinderen, volwassenen zijn veel minder plastisch. 'Een tweede taal kun je leren, een tweede cultuur niet,' vond een andere Amerikaanse antropoloog. Een tweede cultuur wordt nimmer een tweede natuur. Daarom loopt de eerste generatie immigranten doorgaans verloren rond in een nieuw land. De tweede

is nog in de war van de cultuurschok, pas de derde rooit het wel.

Kleine of grote verschillen in ‘wat mensen doen’, de meest beknopte definitie van cultuur, ontregelen wie er niet mee zijn opgegroeid. Het gaat om ‘simpele’ zaken als de onderlinge afstand als je met elkaar praat, lichaamstaal, de omgang met meerderen en minderen, met macht en status, de expressie van emoties, de normen en waarden die zelfs het intiemste gedrag reguleren.

Cultuurverschillen zijn opwindend, zoals elke toerist weet, maar ze zijn ook dodelijk vermoeiend. Wie te midden van vreemden leeft, loopt voortdurend op zijn tenen omdat de sociale wereld iets onvoorspelbaars heeft. Mensen zijn plastisch, zij het met mate. Volkeren zijn constructies, maar wel het werk van eeuwen.

Zo spreken de lessen van de menskunde elkaar tegen. Zij relativeren en verabsoluteren cultuur. De grote culturele verscheidenheid in de wereld toont de kneedbaarheid van cultuur aan. De taaiheid van tradities en instituties wijst aan de andere kant op de weerbarstigheid en ingebouwde continuïteit van cultuur. De menswetenschappen zijn zowel schutspatroon van het algemeen menselijke en de principiële gelijkheid van mensen en culturen, als hoeder van cultuurverschillen en het bijzondere en unieke van mensen en culturen.

Deze tweeslachtigheid ligt besloten in de dubbele erfenis van de Verlichting: rationalisme en romantiek. Het rationalisme sluit in, geldt voor iedereen, benadrukt het algemeen menselijke en de fundamentele gelijkheid van mensen. De romantiek sluit buiten, kijkt naar het unieke en koestert verscheidenheid. Het rationalisme kantte zich, in de geest van de Franse Revolutie, tegen ‘blinde’ tradities, ontfermde zich over wetenschap, vooruitgang, de moderne staat en transformeerde onderdanen tot staatsburgers. De romantiek, in veel opzichten de Duitse versie van het verlichtingsdenken, vereenzelvigde zich met minder grijpbare zaken als authenticiteit, identiteit, essentie, kunstzinnige expressie, de natie.

In de natiestaat, het politieke verband waarmee de Verlichting staat en natie samenbracht en democratie mogelijk maakte, huizen altijd beide zielen. Polen, Frankrijk, Italië zijn zowel staat als

natie. Het is meestal een conflictueuze cohabitatie, waarin spanning heerst tussen de ratio van de staat en die van de natie, de ratio van maatschappij en staatsburgers en die van gemeenschap en volksgenoten. Naties zijn pluriform. Zij kennen regionale en geografische verscheidenheid, uiteenlopende dialecten, tradities en niveaus van economische ontwikkeling. Staten streven naar uniformiteit, naar gelijkheid van wet en recht, één taal, één munt, één geïntegreerd verkeersstelsel, één economisch speelveld.

Natie en staat hebben elkaar echter nodig, want zonder natie betekent volkssoevereiniteit niets en zonder staat is een geordende democratische samenleving (nog) niet goed denkbaar. De democratie, die de idee van de volkssoevereiniteit tot grondslag heeft, veroordeelt natie en staat tot elkaar.

Een bron van conflicten is ook, dat natie en staat zelden 'natuurlijk' samenvallen dan wel gelijktijdig zijn geëvolueerd of geconstrueerd. Er zijn maar enkele 'natuurlijke' natiestaten, volkeren die al eeuwenlang een staatkundig onafhankelijk bestaan kennen. William Pfaff, in zijn *The Wrath of Nations*, noemt Japan, Frankrijk, Groot-Brittannië, Denemarken, Zweden, Rusland, Polen, Spanje en Portugal als historische natiestaten, hoewel op al die voorbeelden het nodige is af te dingen. Nederland staat niet in Pfaffs opsomming.

Bij ontstentenis van zo'n langdurige relatie tussen natie en staat, of bij afwezigheid van een of beide partners, ontbrandt in het tijdperk van de natiestaat eigenlijk steeds strijd over wie het volk zijn en van wie, als die tenminste bestaat, de staat is. Volkeren nemen staten over, vormen ze, staten vormen volkeren, minderheden nemen staten over, concurrerende minderheden strijden om de staat.

Het kwam en komt allemaal voor en het verloopt zelden vredig, zoals onze jaren ten overvloede demonstreren. Tot het deerlijk misging, was Joegoslavië een meervolkerenstaat, net als tsaristisch Rusland, de imperiale Sovjet-Unie en veel ex-koloniën in Afrika en Azië. De 'Arabische natie' leeft verdeeld over tal van staten. De Duitsers bevolkten een groot deel van hun historie meer-

dere staten. De twintigste eeuw is getekend door bloedige pogingen om aan die toestand een eind te maken en de Duitse natie in één staat onder te brengen.

De natiestaat is een Europese vinding, uitvloeisel van de Verlichting, van romantiek en rationalisme, negentiende-eeuws nationalisme, burgerlijke emancipatie en democratische revolutie, van vooruitgangsdenken en modernisering. Volkeren, hun talen, muziek, dracht, zeden, gewoonten, tradities en geschiedenis werden en gros 'herontdekt' en gedocumenteerd, hun zelfbeschikkingsrecht geformuleerd en geproclameerd, zij het niet altijd gerealiseerd. Het nationalisme, nu als regressief en rechts gebrandmerkt, als een kracht ten kwade, gold als progressief. Naties en nationale identiteiten werden in de strijd tegen vreemde overheersers en dynastieke vorsten gevormd.

De oude, grotendeels imperiale, supranationale politieke ordening maakte in de negentiende en twintigste eeuw plaats voor een nationale en daarmee tevens internationale ordening. Het Ottomaanse en Habsburgse rijk, typische meervolkerenstaten, vielen uiteen in meerdere staten, het Spaanse imperium desintegreerde. Zo ontstond een wereld met volksliederen, staatsburgers, paspoorten, statenlozen en ontheemden, met dienstplicht, nationale minderheden, volkstalen, openbaar onderwijs, nationale helden, vaders des vaderlands en vaderlandsliefde.

De antikoloniale strijd en de ontvoogding van Afrika en Azië in onze eeuw waren ook een progressieve zaak en hadden vergelijkbare gevolgen. De strijd duurt er voort. In Europa gaat het proces van nationale celdeling tot in onze dagen door. Nieuwe natiestaten zijn uit de failliete boedel van de Sovjet-Unie te voorschijn gekropen. Tsjechië en Slowakije braken weg uit de gemankeerde natiestaat Tsjechoslowakije, pardon Tsjecho-Slowakije, Joegoslavië werd ex-Joegoslavië.

De strijd van naties om een eigen staat beangstigt en bevreemdt ons zoals het ellebogenwerk van mensen zonder veilige positie de maatschappelijk gevestigden bevreemdt. Waar doen die strebers het eigenlijk voor, waar gaat het in hemelsnaam om? Moet

elk klein volkje zo nodig zelfstandig worden en een eigen staat hebben, waar blijf je dan? Het houdt ook nooit op. Ons Nederlanderschap is zo vanzelfsprekend, dat we andermans nationale ambities onbegrijpelijk vinden. We zijn glad vergeten dat Nederland niet altijd een vanzelfsprekende natiestaat is geweest. Wat het wel was en wanneer het precies tot natiestaat werd, is nogal omstreden.

Een wezenlijk deel van het dispuut is het verschil tussen Holland en Nederland. In het buitenland leidt dit nog tot spraakverwarring en binnenslands zorgt het soms voor kwade koppen. Holland is de pars pro toto geworden voor Nederland, maar valt er historisch noch geografisch mee samen. Nederland was en is meer dan Holland. Alle Hollanders zijn Nederlanders, maar niet alle Nederlanders zijn Hollanders. Zelfs de Republiek, de voorloperstaat van het Koninkrijk der Nederlanden, was niet identiek met Holland, dat immers slechts een van de zeven provinciën was.

De Republiek was geen dynastieke staat, de Spaanse koning was immers afgezworen, noch een eenheidsstaat. Was er wel sprake van één natie, gevormd door Hollanders, Zeeuwen, Friezen en Groningers en de bewoners van Utrecht, Gelderland en Overijssel? Die gedachte heeft de nodige aanhangers. Sterker, sommigen claimen het historisch bestaan als natie van Groot-Nederland met inbegrip van niet alleen Nederlands Brabant en Limburg, maar ook van Belgisch Brabant en Limburg en van Vlaanderen. In die visie was de Republiek geen, zoals hij wel is gekenschetst, multinationale Unie, maar de staatkundig beknotte realisatie van een grotere natie, die van de Lage Landen. Dat dat land, geheel protestants (de beeldenstorm begon nota bene in Vlaanderen!), er niet is gekomen en dat de protestantse republiek in het noorden gescheiden raakte van de katholieke gewesten in het zuiden, beschouwen de aanhangers van de Groot-Nederlandse gedachte als een ernstige kunstfout van de geschiedenis.

De lotgevallen van de Lage Landen benadrukken eigenlijk maar één ding, namelijkhet bijna altijd kunstmatige karakter van natiestaten. Uit de Lage Landen zijn uiteindelijk meerdere staten en

meerdere naties voortgekomen. Dat betekent niet dat hun actuele bestaan er minder reëel om is, integendeel. Van Vlamingen en Nederlanders wordt niet voor niets gezegd, dat ze een taal gemeen hebben, maar gescheiden worden door hun cultuur. Voor Vlamingen en Walen gaat weer op dat zij verdeeld worden door de taal, maar hun cultuur gemeen hebben.

Voor de huidige Nederlandse natie, een die alle regio's, dus ook de oude generaliteitslanden, en alle geloven, dus ook de (voormalige) roomsen omvat, geldt dat zij pas laat tot stand is gekomen. Het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden begon in de negentiende eeuw met de natievorming. De voltooiing van dat proces vond wellicht pas plaats na de Tweede Wereldoorlog. Daarin speelde de oorlog een rol, de opbouw van de naoorlogse verzorgingsstaat en onze uitbundige jaren zestig. Maar voorzichtigheid blijft geboden. Er zijn er die vinden dat boven de grote rivieren een ander volk woont dan er beneden.

De grondslag voor de Nederlandse natie is gelegd door de moderne eenheidsstaat, die in de loop van de negentiende eeuw gestalte kreeg doordat lokale en regionale verschillen gaandeweg werden vereffend. Wat de Bataafse Republiek radicaal en in één keer wilde doen, deed het Koninkrijk langs wegen van geleidelijkheid: de bestuurlijke en politieke lappendeken van de oude Republiek vervangen door landelijke wetten en regelingen. Dit gebeurde door - hoe terughoudend dat in de Nederlandse verhoudingen ook diende te geschieden - het gebruik van geweld te monopoliseren, een taal- en onderwijspolitiek te voeren, één rechtsruimte te creëren en ook de verste uithoeken van het grondgebied aan de wet te onderwerpen.

Daarbij kwamen de toepassing van bureaucratische rationaliteit in het bestuur, het invoeren van moderne instituties, de uitvinding van tradities en de introductie van symbolen van nationale eenheid. De negentiende eeuw heeft een slechte naam. Het is de eeuw van Jan Salie, van revolutiebouw, van de ‘sociale kwestie’. Maar het is net zo goed de eeuw waarin musea, universiteiten, hogescholen en ziekenhuizen werden gesticht, de wet op het

middelbaar onderwijs werd ingevoerd en de onafhankelijke rechter zijn plaats kreeg. De negentiende eeuw vormde de natie mede aan de hand van nieuwe instituties en grote projecten.

Ook werd een ‘nationaal’ verleden - gedeelde ervaringen! - opgeroepen. Nederland is geen land van standbeelden, die tref je aan in landen met grote hoven, in Wenen, de Italiaanse steden, Wilhelminisch Berlijn, het keizerlijke Frankrijk. Wat er aan beeldhouwwerken was - tot de bevrijding in '45 dat veranderde - stamt goeddeels uit de negentiende eeuw. De Ruyter in Vlissingen, Johan de Witt in Dordrecht, Coen in Hoorn, Rembrandt en Vondel in Amsterdam, Boerhaave in Leiden, Graaf Adolf in Heiligerlee. De reuzen van kunst en wetenschap uit ‘onze’ Gouden Eeuw, koloniale veroveraars, de zeehelden uit de Engelse oorlogen en, niet te vergeten, de vaderlandse helden die zich tegen de Spaanse overheersers hadden gekant, werden uitgeroepen tot de nieuwe nationale idolen. Talloze straten en pleinen werden naar hen, en naar het grootste nationale project uit die jaren, ons Indië, vernoemd: de nu dikwijls gesaneerde zeehelden- en Indische buurten. Het zijn de treurige overblijfselen van negentiende-eeuws patriottisme.

De negentiende eeuw is de eeuw van de liberale burgerij. Deze klasse veroverde de staat op de monarch, richtte hem in en nam zo goed en zo kwaad als het ging, meestal op kousenvoeten, de natievorming ter hand. De prudentie van de liberalen had te maken met wat de bewoners van het nieuwe Koninkrijk verdeelde: hun godsdienst. De Republiek was weliswaar een protestantse natie, zij het zonder veel officiële geloofsijver, en natuurlijk, de liberale burgerij was overwegend Hollands en Nederlands hervormd. Maar het nieuwe Koninkrijk omvatte meer dan Holland en meer dan de ‘staatskerk’ en de geëmancipeerde burgerij. Al tijdens het liberaal-burgerlijke hoogtij werd de heersende elite - en haar versie van natie en nationaal verleden - uitgedaagd door nieuwe emancipatiebewegingen, die der gereformeerde ‘kleine luyden’, rooms-katholieken en het proletariaat. De politieke strijd die ervan het gevolg was, ging eigenlijk steeds om twee kwesties: natie en staat.

Het emancipatiestreven van gereformeerden en katholieken (hoofdzakelijk te vinden in voormalig staats-Brabant en -Limburg) diende niet een ‘modern’ project als de natiestaat. Het was een reactie op modernisering, met als voornaamste doel behoud en expansie van de eigen natie en de waarden waar die voor stond. Zij wilden niet opgaan in een ongedeelde natie noch de liberale staat accepteren. Hun ‘eigenheid’ was strijdkreet en bindmiddel. De staat moest op afstand blijven, opdat men binnen de eigen natie zelf zijn zaken kon regelen. De katholieke staatsleer streefde een kleine staat na, de gereformeerde natie eiste ‘soevereiniteit in eigen kring’; beide volksdelen ontwikkelden politieke doctrines die de staatsmacht moesten beperken.

De socialisten op hun beurt predikten de klassenstrijd, verwierpen de natie als eenheid van solidariteit en wantrouwden de ‘burgerlijke’ staat, die niet anders kon dan de belangen van de bezittende klasse dienen. Bovendien zou de staat, als de productiemiddelen eenmaal waren veroverd door het proletariaat, toch afsterven. Voor geen der volksdelen bestond de natie dus, slechts het eigen volksdeel telde. En de staat moest van alle gezindten klein blijven; ook de liberalen hadden daar hun ideologische redenen voor. De maatschappij, de georganiseerde volksdelen, diende alle ruimte te krijgen om zich vrij van de overheid te ontplooien.

Het Koninkrijk in de negentiende eeuw was een gemankeerde natiestaat; alleen de liberale burgerij identificeerde zich ermee. Dat veranderde zelfs niet nadat de confessionele volksdelen, geholpen door de gewraakte geest der eeuw, hun nieuw verworven democratische rechten benutten om deel te nemen aan de staatsmacht. Zij bleven de staat als vijand bejegenen en gebruikten hem vooral particularistisch, om de belangen van het eigen volksdeel te dienen. De natie bleef verdeeld.

De Nederlandse staat is een zwakke staat. Dat was al zo ten tijde van de Republiek. Het gaat ook op voor de naoorlogse verzorgingsstaat, op het oog een machtig bouwsel, waarin echter de traditionele afkeer bij de zuilen van de staat werd ondergebracht. De Republiek had geen centrum, geen vorst of hof. Amsterdam was weliswaar machtig, Holland eveneens, maar die macht mocht

niet prevaleren. De Republiek bestond bij de gratie van machtsdeling en verdelende rechtvaardigheid. Amsterdam werd door Holland in toom gehouden, Holland door de overige provincies. In het nieuwe Koninkrijk werden uit Holland, om het geen overwicht te bezorgen, twee provincies gevormd. Amsterdam kon niet hoofdstad én regeringszetel blijven, zoals de 'malle Fransen' tijdens hun bewind hadden verordonneerd.

Niemand was of is de baas in Nederland, niemand wil een sterke staat en krachtige instituties. Het is een feit van het politieke leven dat in de Nederlandse historie ononderbroken aanwezig is. De georganiseerde verzuiling, een tijd van verfijnde, geïnstitutionaliseerde machtsdeling, bevestigde die continuïteit. Nederland is altijd een onderhandelingshuishouding geweest.

Houdt een zwakke staat per se een zwakke natie in? Historisch komen allerlei combinaties voor. De Sovjet-Unie was ogenschijnlijk veel staat en weinig natie. Maar toen het in de Tweede Wereldoorlog erop of eronder was, vocht de natie haar Grote Patriottische Oorlog. Momenteel lijkt Rusland een zwakke staat met weinig maatschappij, waarin natie en nationalisme de overhand krijgen. Frankrijk combineert een sterke, centralistische staat met een krachtige natie en een relatief zwakke maatschappij, de *civic society*. Het verenigde Duitsland is federaal geordend en heeft op papier een zwak staatscentrum. Schuilt Duitslands kracht in de natie? Boze tongen fluisteren dat er altijd meer Duitse natie dan Duitse staat is geweest. Die natie is nu echter verdeeld, vooral omdat politiek-links met zichzelf overhoop ligt, juist over hun natiezijn. Maar ook het heersende midden is beduusd voor een al te nadrukkelijke nationale identiteit en vult de Duitse jas op met een stevige Europese schoudervulling. De Duitse natie problematiseert zichzelf wegens haar recente verleden.

Amerika is vanouds meer maatschappij en natie dan staat. In de federatie is altijd geruzied over de macht van het centrum, Washington, versus die van de staten. De macht van de executieve, de president, wordt permanent belaagd door de volksvertegenwoordiging (op zichzelf een monument van machtsdeling), rech-

ters zitten de politiek op de huid en burgers zetten zich schrap tegen de overheid - zelfs haar geweldsmonopolie is omstreden. Macht wordt in Amerika streng gereguleerd en getemd door tegenmacht. Wie verkiezingen wil winnen, ageert tegen *big government*. De republiek is er voor zelfbewuste, zelfstandige burgers.

In onze afkeer van de staat lijkt Nederland op Amerika. Ook Nederland heeft veel maatschappij en weinig staat. Macht, de enige politieke categorie die ertoe doet, wordt hier altijd ontkend of aan banden gelegd.

Beide landen vertonen vanouds enige gelijkenis, vooral opgemerkt door Amerikanen. De Amerikaanse revolutie is schatplichtig aan de Franse Verlichting. Minder bekend is dat ook de Nederlandse opstand als voorbeeld diende. De Acte van Verlatinge klinkt door in de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring evenals in het grondwettelijk vastgelegde recht om een president af te zetten die zich tegen het volk keert en zijn macht misbruikt: de tiran mag, nee moet verdreven worden. De Amerikaanse negentiende eeuw, die de natie 'construeerde', verwees veelvuldig naar de lotgevallen van de Republiek. De Amerikaanse republiek spiegelde zich aan de res publica uit de Griekse oudheid en aan de ene moderne voorloper, de Dutch Republic: weggebroken uit imperiaal verband, ook een protestantse natie, ook een uitverkoren volk.

Nederland is niet langer, als ooit de Republiek, een overwegend protestantse natie. Alle volksdelen, het katholieke voorop, zijn in de loop der tijd enigszins geprotestantiseerd. Het omgekeerde valt misschien met evenveel recht te beargumenteren: met de emancipatie der roomsen, hun toegenomen tal en politiek-maatschappelijke invloed, is Nederland katholieker geworden. Als onderdeel van het natiebesef speelt geloof, of zelfs maar de idee ten minste een christelijke natie te zijn, echter nauwelijks nog een rol. Geloof is gereduceerd tot de folklore van ons spreekwoordelijke calvinisme.

Amerika is nog maar ternauwernood een protestantse natie, zij het wel nog zeer gelovig en kerks. Het symbolische keerpunt was

de verkiezing van de katholieke Ier John Kennedy tot president (een vergelijkbaar keerpunt vond kort daarop in Nederland plaats met de overgang van prinses Irene naar de katholieke Kerk - de vervallen staatskerk morde). Opeenvolgende lichtingen immigranten hebben het protestantse karakter van de Amerikaanse natie aangelengd. Amerika is een multireligieuze, multi-etnische natie. Nederland is nog nauwelijks multi-etnisch, al wordt dat steeds geroepen, en nauwelijks nog multireligieus, daarvoor is de secularisatie te ver voortgeschreden.

Heeft de aanlenging van hun oorspronkelijke karakter beide naties verzwakt? De gedachte ligt voor de hand. Het wegvallen van de christelijke factor is een bron van nationale cohesie minder. De conservatieve revolte in de Verenigde Staten, aangevoerd door religieus rechts en traditionele protestanten binnen de Republikeinse partij, verzet zich ook heftig tegen dit verlies aan protestantse waarden. Zelfs de schoolstrijd, in Nederland beslecht in 1917, woedt nog in de Verenigde Staten. De openbare school moet er haar oorspronkelijk protestantse karakter behouden of herkrijgen. Het is zelfs nog altijd officieel beleid dat katholiek onderwijs niet uit openbare middelen wordt bekostigd.

Van strijd om behoud van het karakter van de natie is in Nederland weinig te bespeuren. Afgezien van extreem en, zwakker, klein rechts, lijkt niemand zich om het karakter van de Nederlandse natie te bekreunen. Het Nederlands - toch ‘gans het volk’ - wordt slechts besmuikt verdedigd tegen vreemde insluipsels. Ouders geven hun kinderen massaal ‘vreemde’ namen, Jan, Klaas en Piet sterven uit. De natie is geen levende politieke en intellectuele categorie, bestaat niet in politieke retoriek en nauwelijks in publiek debat. Niemand spreekt over het volk, een enkeling nog over het ‘gewone volk’. De volkstelling werd schielijk afgevoerd, het bevolkingsregister blijkt, heel symbolisch, slecht op orde. Is Nederland toch een gemankeerde natie?

De natie is sterker dan ooit. Als naties sociale constructies zijn met als kern gedeelde ervaringen, collectieve herinneringen en een gezamenlijk beleefd verleden, dan is Nederland momenteel

meer dan voorheen een natie. De collectieve bedreiging door de Koude Oorlog droeg bij aan een geïntensiveerd natiebesef. Dat geldt zelfs voor de dramatisch verlopen Indonesië-politiek en de twee politionele acties. Het was een nationale mislukking, maar een die voor gezamenlijk beleefd verleden heeft gezorgd; de natie is er nog mee bezig. (De historicus Jan Bank wees er jaren geleden op dat het Indonesië-beleid mede faalde omdat katholieke politici, als het ware roomser dan de paus, wilden aantonen dat zij niet minder Nederlands waren dan de andere volksdelen.)

Maar dit is kinderspel vergeleken bij de collectieve herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Deze vormt de kern van het huidige, allen omvattende natiebesef. Wat de Tachtigjarige Oorlog met terugwerkende kracht moest zijn voor de negentiende-eeuwse natievorming, een mythische, funderende ervaring, is de Tweede Wereldoorlog voor de naoorlogse natie geworden. Niet dat deze ingrijpende gebeurtenis in 'ons volksbestaan' voor iedereen dezelfde ervaringen bracht. Dat zeker niet. Maar door de betekenis die er naderhand aan is gegeven in een continu proces van herdenken en verwerken, is de Tweede Wereldoorlog van alle Nederlanders geworden. Voor dit niet aflatende nationale herdenken, heftiger naarmate de herinnering aan de gebeurtenis zelve dreigt te verbleken, zijn meer monumenten en gedenkplaatsen opgericht dan in het tijdperk van het negentiende-eeuwse patriottisme.

Het naoorlogse patriottisme is innerlijk tegenstrijdig. Het bevestigt de natie, maar ontkent deze ook omdat het, indachtig het Duitse nationalisme, de natie als idee en a fortiori elk nationalisme afwijst. Het ontkomt er echter niet aan zelf nationalistisch te zijn, ook al omdat de oorlog in het bewustzijn van de Nederlanders haarscherp markeerde dat zij, de hemel zij geprezen, geen Duitsers zijn.

De Tweede Wereldoorlog maakte, op termijn, van de onderscheiden volksdelen meer dan ooit één lotsgemeenschap. De verzorgingsstaat voltooide vervolgens de natie. Meteen na de bevrijding werd al een alle volksdelen omvattend nationaal besef van veel kanten gepropageerd. Koningin Wilhelmina had vanuit Lon-

den geijverd voor een breuk met de vooroorlogse scheidslijnen van denominatie, ideologie en zuil, en eiste een vernieuwde, *nationale* politiek. De oorlog had laten zien dat we in tijden van beproeving één konden zijn, dus waarom niet ook in vredestijd. Nooit klonk het woord 'nationaal' zo luid en frequent als in die dagen. Maar politieke doorbraken kwamen er niet.

Het oude bestel, dit keer met volwaardige deelneming van democratisch-socialisten, keerde terug en de periode van bijna potsierlijke verzuiling-tot-in-de-perfectie brak aan. De aloude volksdelen verschansten zich in eigen kring - tenslotte had de verzuiling tot doel gedeelde ervaringen te beletten - en werkten onder regie van hun voormannen aan wederopbouw, industrialisatie en nieuwe welvaart. Daarna namen zij energiek de opbouw van de verzorgingsstaat ter hand. Nederland moderniseerde, maar met mate en beheerst, anders zouden de volksdelen hun eigenheid en gekoesterde waarden kunnen verliezen.

Het wonderbaarlijke van de verzuiling is, dat deze politiek van segregatie, van de wieg tot het graf en op praktisch alle levensgebieden, uiteindelijk tot volledige nationale integratie en het verdwijnen van de zuilen leidde. De gemankeerde negentiendeeeuwse natiestaat, gegrondvest op het leerstuk van de volkssoevereiniteit, maakte democratische verhoudingen in principe mogelijk. Slechts *contre coeur* grepen de gereformeerde en katholieke volksdelen evenals de 'socialen' de kans om deel te nemen aan de staatsmacht.

Die tegenzin is achteraf goed te begrijpen, want processen van staats- en natievorming blijken een eigen momentum te ontwikkelen en welhaast onvermijdelijk naar integratie en verlies van eigen identiteit te leiden. Wat behouden moest blijven, verdween na de oorlog binnen enkele tientallen jaren. Op het puin van de zuilen verrees een ongedeelde natie, de volksdelen gingen op in een groter geheel, hun lidmaten werden nationale Nederlanders. De staat, weet de historicus, vormt de natie. De negentiendeeeuwse nachtwakerstaat faalde echter nog waar de verzorgingsstaat (en de economische groei waaruit deze werd bekostigd)

slaagde. Dit Grote Project van het naoorlogse bestel groeide uit tot een kathedraal van nationale eenheid.

Het fundament van de kathedraal was de erkenning van de hele natie als eenheid van solidariteit. Iedereen zou gaan meebetalen aan een algemeen ouderdomspensioen en te zijner tijd begunstigde zijn. In ruil daarvoor bleven de zuilen elkaars rechten in eigen kring respecteren. Het was een bevestiging en uitbreiding van de regeling voor de onderwijspacificatie uit 1917: één staat, meerdere naties, volksdeelsoevereiniteit in plaats van volkssoevereiniteit, maar in onderlinge solidariteit. Dat lijkt nu volmaakt vanzelfsprekend, maar is het niet. Huidige discussies in gefederaliseerd België gaan precies over het kader van solidariteit voor de sociale zekerheid: alle Belgen, of Walen en Vlamingen apart?

De confessionele volksdelen bleven de staat op afstand houden. De zuilen, het maatschappelijk middenveld, 'particulier initiatief', werden in enigerlei gedaante de uitvoerders van zorg en sociale zekerheid. De staat was regelgever, althans in naam, incassobureau, financier en toezichthouder (maar dat vooral niet als Pietje Precies). De socioloog J.A.A. van Doorn heeft het een 'geniale formule' genoemd: baas in eigen huis en het huis op kosten van de gemeenschap.

De verzorgingsstaat Nederlandse stijl - *Time* omschreef hem treffend als *rococo welfare state* - is een weergaloos succes en een grandioze mislukking geworden. De mislukking betreft de doeleinden van de confessionele zuilen. Het beoogde voertuig voor beheerste modernisering veranderde in een spookrijder. Arrangementen die de staat op afstand van de maatschappij moesten houden, verstatelijkten het maatschappelijk middenveld. Wat pluriformiteit, 'anders denken' had moeten behouden, ontpopte zich tot een formidabele geestelijke gelijkmaker. Wat de traditionele normen en waarden van de eigen kring zou bewaken en handhaven, ontwikkelde zich in niet-normatieve richting. Wat gedrag had zullen reguleren en intomen, dynamiseerde en ontregelde het. Wat mensen in hun zuilen moest houden, bevrijdde hen

van hun traditionele ketenen. Wat werd ingezet als een beschavingsoffensief van de hogere burgerij van diverse snit, de elites van de zuilen, leed uiteindelijk schipbreuk in de ondiepten van waardenrelativisme en de voorkeuren-democratie van autonome, gedekoloniseerde burgers.

Het succes van de verzorgingsstaat is er niet minder om. Hij gaf de *finishing touch* aan de natie en maakte, voor het eerst, van alle Nederlanders patriotten, verzorgingsstaatpatriotten. Alle voormalige volksdelen participeren in deze nationale trots. Als we iets aan 'Europa', zo niet de wereld, willen meegeven, is het de verzorgingsstaat. We gaan er blindelings van uit, niet zelden ten onrechte - het kenmerk van het ware nationalisme - dat bij ons de dingen superieur geregeld zijn. Hier geen 'Amerikaanse toestanden', of corrupte Italiaanse, geen excessieve armoede naast extravagante rijkdom, geen krotten naast paleizen. In Nederland heerst de allen omvattende, verdelende rechtvaardigheid - en zo hoort het ook.

De verzorgingsstaat heeft, zo is wel opgemerkt, het noodlot grotendeels afgeschaft. Menselijk leed is niet langer onvermijdelijke pech, een ondoorgrondelijke interventie van de voorzienigheid of wat dies meer zij. Ongelijkheid geen zaak van voorbeschikking door hogere machten, maar de uitkomst van menselijke actie en interactie. Daar kunnen we met elkaar dus iets aan doen. De verzorgingsstaat herdefinieerde, in de geest van de Verlichting, duistere beslissingen tot compensabele, reparabele tegenslagen en tekortkomingen. Het egalitaire ethos en de interveniërende dadendrang van de verzorgingsstaat zijn in essentie areligieus, zij loochenen iedere lotsbeschikking.

De verzorgingsstaat raakte bovendien al snel in handen van een hoogopgeleide professionele elite; de elites van de zuilen hadden het nakijken. Die nieuwe elite, doorgestoten tijdens de *roaring sixties*, is instrumenteel, pragmatisch en eerbiedigt geen enkele geopenbaarde waarheid - geen andere in ieder geval dan het gelijkheidsbeginsel. Ervaringen tellen, goed is wat werkt. Zo veranderde de verzorgingsstaat veel maatschappelijke spelregels. De aloude 'wet van het effect' - goed gedrag beloont zichzelf,

slecht gedrag bestraft zichzelf - werd op veel terreinen uitgeschakeld. Wie zijn billen brandt, hoeft niet op de blaren te zitten. Blaren doen pijn en pijn is nodeloos lijden. De verzorgingsstaat straft niet, hij helpt, verzorgt en compenseert.

Johan Huizinga heeft Nederland, van proletariër tot patriciër, getypeerd als één grote middenklasse. Ondanks de fundamenteel verschillende waardenoriëntaties van de denominaties ambieerde iedereen, katholiek of liberaal, hervormd of socialist, au fond één ding, een net (klein)burgerlijk bestaan. De verzorgingsstaat verschafte de bestaanszekerheid aan dit emancipatie-ideaal: toegang tot de burgerlijke samenleving, ook in tijden van tegenslag.

Dat klinkt benepen, maar is het allerminst. We zijn een gezond en langlevend volk. De tegenwoordige jeugd, meer dan voorgaande generaties het product van het leven in een verzorgingsstaat, ziet eruit als Hollands welvaren: gaaf, zonder lek en gebrek. Bezie om een idee te krijgen van hoe het hier tot voor kort was, haar generatiegenoten in Oost-Europa, slecht gevoed en gekleed, met rampzalige gebitten en rijkelijk voorzien van de kleine en grote lichamelijke gebreken die gezondheidszorgers hier in een handomdraai verwijderen.

Deze *jeunesse dorée* volgt massaal jarenlang volledig dagonderwijs, tot de late jaren zestig slechts weggelegd voor de *happy few*. (Nog in 1970 had meer dan vijftig procent van de beroepsbevolking alleen lagere school.) Met hun verstandige ouders wonen zij in nette, almaar ruimere huizen in prettige, groene buurten. Elke ochtend gaan zij onder de douche, zodat ze met natte haartjes op de fiets en in de bus kunnen.

En, wat het aardigste is, we zijn nog gelukkig ook. Onderzoek wijst stelselmatig uit dat de Nederlanders een gelukkige natie zijn. Nergens ter wereld scoort men zo hoog op de maat van ‘welbevinden’. We zijn niet puissant rijk, zoals de Zwitsers en Japanners, maar innig tevreden met wat we hebben. *Chapeau* voor ons!

De strijd om de Nederlandse natie ging over waarden en over wie er deel van uitmaken. De grondwaarde van de huidige natie volgt uit haar wordingsgeschiedenis: non-discriminatie. Ieder-

een moet de verdelende rechtvaardigheid deelachtig kunnen worden, iedereen moet ons een zorg zijn. De natie bestaat bij de gratie van inclusiviteit. Zij mag niemand - jood, katholiek, asielzoeker, emigrant, homo - buitensluiten, moet inclusief zijn.

Maar dit antwoord op de aloude vraag wie tot de natie behoren, roept die kwestie ook weer in het leven, zo goed als het de spanning reactiveert tussen natie en staat, tussen de romantische en rationele inborst van de natiestaat. De kern van ons natiebesef, het inclusiviteitsbeginsel - dat zijn dwingende kracht ontleent aan de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog - is immers niet selectief. Dat is een probleem, want daarmee komt de grondslag van de verzorgingsstaat, namelijk dat hij exclusief is (of niet is), onder druk te staan. De verzorgingsstaat bestaat bij de gratie van het buitensluiten, omdat het praktisch onmogelijk is om met iedereen solidair te zijn. Wie uitsluitingsgronden schuwt, met bijna een miljoen arbeidsongeschikten solidair wil zijn en ook de tallozen die het grondgebied van de staat weten te bereiken tot de eenheid van solidariteit wil toelaten, ondermijnt de levensvatbaarheid van verzorgingsarrangementen, de solidariteit, en daarmee de natie.

Is het toevallig dat een liberale patriot, historisch gezien een vertegenwoordiger van de enige moderne politieke stroming die zich werkelijk met de Nederlandse natiestaat heeft geïdentificeerd, de kwestie van de natie, haar belangen en wie er wel en niet toe behoren weer aan de orde heeft gesteld? Toch beperkt ook Frits Bolkestein zich met zijn dwingende vragen tot de nationale preoccupatie: wie hoort erbij? Staat de natie voor geen andere waarden dan die van het eigen zijn, het Nederlanderschap zelf? Is dat, sui generis, een morele categorie?

Daar heeft het dikwijls veel van weg. We lijken aan onszelf genoeg te hebben. Samen, met elkaar, daar draait het om. De groep, de natie is alles, er zijn geen andere - religieuze, ideologische - waarden. Het *inner-directed* menstype, levend met en voor vaste, buiten zichzelf liggende waarden, is verdrongen door de *other-directed* persoon die zijn denken en doen afstemt op anderen, op de

waarden en normen van de groep, conformistisch, angstvallig. De wereld mag door rampen worden geteisterd, als er maar geen Nederlandse slachtoffers vallen. Het nieuws meldt het getrouw: onder de doden zijn geen Nederlanders. De ophanging van een gepatenteerde drugskoerier leidde tot nationale hysterie: omdat hij Nederlander was. Zijn lidmaatschap van een groep, de Nederlanders, gold als ultieme norm. Bij de val van Srebrenica telde slechts een doel: niet nog een Nederlandse dode.

Op zichzelf betekenisloze gebeurtenissen, klassieke *non-events*, groeien jaarlijks uit tot luidruchtige vieringen van wat wij met elkaar gemeen hebben, het Nederlanderschap. Een hete zomer, één kraakheldere schaatsdag, Ajax' Europa Cup, Sail... met z' n allen, samen! Ook de massale, drankovergoten viering van konin-ginnedag staat in het teken van de sacrale gezamenlijkheid. Wij zijn wij!

De natiestaat voor zichzelf, niet voor iets wat groter of belangrijker is. Het is zelfgenoegzaam, postmodern nationalisme. Zoals bij de schrijver die een roman schrijft over het schrijven van een roman, gaat het Nederlanderschap slechts over het Nederlanderschap. Er is geen ander onderwerp. Het is zichzelf genoeg, subject en object vallen samen. Dat is nationale identiteit.

Van grote ambities, een opdracht in de wereld, getuigt dit alles niet. Hebben we ambities? Het valt ons zwaar geen mogendheid van enige importantie meer te zijn. Onbeduidendheid went nooit, zeker niet als het verleden groots was. De Gouden Eeuw, de unieke macht en pracht van de Republiek, zal zich nooit herhalen. Onze toevlucht zoeken bij een koloniaal rijk hoort ook niet meer tot de strategieën om kleinheid en machtsverlies te compenseren. Van Doorn, in zijn *Indische lessen*, heeft onlangs nog eens gewezen op de compensatiedrift in het Nederlandse kolonialisme.

Fascinerend is de parallel die hij aanwijst in de Nederlandse omgang met culturele verschillen in Indië en hier en nu bij de minderheden. Toen en thans werden en worden die sterk benadrukt, bijna verabsoluteerd. Cultuur werd gezien als niet te kneden natuur. In Indië leidde het onder meer tot de acceptatie en

verfijning van het, groepsbonden, adatrecht, in Nederland tot een minderhedenbeleid dat ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ nastreefde. Het zijn varianten op de soevereiniteit in eigen kring, op het cultiveren van de eigenheid van ‘volksdelen’, tegenwoordig vooral gerechtvaardigd door een sterk cultuurrelativisme: wie zijn wij wel dat we anderen onze groepsgebonden normen en waarden mogen opleggen? Dit waardenrelativisme, dat merkwaardigerwijs samengaat met het afzweren van waarden die hoger of verder reiken dan de groep, blijkt slecht te werken voor een succesvolle integratie van minderheden. Meer dan in bijvoorbeeld Frankrijk, waar het republicanisme nog altijd heerst en dat dus weinig tolerantie heeft voor het waardenparticularisme van ‘volksdelen’, staan zij in Nederland dan ook buiten de hoofdstroom van de maatschappij.

Maar de Nederlandse natie als geheel is, geschraagd door de verzorgingsstaat, zo sterk dat ze zich niet bedreigd voelt. Niet door de binnenkomst van nieuwe landgenoten en niet door het Europese integratieproces. De natie lijkt een eventuele verzwakking van de staat binnen de Europese Unie makkelijk te zullen overleven. Lastiger zal het zijn een eventuele verdere neergang van de verzorgingsstaat te pareren. Blijft de nu zo vanzelfsprekende nationale eenheid bewaard als haar institutionele grondslag en trots serieus verzwakt raakt?

Het optreden van Paars, ondanks de deelneming van de PvdA aan dit eerste kabinet zonder confessionelen sinds een eeuw, kan als een teken aan de wand worden gezien. Verzuiling en middenveld voorbij, markeert het een schoorvoetende terugkeer naar een liberale statelijkheid die de grenzen van de verzorgingsstaat, en daarmee nationale grenzen, veel scherper trekt en de nadruk legt op traditionele overheidstaken: veiligheid, recht en orde voor burgers die economisch voor zichzelf moeten zorgen. Zal de natie het er bij zo'n ontwikkeling zonder kleerscheuren van afbrengen en ongedeeld blijven participeren in een natiestaat die niet langer steunt op het inclusiviteitsdenken van de verzorgingsstaat?

Er zijn meer middelpuntvliedende krachten werkzaam. De

maatschappij in de gedaante van een georganiseerd middenveld wordt verdrongen door de markt. Maar dit ‘economisme’ en zijn commerciële impulsen fragmenteren het publieke domein. Het is bijvoorbeeld nog maar dertig jaar geleden dat heel Nederland's avonds naar één tv-zender keek. Die niet te onderschatten bron van natievormende, gedeelde ervaringen, is volledig opgedroogd. Tegenwoordig kijken twintig verschillende naties naar de buis. De nieuwe verzuiling heeft niets met beginselen of waarden te maken, maar volgt commercieel uitgekiende doelgroepen: leeftijds- en interessegroepen. Er is een Veronica-natie, een Nederland 3-natie, de familiezender-natie, RTL-stammen, het MTV-jeugdland. Wat hebben zij straks nog gemeen? Voetbal, blijkens het kijkonderzoek, daar kijken alle leeftijden, interesses en opleidingsniveaus naar. Hoe moet de politiek straks, zoals dat steeds heet, ‘de mensen bij elkaar houden’?

Ook de sociaal-economische en ruimtelijke segregatie van Nederland voltrekt zich in snel tempo. Het huisvestingsbeleid schiftte ons naar inkomen, hele stadsdelen specialiseren zich op doelgroepen met specifieke, elkaar uitsluitende leefstijlen en voorkeuren. De snelweg is er weliswaar voor iedereen, maar ontmoetingen vinden er niet plaats. Het publieke domein kalft gestaag af.

Het zijn, met excuses aan de Amerikanen, ‘Amerikaanse toestanden’. Misschien gaat straks ook voor Nederland op wat wel over Amerika is gezegd: het is geen maatschappij, maar een economie. De Nederlanders hebben tegen die tijd ook hun eindbestemming bereikt: geen volk, geen staatsburgers. Wat we dan wel zijn? Een aggregaat van producenten en consumenten. Zullen ze alleen een grondgebied delen, of blijven ze Nederlanders?

oktober 1995

De informatie-elite

Voor ik iets over S&D (*Socialisme & Democratie*) zeg, er zelfs kritiek op uitoefen, wil ik de nodige zelfkritiek leveren. Dat is niet slechts hoffelijk, het is ook een noodzakelijke opmaat. Eerst iets over de lectuur van journalisten. Zij zijn, het moet gezegd - en ik zonder mezelf niet uit - dikwijls vluchtige, oppervlakkige wezens. Ze lezen vooral elkaar, en zelfs dat slecht. Boeken passen nauwelijks in hun dagen, gedegen periodieken slechts met pijn en moeite. A raison van een halve ton per jaar is op onze redactie een goed gevulde leeszaal ingericht, in de hoop die tot centrum van discussie en reflectie te maken. Het is geen succes. Met spijt constateer ik bijna dagelijks dat we hoofdzakelijk de ochtendkranten lezen. Het vele buitenlands en geleerds dat er ook ligt, blijft grotendeels onaangeroerd. De hectiek van de dag is hier maar deels debet aan. Veel journalisten zijn tegenwoordig weliswaar academici, maar zij ontberen maar al te vaak belangstelling voor de vruchten van wetenschap en kritische bezinning. Zij lijken zich, en niet uitsluitend uit tijdgebrek, het motto van Harry Mulisch te hebben eigen gemaakt: ‘Ik schrijf, ik lees niet.’ Inderdaad, in de journalistiek wordt een zekere waarde gehecht aan gecultiveerde onwetendheid die, als deugd vermomd, ‘onbevangenheid’ heet.

Journalisten gaan daarnaast instrumenteel met bronnen om. Dat blijkt ook uit de discussie die we ter redactie voeren over ‘Documentatie’. In deze afdeling, die vrijwel uitsluitend voor het weekblad werkt, steekt de goede firma Elsevier jaarlijks een be-

drag waarop minstens één politiek-wetenschappelijk bureau zou kunnen draaien. De afdeling komt stellig ook tot een zeer respectabele output, die echter een oceanische reikwijdte paart aan de ondiepte van de Waddenzee. Tegen aarzelende ideeën om de afdeling verder om te vormen tot een soort informatiecentrale bestaat de nodige weerstand. Veel externe bronnen met grotere diepgang, rijkdom en relevantie blijven zo vooralsnog buiten bereik van de redacteuren.

Mijn ervaring is dat journalisten vooral willen weten wat hun collega's de voorbije tijd hebben geschreven; de (vaderlandse) journalistiek is hun belangrijkste referentiekader. Deze strategie is overigens heel begrijpelijk. Het is een vorm van onzekerheidsreductie - je verlaat je op het veilige, beproefde - en een manier om een complexe, in beginsel open-eindetaak enigszins overzichtelijk te houden. Maar het leidt wel tot de eeuwige wederkeer van hetzelfde in de media: dezelfde bronnen, dezelfde zegslieden, dezelfde ideeën, dezelfde invalshoeken, dezelfde *master narrative*. De media fungeren zo in de praktijk maar al te vaak als 'producenten' voor elkaar. Wie dagelijks naar de radio luistert, NOVA bekijkt, enkele kranten leest en misschien nog een weekblad, kent de pantoffelparade en hoort de echo.

Daarbij hebben journalisten een 'ambachtelijke' voorkeur voor het gesproken woord, dat immers *parlando*, dus voor lezers 'toegankelijk' is weer te geven. Het levert 'quotes' op en daarmee de kans je citatie-index te verbeteren, dat wil zeggen: aangehaald te worden op andermans voorpagina. Zegslieden en deskundigen selecteren bovendien voor je en voegen 'autoriteit' aan je stukken toe, autoriteit, die de journalistiek zelf ontbeert. We doen ons dit zelf aan. We halen elkaar immers niet aan als wij iets schrijven, maar als zíj - professoren, politici - iets hebben gezegd. Journalistiek telt meestal pas mee als ze zich kleedt in geleend habijt. Uit de woeker van het interview blijkt niet alleen de dominantie van de audiovisuele media, doch ook het opgeven van de ambitie om als journalisten zelf te denken en te formuleren, om voor eigen rekening en risico verslag te doen van je naspeuringen en bevindingen. Bovendien is 'economy', met een knipoog naar Freud,

‘destiny’: interviews zijn goedkope kopij - niet onbelangrijk in een branche die, in vergelijking met de buitenlandse kwaliteitspers, kampt met schaalgrootte-problemen. En die worden alleen maar erger door de huidige overvoering en *overstretch* (te veel titels, tv-stations en radioprogramma's).

De journalistiek - het beeld komt uit de ontwikkelingspsychologie - werkt niet als een organische lamp maar als een mechanische spiegel. Dat lijkt een opvatting, maar het is nooddruft. Wie iets wil zeggen of schrijven, moet iets te vertellen hebben. Waar komt dat iets vandaan? De woeste warreling van ‘de werkelijkheid’ opvangen en weergeven met je spiegeltje levert geen kopstaartverhaal op, het leidt slechts tot naturalistische chaos. Wie onvoorbereid naar een preparaat onder een elektronenmicroscoop kijkt, ziet niets, in elk geval niet iets betekenisvols. Wie iets wil zien, heeft voorkennis, een theorie nodig, een paradigma dat de waarneming stuurt. Veel journalistieke waarneming is ongestuurd, naïef, dikwijls zelfs, uit arren moede, opzettelijk. Het parti-pris, waarnemingsschema, vooroordeel desnoods, van een organische lamp ordent de werkelijkheid wel en geeft er betekenis aan.

Vroeger beschikte de, althans veel, journalistiek over zo'n organische lamp, een ordeningsschema: de ideologie van de verwante zuil. Die ideologieën zijn zoals bekend verdwenen, de pers is grondig ontzuild. In veel opzichten is dat winst: er wordt minder gedramd, er is meer descriptie, meer informatie, minder levensbeschouwelijke bevestiging. Er is ook verlies. De apriori's van de ideologieën en hun gesloten mens- en wereldbeelden mogen dan verdwenen zijn, zij zijn echter niet stelselmatig vervangen door geïnformeerde (dus niet: naïeve) empirische nieuwsgierigheid. In plaats daarvan zien we te dikwijls een onderschikking aan wat wel de ‘officiële staatsleer’ is genoemd, een complex van slecht gearticuleerde, doorgaans onbewust blijvende noties en sentimentaliteiten over mens en wereld. Die officiële staatsleer, zeer neerlandocentrisch, dus provinciaal, is onze seculiere religie; de pose is kritisch en universalistisch, de inhoud wezenlijk gouvernementeel en nationaal.

Wie het in zuivere vorm wil ervaren, luistere enkele weken van 7 tot 9 naar Radio 1, de nieuws- en sportzender, recentelijk definitief ontzuild. Alle idiosyncrasie van de voormalige zuilen, iedere poging tot anders denken, zelfs anders práten, is hier geofferd aan de ideologie van de neo-gezamenlijkheid. Buitenlandse politiek wordt er gereduceerd tot 'mensenrechten', het binnenland verschrompelt tot de omgang met asielzoekers, de gemeenheid van extreem-rechts, ongewenste intimiteiten in het onderwijs of een busongeluk in een niet zo ver land waarbij, godbetert, Nederlanders zijn betrokken! Macht, de enige politieke categorie die er toe doet, mag niet bestaan in die wereld. Elke week brengt een nieuwe, ad hoc *master narrative* die echter altijd naadloos past bij de halfbakken politieke sentimenten van de seculiere religie. Politieke categorieën spelen in dit allegaartje geen rol van betekenis. Alles is een kwestie van intenties, van mensen van goede wil, mensen zoals wij. Radio 1 is tevens een bonanza voor 'deskundigen' die in kluchtige dialoogvorm - parlando! - aan het woord komen: 'In de studio in Maastricht zit nu professor Van Boven, met wie wij praten over de toestand van de mensenrechten in...'

Het einde van de verzuiling is een ramp *in disguise* voor de journalistiek. Zelf - mede door de ontzuiling - gezag en kennis van zaken ontberend, kan zij ook niet langer te rade gaan bij de concurrerende expertise en rivaliserende mens- en wereldbeelden van de zuilen. Natuurlijk, die waren der dagen zat en al voor hun definitieve afbraak opgegaan in een verstatelijkt en intellectueel gelijkgeschakeld middenveld, maar er is niets voor in de plaats gekomen dan het koekoek-eenzang van onze seculiere religie.

Dit is onze situatie. Een in naam pluriforme pers die feitelijk zeer *uniform* is. Je kunt ook zeggen dat zij, heel mechanisch en braaf, het intellectuele *Umfeld* weerspiegelt waarin, op bijna elk gebied, het denken en de oordelen van deskundigen-technocraten de boventoon voeren. De openbare mening is - tot de dijk breekt, zoals gebeurde in de kwesties van sociale zekerheid, criminaliteit en immigratie - de mening van deze, dikwijls zaakwaarnemende, informatie-elite om den brode. Mijn favoriete voorbeeld, met alle respect voor de betrokkenen, is de openbare

mening over de volkshuisvesting. Wie er de klappers van de afgelopen tien jaar bij zou pakken, zal slechts kunnen vaststellen dat de 'openbare mening' toch echt niet meer is geweest dan de mening van de heren Van Velzen en Priemus. Er zijn slechtere opinies, maar toch.

Waarmee ik het, nu rechtstreeks, over S&D wil hebben. Aangezien de onafhankelijkheid van de wetenschappelijke instituten ter discussie staat, besef ik dat ik spreek op een voor hen en hun publicaties lastig tijdstip.

Ik lees *S&D*, zo het ervan komt (zie boven), met genoegen. Het steekt intellectueel met kop en schouder boven de andere publicaties uit. Het is gevarieerd en professioneel gemaakt: volwassen, geen bedompt clubblad. Wellicht draagt dit oordeel de sporen van mijn restcapaciteit loyaliteit jegens de beweging. Ik heb nu eenmaal nog altijd meer fiducie in - de staatsopvatting van - de sociaal-democratie dan in die van het (neo)liberalisme. Tegelijkertijd geldt dat *S&D* maar in heel beperkte zin een vehikel is voor authentiek 'anders denken'. Het put, anders gezegd, niet uit werkelijk andere bronnen dan waaruit de, goeddeels inwisselbare, semi-statelijke (inclusief de universiteiten) en statelijke meritocratieën putten. Veel van wat erin staat, kan ook in gewone wetenschappelijke publicaties staan. Dat pleit ongetwijfeld voor *S&D*'s wetenschappelijkheid, maar misschien toch ook tegen zijn opdracht een eigensoortige functie in het politieke leven te vervullen.

Ik zal proberen dit te verduidelijken. De overheersende ratio van *S&D*, als er in redelijkheid zoiets is aan te wijzen, is die van de gangbare (beleids)wetenschap, met inbegrip van haar vaak verstikkende instrumentaliteit en 'empirische anomie'. Het normatieve moment, waaronder ik ook versta: het politieke, is zwak. Daarbij komt dat wetenschappers, 'deskundigen', ook die welke in S&D schrijven, neigen tot een soort sofisme. Het lijkt hun soms meer om hun deskundigenmacht te gaan dan om waarheidsvinding. Qualitate qua claimen zij een 'wetenschappelijk' alleenrecht op de interpretatie van de werkelijkheid, zij sluiten andere

aanspraken bij voorkeur buiten hun discours.

Het is mijn overtuiging dat deze neiging, hoe begrijpelijk ook vanuit het gedisciplineerde denken van wetenschappers, niet goed is voor het publieke (is: politieke) debat. Ik geloof zelfs dat dit sofisme aantoonbaar kwaad heeft gedaan aan de wijze en het moment waarop in Nederland enkele recente grote kwesties zijn aangeroerd. Ik denk daarbij - weer - aan criminaliteit, sociale zekerheid, de natiestaat en immigratie. Al deze debatten zijn laat op gang gekomen en veel te bevangen gevoerd doordat de informatieelite, gevangen als deze tevens is in een ijzeren ring van beleidmaken, uitvoeren en onderzoeken, er niet aan wilde. Een discussie erover was immers tevens een discussie over haar expertise en haar exclusieve aanspraken op de interpretatie van de werkelijkheid.

Ja, 'wetenschappelijke' deskundigen zijn de hogepriesters van de seculiere religie geworden. Daarbij bedienen ze zich van de dogma's van het aloude onvermijdelijkheidsdenken. Sociale-wetenschappers lijken nog in maatschappelijke wetmatigheden te geloven. Misschien niet meer in die van Marx, maar net als hij beroepen velen zich wel op een superieur inzicht in de gang van de geschiedenis. 'De' modernisering zal voortgaan, net als, *to name but a few*, informalisering, immigratie, schaalvergroting, mondialisering, individualisering, secularisering. Mij dunkt altijd weer dat hier ook complexe individuele en maatschappelijke keuzeprocessen in het geding zijn. In de seculiere religie verschijnen deze verschijnselen evenwel steevast als onvermijdelijkheden. Een kwestie van wensdenken?

Mijn kritiek op het verstatelijkte eenheidsdenken kan licht worden opgevat als een pleidooi voor herzuiling, voor het weer organiseren en in stand houden van rivaliserende elites en concurrerende mens- en wereldbeelden. Herzuiling is evenwel wenselijk noch mogelijk. Het bovenstaande moet echter wel begrepen worden als een pleidooi voor authentieke vormen van anders-denken. Het politieke debat is gebaat bij het naast elkaar bestaan van concurrerende opvattingen en het bestaan van werkelijk onge-

bonden expertise. Niet de overheid maar de maatschappij zal die concurrentiestrijd moeten opwekken en voortzetten. Politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus, al dan niet gesubsidieerd, kunnen er een bijdrage aan leveren door politíeker te argumenteren en deskundigheid te relativeren. Ook voor hen zal het primaat van de politiek weer moeten gelden. De journalistiek, ten slotte, zal ruimschoots profiteren van een renaissance van werkelijke pluriformiteit.

juni 1996

De grote verbouwing

Nederland bestaat uit cultuurlandschap. Wat zich als natuur voordoet, is in werkelijkheid in de loop der eeuwen door mensenhand tot stand gebracht. Op allerlei manieren wordt altijd weer aangenomen dat deze omstandigheid de psyche der Nederlanders heeft gestempeld. De strijd tegen het water heeft ons nuchter en volhardend gemaakt. De rechtlijnigheid van de polders bracht De Stijl voort, onze bijdrage aan de twintigste-eeuwse schilderkunst, en daarmee het geometrisch genie van Mondriaan. De afwezigheid van eeuwig zingende bossen maakte ons weinig ontvankelijk voor de romantiek. Het zijn noties die thuishoren in onze nationale mythologie, maar ook bij de schematiserende wijze waarop anderen ons bezien. Geen stuk in een buitenlandse krant over Nederland en de Nederlanders of er wordt wel naar deze veronderstelde nationale karaktertrekken verwezen. We glimlachen er gelaten bij, we weten wel beter.

Dat niet God maar de Nederlanders zelf hun land schiepen, lijkt zijn langste tijd te hebben gehad als aardige bijzonderheid van ons nationale bestaan. Het is op weg een onaardige bijzonderheid te worden. Want hoe gaat het met iets dat niet van goddelijke oorsprong is, maar dat je zelf hebt gemaakt? Je denkt het te kunnen en mogen verbeteren, telkens weer. Op onze manier zijn we perfectionisten die bij het bezien van hun schepping denken: nee, het is het toch nog niet helemaal. Geen Japanner zal zo de Fuji-berg bekijken, geen Amerikaan de Rocky Mountains, geen Fin de wouden en meren - dat zijn scheppingen die tot stil-

zwijgen en deemoed nopen. Nederlanders daarentegen krijgen van de aanblik van hun land jeuk in hun vingers, rennen naar de tekentafel en zetten de schop alvast klaar.

Eens zien, dat IJsselmeer is bij nadere inspectie toch niet veel meer dan een onhandig, biologisch armzalig en door lelijke dijken omlijst zoetwaterreservoir. Dat kan wel beter - en véél natuurlijker. In het diepst van onze gedachten zijn we niet alleen onbescheiden onderaannemers van God, in onze overmoed menen we Hem nu zelfs naar de kroon te kunnen steken door zelf her en der natuur aan te leggen. We creëren niet slechts cultuurlandschap doch ook natuurlandschap. Het Rivierengebied? Terug naar de oertijd ermee (althans onze hedendaagse fantasie daarover). De vette zeeklei van Tiengemeten waar de boer mooie diepe voren in kan trekken, statige strakke dijken erachter, hoge luchten erboven? Jakkie bah, dat is maar cultuur, geen goddelijke natuur, dat moet anders, net als dat te weidse, te cultuurlijke IJsselmeer. Dus gaan de dijken én de beurzen open. Want alsof andere zaken onbelangrijk zijn geworden, zo brandt het geld in de zak der natuurbureaucraten om het aan de nieuwe ‘natuurbouw’ uit te kunnen geven.

We hebben zo'n forse tik van een zweverige natuurromantiek meegekregen dat we bereid zijn om het in de loop van eeuwen gecultiveerde en gegroeide Nederlandse cultuurlandschap aan onze uiterst willekeurige, heel tijdgebonden denkbeelden over ‘natuur’ op te offeren. Het zal straks blijken een mode te zijn geweest, net als de nu haarfijn te dateren nietsontziende restauratiemodes uit vroeger jaren. Kunst- en bouwhistorici trekken zich de haren uit het hoofd over wat toen verloren ging. De natuurbouw van nu en de willekeur ervan zullen navenant leiden tot het onherroepelijke verlies van wat allengs geworden is. En tot spijt: dat hadden we in onze onnozelheid niet moeten doen.

Het is een goede gewoonte om te schimpen op de arrogantie van de mannen van Waterstaat met hun dijken op Deltahoogte, op de draglines der ruilverkavelaars, op de boeren en hun alles vernietigende mestvloed. Het Nederlandse landschap, zo luidt de communis opinio der weldenkenden, is bij deze beroepsbeoefe-

naren in verkeerde handen. Maar de tijd lijkt niet ver meer dat diezelfde weldenkenden met weemoed zullen terugdenken aan de onopgesmukte rechtlijnigheid van het door ‘technocraten’ gevormde landschap. Zij staan tenminste in een ongebroken traditie van utiliteit, zonder behaagzucht of effectbejag. Zijn er mooiere dijken dan de hunne, mooiere landerijen dan die welke daarachter schuilgaan, mooiere einders dan die in hun polders?

Harry Mulisch observeerde ooit dat niets zo mooi is als de samenkomst van cultuur en natuur, zoals sneeuw op een leien dak. Er valt veel voor zijn esthetica te zeggen. Onze alledaagse waarneming biedt talloze voorbeelden van zulke ontroerende ‘natuurcultuur’. Bomen langs een gracht, bladeren op het grind, begroeide sloten, in kaden vastgeklonken waterkanten, een boogbrug in het laagland. Het Nederlandse landschap voldoet bij uitstek aan Mulisch' schoonheidscriterium. Het zou goed zijn als dat zo bleef en als de gelegenheidsesthetiek der natuur weer snel voorbijgaat. De polonaise van de mode hoort niet in het landschap thuis.

Voor ‘natuurbeschermers’ - het is een in de Nederlandse verhoudingen wezenlijk foutief begrip - blijft er meer dan ooit te doen. Er dreigt veel mis te gaan bij het geschikt maken van het land voor niet minder dan achttien miljoen inwoners. Misschien kunnen zij zelfs de noodzaak van die opgave eens ter discussie stellen. En dan is er altijd nog de opdracht tot bescherming van het enige waarlijk grootse natuurgebied dat Nederland kent: de Noordzee.

november 1996

Artikel 1-onverdraagzaamheid

Hoe tolerant kan de multiculturele samenleving met al haar nieuwe gevoeligheden zijn? Moet zij, met grondwet en strafrecht in de hand, hoofdzakelijk of zelfs uitsluitend de rechten van minderheden bewaken en hun diepste gevoelens ontzien, of kan zij ook uitlatingen verdragen van degenen die niks van het multiculturalisme willen weten?

Zulke vragen zijn aan de orde nu minister Sorgdrager van Justitie wil onderzoeken of aanhangers van extreem-rechtse partijen die zich aan gewelddelicten schuldig hebben gemaakt, het passieve kiesrecht kan worden ontnomen. Het gaat hier om enkele stennis makende vertegenwoordigers van schlemielige politieke clubjes die al jaren op onbeschaafde en onbeholpen wijze ijveren tegen het vreemdelingenbeleid. Brave raadsleden en wethouders worden incidenteel door deze politieke desperado's bedreigd. Enkelen zouden het vooral hebben gemunt op GroenLinks-Kamerlid Tara Varma.

Dergelijke grofheden vormen natuurlijk in geen enkel opzicht een dilemma: wie zich schuldig maakt aan gewelddelicten (of een ander delict, bedreiging bijvoorbeeld), tegen wie of wat ook gericht, dient onverwijld te worden vervolgd en, als het tot een vervolging komt, de straf te ondergaan die op het onderhavige delict staat. Niets let mevrouw Sorgdrager om het Openbaar Ministerie de gesignaleerde delicten gewoon strafrechtelijk te laten aanpakken.

Maar mevrouw Sorgdrager wenst meer. Zij wil deze lieden kwijt

als volksvertegenwoordigers, zoals partijgenoten van haar in de Tweede Kamer al enige tijd af willen van de immuniteit van volksvertegenwoordigers die in een vertegenwoordigend lichaam uitspraken doen die in strijd zijn met de wet. Beide verlangens maken deel uit van een aanhoudend offensief van de zittende politieke klasse tegen alles wat multicultureel vies en voos is. De grootste stok achter de deur in deze strijd voor openbare betamelijkheid is artikel 1 van de grondwet, het non-discriminatie-artikel. 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook is niet toegestaan.'

Dit is in korte tijd de canon geworden voor een nieuwe orthodoxie in het maatschappelijk leven, een geopenbaarde waarheid waaraan ook dwarse niet-gelovigen zich in woord en geschrift dienen te houden. Artikel 1 is een grondrecht van de burgers, een hoog rechtsbeginsel waaraan in de allereerste plaats de overheid zich in het maatschappelijk verkeer strikt dient te houden. De principiële gelijkheid van rechtsbedeling vloeit er uit voort, zo ook gelijke kansen op het vervullen van belangrijke ambten of eenvoudige banen bij de overheid. Dat is een goed en noodzakelijk streven. Zoals het is, is het al een kolossale opgave voor de overheid om haar eigen veelvormige doen en laten zelfs maar in enige mate in overeenstemming met dit beginsel te brengen.

Een andere kwestie is, of het eerste grondwetsartikel ook de omgang tussen burgers kan reguleren. Hoe moeten individuele burgers zich, gegeven hun uiteenlopende voorkeuren van bijvoorbeeld seksuele of godsdienstige aard, aan het non-discriminatie-artikel houden? Als het om onze persoonlijke levenssfeer gaat, kan niemand zich daarvan een zinnige voorstelling maken. Artikel 1 staat dan al snel op gespannen voet met andere, formele of anderszins, grondrechten, zoals gewetensvrijheid, het recht op privacy en de vrijheid van meningsuiting. Geen van die vrijheden is absoluut, en burgers die het publieke domein betreden en daar kond doen van hun voorkeuren en opvattingen, zullen zich daarbij aan de wet moeten houden en andermans gevoeligheden en

overtuigingen in redelijkheid dienen te ontzien. Dit geldt a fortiori voor zaken of hoedanigheden waaraan iemand, om zo te zeggen, 'niets kan doen', zoals ras, afkomst of geslacht. Maar het moet natuurlijk wel mogelijk blijven om iemands godsdienstige overtuiging te bestrijden, of godsdienst per se, inclusief christendom, jodendom en islam, en om politiek op het scherp van de snede te debatteren. Dat sluit geweldpleging of dreigen met geweld uiteraard uit, maar verder moet veel, zo niet alles geoorloofd zijn.

Die geest van het vermetele debat kan door de overijverige interpretatie en het te pas en te onpas aanroepen van artikel 1, ook door de overheid, ernstig in gevaar komen. Het is noodzakelijk om de omgangsvormen in een weinig homogene samenleving als de onze in het oog te houden, het is evenzeer noodzakelijk om de vrijheid van meningsuiting daaraan niet te slachtofferen. Die vrijheid geldt juist ook voor mensen die de politieke elite onwelgevallige standpunten verkondigen. Zoals de opvatting dat de multiculturele samenleving niet de zegening voor volk en vaderland is waarvoor de autoriteiten haar wensen te houden. Over de voors en tegens van dat type samenleving, of correcter: over de voors en tegens van het multiculturalisme als ideologie, woedt in alle westerse landen een serieus debat. Het zou tragisch zijn als in ons land de strafrechter aan dit debat gaat meedoen, ook al gebeurt dat om het Kamerlid Janmaat de mond te snoeren. Een multiculturele samenleving die de vrijheid van meningsuiting niet serieus neemt en intolerant is voor niet-gelovigen, malcontenten en stijllozen, wordt ooit voor iedereen een keurslijf.

januari 1997

Multicultureel ongemak

De schrijver W.F. Hermans zei na een bezoek aan Zuid-Afrika ten tijde van het apartheidsregime dat etnisch, raciaal, cultureel of naar taal gedeelde samenlevingen ongelukkige samenlevingen zijn. Het kwam hem - de reis, niet die uitspraak - op een soort *Berufsverbot* te staan in het vrijheidlievende Amsterdam. Wat hij te zeggen had, daar was de goegemeente niet in geïnteresseerd; het bezoek alleen al deed de deur dicht.

We zijn minstens tien jaar verder en het wordt steeds duidelijker dat Hermans' woorden ook voor Nederland opgaan. Het land is onmiskenbaar multi-etnisch, multicultureel, multiraciaal en meertalig aan het worden. Dat niet alleen, het land is op van de zenuwen. Er hoeft maar iets te gebeuren, of er wordt geprikkeld, paniekerig, soms zelfs hysterisch gereageerd. Drie recente gebeurtenissen illustreren het ongemak van de nieuwe samenleving. De reacties op de tragische brand in de Haagse Schildersbuurt die zes levens eiste. Een bijeenkomst van deskundigen en zaakwaarnemers van minderheidsgroepen over de wenselijkheid om de etniciteit van plegers van misdrijven justitieel te registreren en in de openbaarheid te brengen. En de veroordeling door de rechtbank in Zwolle van CD-Kamerlid Janmaat. Hij kreeg veertien dagen onvoorwaardelijk plus een boete wegens discriminerende uitlatingen.

Eerst het hysterische gedoe na de brand in de Schildersbuurt. Deze kwalificatie geldt niet het rouwbeklag van de getroffen families en gemeenschap, integendeel. De hysterie kwam voor re-

kening van delen van de pers, vooral radio en televisie, en onverantwoordelijke autoriteiten. Terwijl nog niets bekend was over de toedracht, begonnen zij te zwelgen in de mogelijkheid, waarschijnlijkheid, zelfs *feitelijkheid* van een 'racistisch gemotiveerde' aanslag. Geen dader, geen motief, geen afgerond technisch onderzoek, wel in grote opwinding gestelde, slechts bevestiging toelatende vragen over een Nederlands 'Solingen'.

Wat de episode aantoont - naast de wijsheid van ingetogen reagerende Turkse organisaties - is de hypernerveuze manier waarop officieel-Nederland blijft omgaan met kwesties waarin 'etniciteit' een rol speelt. Over onaangename feiten uit de multiculturele samenleving wordt door officieel-Nederland, enkele uitzonderingen daargelaten, nóóit onbewimpeld gesproken. Sterker nog, de politiek-bestuurlijke elite gedraagt zich alsof ze iets te verbergen heeft. Dat heeft ze in feite ook, en ze doet dat dus ook. De komst van de multiculturele samenleving is systematisch begeleid door overheidspropaganda die nare feiten ontkende of verdraaide. Veruit de akeligste kant van onze *Brave New World* is die wijdverbreide leugenachtigheid, de meedogenloze clichés uit een *nieuwspraak* waarin verpaupering verrijking heet, hoge werkloosheid een onontbeerlijke bijdrage aan onze economie, en beleids-*keuzen* historische onvermijdelijkheden worden genoemd.

Jarenlang zijn volgens een zelfde recept, de loochening van de alledaagse waarneming, de dramatische feiten over etnische criminaliteit getaboeïseerd: er mocht niet over gesproken en geschreven worden op straffe voor racist te worden uitgemaakt. Het is welhaast bitter te ervaren dat vrijwel dezelfden die dit taboe als hofhonden hebben bewaakt, nu overwegen het tegenovergestelde te decreteren. Daarover ging vorige week die bijeenkomst. De deskundigen concludeerden dat het parool vooralsnog blijft: verzwijgen. Intellectueel is dit onverdraaglijk; ook het rechtsgevoel is in het geding. Welke gronden zijn er om volwassen staatsburgers onder curatele te stellen, hun stelselmatig kennis van de wereld te onthouden? Een politiek systeem dat feiten onderdrukt en de waarheid verdraait, is een kwaad voor iedere samenleving, ook een multiculturele. Doet het hierbij ook nog voortdurend een be-

roep op hoge beginselen van de rechtsstaat, dan wint het niemands loyaliteit en kweekt het afkeer van die opportunistisch aangeroepen principes.

De veroordeling van Janmaat, de derde gebeurtenis, is het sluitstuk van dit hermetisch systeem, dat geen afwijking meer duldt van de nieuwe orthodoxie. Terwijl kiezers nooit de vraag is voorgelegd of zij een multiculturele samenleving wilden, laat staan de *ideologie* van het multiculturalisme, moet een parlementariër nu brommen omdat hij die ter discussie stelt. Zeker, Janmaat heeft andere dingen geroepen. 'Vol is vol', 'Eigen volk eerst', 'Nederland voor de Nederlanders'. Maar de strafbaarheid van die kreten onderstreept slechts de willekeur van de staatsleer. Zo liet de regering nauwelijks twintig jaar geleden nog per Troonrede weten dat 'Nederland vol is, soms zelfs overvol'. Het gewraakte 'Eigen volk eerst' is tot op grote hoogte zelfs de grondslag van de Nederlandse natiestaat en zijn democratische orde, verbonden als die is met de idee der volkssoevereiniteit.

Er zijn goede en minder goede redenen om te menen dat dit allemaal ernstige dwalingen waren. Het is aan de politiek om het electoraat ervan te overtuigen, zonder feiten te verdoezelen en de waarheid geweld aan te doen, dat de wereld veranderd is en dat nu andere spelregels gelden. Dat is een moeilijke opgave. Klaarblijkelijk jaagt het systeem liever een spelbreker op dan die democratische plicht te vervullen. Dat is de betekenis van dit inderdaad politieke proces: er mogen geen lastige vragen meer worden gesteld, dus hoeft er geen verantwoording te worden afgelegd. Het gaat huiveringwekkend ver, deze dwingelandij voor de goede zaak.

april 1997

Europa's grenzen

Toen bondskanselier Helmut Kohl enige tijd terug zei dat de muntunie een kwestie van oorlog of vrede in de volgende eeuw is, werd hem dat kwalijk genomen. Het klonk te veel als een dreigement. Maar Kohl verwees, dramatiserend, naar de oorspronkelijke redenen om de integratie tot stand te brengen: het uitbannen van oorlog in Europa. Europese eenwording moest, na twee gruwelijke wereldoorlogen, het oorlogszuchtige nationalisme temmen. Ook diende zij af te rekenen met - evenzeer een bron van oorlog - een vanuit nationale kaders opererend kapitalisme. Daarnaast moest Europese integratie het kernprobleem van het Europese statensysteem aanpakken, namelijk dat niet één staat op het continent ‘van nature’ een ordenend en pacificerend overwicht heeft.

En of dat niet al verwarrend genoeg was, hebben ook wereldpolitieke ambities steeds een rol gespeeld in het integratiestreven, evenals zoiets als een Europese beschavingsmissie en, prozaïscher, economische overlevingsdrang in een wereldmarkt die steeds minder Europees wordt. Onmiskenbaar heeft ‘Europa’ zijn grootste successen tot nu toe op economisch vlak geboekt. Met de komst van de muntunie zal het primaat van de economische integratie slechts versterkt worden. Het betekent niet dat economische rivaliteit tussen de lidstaten verdwijnt, wel dat de concurrentiestrijd in principe naar strikte regels luistert en ‘vals’ spel steeds lastiger wordt.

Met de niet-economische integratiedenkbeelden is het anders

gelopen. De Europese ‘systeemfout’ is jarenlang bestreden door Duitsland klein te houden en aldus evenwicht in het statensysteem te bewerkstelligen. ‘Europa’ veinsde gelijkheid door Duitsland institutioneel als gelijke van Frankrijk en Groot-Brittannië te behandelen. Maar met de Duitse vereniging, de verdwijning van Rusland als Europese machtsfactor en de aarzeling van Amerika om voluit een Europese mogendheid te zijn, is het Europese statensysteem weer in beroering geraakt. De weeffout is gebleven.

En het kwaad van het nationalisme? Vrijblijvende liefdesverklaringen aan een federaal Europa hebben uitdrukking gegeven aan het anti-nationalisme. Maar de nationale staat is de hoeksteen van Europa. Wat de EU ook allemaal moge zijn, ze is bovenal een samenwerkingsverband van soevereine staten. De nationale staat is voor de Europese burgers de eenheid van soevereiniteit en legitimiteit, democratie en, als verzorgingsstaat, solidariteit. ‘Europa’ heeft de nationale staat niet tenietgedaan, maar zich juist ontpopt tot essentiële voorwaarde voor een vitaal nationaal voortbestaan.

Een Verdrag van Amsterdam, uitbreiding van de EU en invoering van de EMU zullen niet aan dit fundament tornen. Geen lidstaat is hoegenaamd bereid de soevereiniteit op te geven. Voor Nederland hoeven we maar aan ons narco-nationalisme te denken. Tegelijkertijd perkt de Europese praktijk de soevereiniteit wel degelijk in. Soevereiniteit wordt zo een staatsrechtelijke fictie.

Juist omdat ‘Europa’ goede overlevingskansen biedt aan nationale staten, wil iedereen meedoen. Heel Midden- en Oost-Europa, inclusief Rusland, evenals Cyprus, Turkije en Marokko. In het debat over welke landen geschikte kandidaat-leden zijn, ging het hoofdzakelijk over economie. Meedoen betekent immers meedoen aan interne markt en muntunie, en meedelen in de Europese fondsen. Om grote en langdurige financiële overdrachten te voorkomen, mogen economische verschillen tussen nieuwe en oude leden niet te groot zijn.

Allengs is hier de cultuurvraag bij gekomen. Die sluimerende kwestie raakte in een stroomversnelling toen de Europese christen-democraten lieten weten dat de EU een Latijns-christelijke club moest blijven. Polen mag meedoen, net als Tsjechië, Hon-

garije en, later, de Baltische staten. Daarna doemen culturele grenzen op, die van het orthodoxe christendom en de islam. Een EU met werkbare instituties vergt, gaat het argument, een zekere culturele homogeniteit. Landen uit afwijkende cultuurgebieden verzwakken die en daarmee de institutionele kracht van de Unie. Dit standpunt kon voor de Nederlandse politieke elite, die met afgrijzen reageerde, geen verrassing zijn. Het was al eerder door Kohl verwoord, bijvoorbeeld bij diens bliksembezoek aan Nederland, voorjaar 1995.

Op de argumenten van tegenstanders van 'cultuurvreemde' uitbreiding - VVD-leider Bolkestein schaarde zich à propos Turkije aan hun zijde - valt weinig af te dingen. Conflicten zijn het levenssap van de democratie, maar zij kunnen alleen in pais en vree beslecht worden als er een rotsbodem van fundamentele overeenstemming bestaat.

Die logica is aan de Nederlandse politiek niet besteed, bevangen als deze is door de angst om 'buiten te sluiten'. De vrees voor het nationalisme zit diep (of is het angst voor Bolkestein?). Zomin als er serieuze aandacht is voor de grenzen aan het pluralisme in de Nederlandse samenleving, zomin wenst men daar op Europees vlak naar te kijken. En als Nederland niet begrensd mag zijn, dan mag Europa dat ook niet. Maar Europa als in beginsel onbegrensd en alomvattend, zal elders uiteindelijk meer weerstanden oproepen dan een Europa dat zichzelf wijselijk beperkt. In Klein-Europa is bovendien nog heel veel te doen. Bijvoorbeeld de EMU tot een succes maken.

mei 1997

De winnaars

Nog niet eens zo heel lang geleden ontspon zich telkens na de Kamerverkiezingen het ritueel van ‘maatschappelijke organisaties’ die zich met gepeperde verlanglijstjes tot informateur of formateur richtten. Wie bang was te kort gedaan te worden in een komend regeerakkoord, zette in dit stadium van het politieke agenderingsproces een zo groot mogelijke keel op. Met spandoeken, rekwesten, handtekeningen en pleitnota's trok men naar het Binnenhof. Tussen de bedrijven door en in bijzijn van de camera's namen de onderhandelaars de spullen beleefd in ontvangst. Niet zelden zullen ze meteen daarna regelrecht achter de rododendrons zijn geflikkerd.

Als de voortekenen niet bedriegen, is het gedaan met deze politieke folklore. Wie na de verkiezingen nog naar het Binnenhof moet om zijn verlangens kenbaar te maken, is te laat. Een beetje maatschappelijke organisatie, belangengroep of zaakwaarnemer heeft zijn zaakjes nog tijdens de campagne voor elkaar gekregen. Sterker, zij hebben ervoor gezorgd dat die campagne in het teken van hun eisen stond. Zo kaapte de georganiseerde politie vier jaar terug goeddeels de verkiezingen met de gezamenlijke miljardeneis voor ‘meer blauw op straat’. De andere evidente campagnewinnaar in 1994 was het Grijze Front, dat elke discussie over de AOW taboeïseerde en het CDA uiteindelijk zelfs van zijn politiek leider beroofde.

Wie zijn dit jaar de winnaars? Om te beginnen: niet iedereen kan het, je moet minstens wat centjes te spenderen hebben. Zo-

als bekend heeft de ‘vluchtelingenindustrie’ dat, geld afkomstig van sponsors (de aflaten van de Postcodeloterij) en de overheid zelf; in elk geval genoeg om tijdens de campagne met triomfantelijke, paginagrote advertenties halsstarrige dissidenten te sommeren nu definitief hun bek te houden. Bolkestein voor de laatste keer gewaarschuwd door Jan Nico Scholten. Inderdaad stond de campagne deels in het teken van het vluchtelingenbeleid, zij het in negatieve zin: gij zult er niet over praten. Het nieuwe regeerakkoord zal het herbevestigde taboe weerspiegelen. De VVD mag tegenspartelen wat ze wil, zelfs een meerderheid van de kiezers achter haar standpunt weten, maar er komt geen stevige asielparagraaf in dat stuk. De vluchtelingenorganisaties hadden de verkiezingen al ver voor 6 mei gewonnen.

Hetzelfde geldt a fortiori voor De Zorg - daar mag zelfs nog slechts in hoofdletters over worden gesproken, zo heilig is dit ‘werkveld’ intussen verklaard. Een lange, goed georkestreerde en getimede campagne, gedragen door alle geledingen: werknemers, werkgevers en zelfs de overheid, in casu de verantwoordelijke minister, Els Borst, bleek onweerstaanbaar voor de media en het electoraat. De Zorg groeide in betrekkelijk korte tijd uit tot de grootste zorg der Nederlanders en tot het allesoverheersende verkiezingsissue. Heel knap van de architecten van de campagne. De partij van die minister, D66, verloor, toch boekte de sector een magistrale triomf. Straks stromen de miljarden dus toe, maar te vrezen valt dat het ‘meer handen aan het bed’ net zo ongrijpbaar zal blijken als het ‘meer blauw op straat’ van vier jaar geleden. Het vele nieuwe geld zal welgemoed een lange mars door de instituties beginnen, maar onderweg schielijk verdwijnen.

Er zijn andere winnaars, zoals het onderwijs. Dit werkveld bleef wat in de schaduw van De Zorg, maar boerde toch ook heel behoorlijk in de campagne. Het regeerakkoord zal de nieuwe zegeningen voor de sector tellen. En, natuurlijk, er komt vast zoiets als nieuw ‘armoedebeleid’ en de uitkeringen zullen wel omhoog gaan. Bijna alle partijen hebben in de campagne immers hun beste sociale gezicht getrokken.

De winst van deze sectoren, vooral zorg en onderwijs, staat gro-

tendeels los van wie partijpolitiek won of verloor. De triomf is even partijloos als de aard van de eisen. Bepalender dan partijpolitieke affiliaties zijn de mate van georganiseerdheid van een sector en het vermogen om effectieve public relations te bedrijven met de bepleite zaak. Als dat goed zit, kunnen deelbelangen zich geheel tripartiet - werknemers, werkgevers en overheid - tot algemeen belang verheffen.

Zo gaat het althans in het post-verzuilde Nederland, waarin politieke partijen hun bemiddelende rol tussen overheid en organisaties uit het middenveld grotendeels hebben verloren. Voorheen formuleerden en propageerden zij hun versie van het algemeen belang, nu maken zij noodgedwongen gemene zaak met deelbelangen die eigen, goed gefinancierde campagnes voeren. Dit hoeft uit democratisch oogpunt allemaal niet dramatisch te zijn. Het probleem zit echter bij de democratische controle op die deelbelangen. Bolkestein ligt, zoals het hoort, steeds onder een vergrootglas, dat geldt echter niet voor de captains van de zorgindustrie of de Jan Nico Scholtens van deze wereld.

mei 1998

Creatief bestuur

Denkt u ook dat er na de invoering van de Koppelingswet per 1 juli nooit meer een illegale vreemdeling in Nederland zal verblijven? Dan heeft de Raad voor het openbaar bestuur, een adviesraad voor de regering waarin, om met de premier te spreken, de crème de la crème van bestuurskundig en bestuurlijk Nederland zit, nieuws voor u. Dát te denken, schrijft de Raad in *Illegale blijvers*, een recent ongevraagd advies, is een illusie, er zullen altijd illegalen zijn.

Men moet wel hogere bestuurskunde gestudeerd hebben om in ernst te menen dat anderen er nog zulke illusies op nahouden, naïevelingen die vinden dat de wet de wet is en dat regels regels zijn en dat je je eraan hebt te houden, de overheid voorop. Zo dachten we vroeger, intussen weet zelfs de gezagsgetrouwe flank van de maatschappelijke achterhoede beter. Iedereen beseft te leven in een rommelige wereld, waarin op veel terreinen de hand wordt gelicht met regels. De wereld van 'magistratelijke' opportuniteit, sepots, niet-vervolgen, dulden en gedogen, het naar eigen overtuiging 'hanteren' van de wet in plaats van het (doen) naleven ervan. Een illusieloze wereld, zeker, met een oceaan van bestuurlijk en ambtelijk plichtsverzuim, dat de nalatigen voor wijs beleid houden.

Zo is het actief opsporen van illegale vreemdelingen al heel lang geen prioriteit. In de jaren zeventig telde Nederland daardoor reeds genoeg illegalen voor een generaal pardon: zo'n vijftienduizend werden geregulariseerd. Vervolgens begon de over-

heid weer te gedogen. Illegalen bleven illegaal, stel je voor, maar zij verwierven ook rechten: op bijstand, gezondheidszorg, rechtsbijstand, onderwijs en huisvesting. Officieel mochten ze niet werken, maar velen droegen wel inkomstenbelasting en premies af. Er ontstond dus weer een omvangrijke illegaliteit en semi-legaliteit. Hoeveel 'papierlozen' Nederland nu telt, is uit de aard der zaak onbekend, maar waarschijnlijk gaat het om minstens vijftigduizend.

Het nieuwste wapen tegen illegaliteit is de Koppelingswet. Door bestanden met elkaar te verbinden, worden subjecten - legalen en illegalen gelijk - doorzichtig: het ene overheidsloket weet wat het andere doet. Zo komt in principe een eind aan het, uit onwil en onmacht, gedogen van illegalen: de wet ontneemt hun de middelen om hier te blijven. Alleen rechtsbijstand, beperkte gezondheidszorg en dito onderwijsmogelijkheden voor de kinderen blijven overeind. De overheid sluit niet de landsgrenzen, waakt evenmin op straat of in de tram over de rechtmatigheid van ons aller aanwezigheid, zij sluit 'systeemgrenzen'. De loketten van de verzorgingsstaat krijgen slagbomen.

Het zal, men denke aan de brave Gümüs, net zo goed nare taferelen opleveren als bij een actief vreemdelingentoezicht en uitzettingsbeleid. Maar zo'n 'illegalenjacht', zoals het steeds heet, mocht en mag absoluut niet, dat zou inhumaan zijn. Vandaar dat nu het 'uitroken' gaat beginnen - klinisch, zonder ophef, in de verwachting dat velen schielijk de wijk zullen nemen. Het is de navrante uitkomst van het menslievende gedoogbeleid. De overheid zet niet of nauwelijks illegalen uit, jaagt ze niet op - dat geeft maar commotie - maar draait ze nu wel methodisch de duimschroeven aan. Vooral de vele duizenden jaarlijks afgewezen, deels 'niet-uitzetbare' asielzoekers, die nu grotendeels in de illegaliteit verdwijnen, worden straks geacht met stille trom te vertrekken.

Maar velen zullen zich om begrijpelijke redenen tot het laatst vastklampen aan hun verblijf hier en, al of niet opgestookt door hulpverleners, de publiciteit zoeken met een hartverscheurend relaas. De eerste publicitaire schermutselingen vinden al plaats.

De vier grote steden met hun altijd slappe knieën pleiten voor uitstel van de Koppelingswet, en de Raad voor het openbaar bestuur dringt in zijn ondoorgrondelijke bestuurlijke wijsheid zelfs aan op permanente *voorzieningen* voor illegale blijvers. Gegeven de voorgeschiedenis en letter en geest van de Koppelingswet is dat een bar slecht idee. De Raad lijkt dat ook te beseffen en schrijft schuldbewust absoluut niet te willen tornen aan een strikt vreemdelingenbeleid. Maar de Raad lijkt ook verslaafd aan bestuurlijke dubbelzinnigheden en oppert de beoogde illegalenvoorzieningen dan ook maar via het particulier initiatief van kerk en actiegroep te laten lopen, met financiële steun van de gemeenten.

Dit is boerenbedrog, ook al sluit deze vondst aan bij Nederlandse beleidstradities. Als particulieren illegalen willen steunen, dan gaan ze vooral hun eigen gang. Maar de, hogere en lagere, overheid moet niet haar eigen regels ondermijnen, en al helemaal geen opzetjes bekokstoven met zogenaamd particulier initiatief. Dat is bestuur, hoe creatief en, wie weet, postmodern ook, dat tot onheil leidt.

juni 1998

Ongehoorzaam

Nu de Koppelingswet na jaren delibereren en aarzelen per 1 juli eindelijk is ingevoerd, zijn er lokale bestuurders opgestaan die het recht in eigen hand nemen. Zij laten eigenmachtig ‘genade voor recht’ gelden, negeren letter en geest van de nieuwe wet en gaan door met het verschaffen van (financiële) bijstand aan hier illegaal verblijvende vreemdelingen. ‘Op eigen kosten,’ zeggen ze er braaf bij - waarmee ze niet hun eigen portemonnee bedoelen, maar de gemeentekas. Dit tegendraadse gedrag is door diverse betrokkenen als ‘bestuurlijke ongehoorzaamheid’ betiteld. Het is een misplaatste geuzennaam voor een ondeugdelijke praktijk met flankerende drogredeneringen. In dat begrip ‘bestuurlijke ongehoorzaamheid’ pakken de misverstanden zich al samen. Het is gemunt naar analogie van ‘burgerlijke ongehoorzaamheid’, maar er ís geen analogie.

De strategie stamt uit de jaren zestig en werd, voornamelijk in de (Amerikaanse) strijd om burgerrechten, ontworpen om als onrechtvaardig beschouwde, democratisch genomen beslissingen te bestrijden en te (doen) herzien. Met behulp van burgerlijke ongehoorzaamheid tracht een minderheid in zwaarwegende kwesties de meerderheid van haar ongelijk te overtuigen. Het is een antwoord op een hoofdprobleem van de democratie: dat de meerderheid geen - moreel, praktisch, filosofisch - gelijk hoeft te hebben. De meeste stemmen kunnen wel hun zin doordrijven, maar hebben niet per se de ‘waarheid’ in pacht. Burgerlijke ongehoorzaamheid is daarmee niet tegen de democratie zelf gekant, maar

tegen sommige uitkomsten van het democratisch proces. Het is een vorm van, in onnavolgbaar Haags idioom, ‘selectief winkelen’: je aanvaardt en gebruikt de democratie zolang je het met de uitkomsten ervan eens bent. Is dat niet het geval, dan acht je je principieel niet langer gebonden aan democratische besluiten.

Dat selectieve, soms opportunistische karakter heeft burgerlijke ongehoorzaamheid in de loop der tijd omstreden gemaakt. Zolang het je doelen dient, beroep je je op de democratie, is dat niet het geval dan deugt ze niet. Daarbij komt dat het afwijzen van sommige democratische uitkomsten retorisch en ideologisch dikwijls samengaat met het aanvechten van de rechtmatigheid van het gehele bestel. Een minderheid die zich in woord en daad tegen een meerderheidsstandpunt keert, heeft overdrijving nodig om die afwijzing te rechtvaardigen. Het bestel wordt dan *the system*, een democratische overheid verschijnt als vijand, als totalitaire, bezettende macht. Die strekking, het overbekende ‘goed na de oorlog’ dat zich bedient van de parolen van de illegaliteit, kleeft intussen sterk aan het begrip burgerlijke ongehoorzaamheid, ook al omdat het in de nadagen van de Koude Oorlog werd aanbevolen als alternatief voor gewapende afweer bij een bezetting door de Sovjet-Unie.

Waar het om gaat, is dat gewone burgers, uit individuele gewetensnood dan wel om sociale actie te voeren, in gemoede ongehoorzaam kunnen zijn. Zij mogen overtuigd zijn van de perfiditeit van de overheid en haar dienaren en allerlei andere min of meer dwaze en radicale dingen denken, daar ook nog eens naar handelen en in laatste instantie de consequenties van hun dissidentie ondergaan. Zo kunnen gewone burgers hun afkeer van de Koppelingswet en hun engagement met afgewezen asielzoekers of andere illegalen botvieren door geld voor hen te geven of in te zamelen. Wethouders zijn echter geen gewone burgers, voor hen gelden andere rechten en plichten. Welke hun politieke affiniteit ook is, hun ambt noopt hen tot loyaal medebewind met de rijksoverheid. Het spreekt vanzelf dat zij negatief over rijksbeleid mogen oordelen, het is ook al vanzelfsprekend dat zij daar luid, duidelijk en hardnekkig uiting aan kunnen geven, maar dissident

bestuurlijk handelen, de gemeentelijke overheid benutten om de rijksoverheid te dwarsbomen, dat kan nu net niet.

Wethouders zijn er om de wet van het land uit te voeren, niet om parlementair vastgestelde regels als een vodje papier te behandelen. Lokale bestuurders moeten ook geen verantwoordelijkheden opeisen op terreinen waar zij geen bevoegdheden hebben. Inderdaad, zij gaan niet over het asiel- of illegalenbeleid, zover strekt de gemeentelijke autonomie (en portemonnee) niet. Wie zich een ruimere bestuurlijke vrijheidsgraad toe-eigent, bevordert willekeur en ondemocratische zeden. Die quasi-flinke, want risicoloos, tegen het Rijk agerende wethouders hebben in elk geval van hun gemeentenaren geen mandaat gekregen voor hun dissidentie - daar gaan lokale verkiezingen nu eenmaal niet over. Zij bevoogden daarom de burgerij, ook al gebeurt dit uit naam van een kennelijk hoger beginsel dan de democratie. Bovendien houdt hun beroep op ‘bestuurlijke ongehoorzaamheid’, door de connotaties die daaraan vastzitten, de insinuatie in dat ‘Den Haag’ een soort bezettende macht is en dat zijzelf het verzet aanvoeren. Zij weigeren ‘wethouder in oorlogstijd’ te zijn. Maar het is geen oorlog en de Nederlandse overheid is geen tiran.

juli 1998

Nieuwe ploeg

Het regeerakkoord op grond waarvan Wim Kok zijn nieuwe kabinet formeerde, is vooral een slechte stijloefening. Gelukkig is een regeerakkoord nog geen regeringsverklaring. Kok en de zijnen hebben dus nog de kans om het, met behulp van pittige ambtelijke ondersteuning, eind van de maand beter te doen. Inhoudelijk zal de omwerking van langdradig akkoord tot beknopte, gepolijste verklaring geen groot verschil maken, exegetisch wel. Potentiële conflicten kunnen, door tekstueel alsnog klaarheid te scheppen, in de kiem worden gesmoord.

Aan de andere kant, waar het op aankomt, is ‘de ploeg’. Akkoord en verklaring zijn een constituerende noodzaak, maar de praktijk leert dat hun belang gaandeweg afneemt. Treft een lichte conjuncturele teruggang Kok-11, of verandert de nationale politieke agenda om andere redenen van inhoud, dan grijpt niemand nog terug op de kleine lettertjes. Wie dat wel doet - partij, fractie, Kamerlid, minister - diskwalificeert zichzelf in de ogen van de politieke profi's uit het kabinet. Het is niet goed denkbaar dat, om man en paard te noemen, de heren Peper en De Vries veel geduld voor de uitleg van slappe teksten zullen opbrengen. Voor hen geldt al heel lang dat politiek gemaakt wordt door personen, hun ideeën, slimheid, bureaucratische gehaaidheid, daadkracht. Die politieke vormwil heeft met details van een akkoord niets van doen.

Of er nu een stabiele coalitie is gevormd die vier jaar stand houdt, hangt daarom af van de constellatie van persoonlijke hu-

meuren die een nieuw kabinet ook is. Wat de humeuren betreft is de VVD beslist een mindere risicofactor dan de PvdA. De politieke 'lachebekjes' Jorritsma, Zalm en De Grave verzorgen de goede sfeer, terwijl de zindelijke burgerheren Van Aartsen, Hermans en Korthals, geen mannen met scherpe politieke opvattingen, zich primair als bestuurders zullen manifesteren.

Het net aangetreden VVD-flottielje, gecoacht door de nieuwe fractieleider annex wedergeboren dualist Hans Dijkstal, roept zelfs de vraag op waarvoor het eigenlijk staat. Waar Bolkesteins VVD voor stond, is duidelijk. Er bestond altijd onzekerheid over de uitkomsten, niet over het streven. Er was, ook in verkiezingstijd, het kleine en grote retorisch bedrog van te hoog inzetten en naderhand neerwaarts bijstellen. Niettemin is de grondslag van Bolkesteins verkiezingsoverwinningen en de essentie van zijn mandaat helder: financiële degelijkheid, een robuust vreemdelingenbeleid, een minder argeloze buitenlandse en EU-politiek. Dit is het mandaat dat onverhoeds op Dijkstal en de zijnen is overgegaan. Maar aan dat mandaat, de financiële peiler uitgezonderd, hebben de nieuwe fractievoorzitter en de VVD-ministers nauwelijks een bijdrage geleverd. Dijkstal, Jorritsma, of Korthals onlangs nog gehoord over een strikt asielbeleid, Van Aartsen over de EU?

De periode-Bolkestein was voor het grootste deel van de ten diepste bestuurlijke en gouvernementele VVD een ongemakkelijk interregnum. 'Fántástisch' dat de partij het zo goed deed, daarvan profiteerde het partijkader op alle niveaus, maar het was vaak ook nogal gênant. De toonhoogte van de leider, de woorden die hij bezigde, de andere nuances die men zelf toch graag had aangebracht. Men hoorde er niet bij, keek ongemakkelijk de andere kant op. Bolkestein kreeg applaus omdat het kader zijn electorale zegeningen telde, maar nauwelijks inhoudelijk bijval. Zijn optreden was altijd een *Alleingang*. Het is het ware kiezersbedrog: in het pluche klauteren met een populair mandaat dat grotendeels niet het jouwe is.

De VVD is daarmee terug bij af, bij het voornaamste politieke doel dat de partij sinds haar oprichting kent: erbij zijn. Meedoen

is voor liberalen nu eenmaal altijd belangrijker dan winnen. Daarvoor doen ze het, de ‘voortreffelijke bestuurders’ van dit moment, fractievoorzitter Dijkstal voorop. Bolkestein, zo zal straks ten overvloede blijken, heeft in de VVD geen school gemaakt, zijn tijdperk is een electorale rimpeling, geen inhoudelijke breuklijn geweest. De lokroep van het midden is sterker dan de wil om - zeker sociaal-cultureel, het gebied waarop de burgerij tegenwoordig erg onzeker is - alleen te staan.

Het is moeilijk in te zien hoe de goedgeluimde, zuiver gouvernementele VVD, fractieleider en ministers, het de gestaalde kaders van de PvdA in en buiten het kabinet de komende jaren lastig gaat maken. Want al verkeert ook de PvdA programmatisch in verwarring en valt de partij inhoudelijk terug op de heilige mantra van de bescherming der zwakken, voor PvdA'ers is alleen meedoen niet genoeg, zij willen winnen. Niet dus de issues, maar irritaties over die permanente machtsstrijd, gevoegd bij voorspelbaar slechtere peilingen voor de VVD, kunnen tot conflicten en breuken in de coalitie voeren. Daaraan zal Kok zijn makelende handen die gedurig naar het juiste midden wijzen nog vol krijgen.

augustus 1998

‘Grenzen open!’

Zo ergens de politieke correctheid heerst, dan in Amsterdam. In die stad, volgens de burgemeester diep verlangend ‘multicultureel’ te zijn, is een normaal gesprek over de voortgaande binnenkomst van vreemdelingen, eufemistisch Nieuwe Amsterdammers geheten, al jaren onmogelijk. Als dan toch de brave sociaal-democratische wethouder Jaap van der Aa de noodklok luidt over de ongereguleerde komst naar zijn stad van Antilliaanse jongens die deels linea recta in de criminaliteit belanden, dan mag je van verantwoordelijke landelijke politici op zijn minst verwachten dat ze zijn ideeën serieus nemen.

Van der Aa wil, na jaren vruchteloos getob, dat de jongelui zich voortaan bij binnenkomst op Schiphol melden (‘registreren’), zodat zij niet meer goeddeels in de anonimiteit verdwijnen, onbekend blijven voor de burgerlijke stand (het Register) en aan scholing noch inburgering meedoen. Niet dus na korte tijd het gevang in, maar meteen naar school. Gegeven de feiten - hun komst, de ontsporingen - een verstandig, humaan voorstel. (Wie van Mook naar Amsterdam verhuist, dient zich ook bij het Register in te schrijven.) Verantwoordelijke landelijke politici dachten er echter anders over. PvdA-Kamerlid Saskia Noorman bereed op afroep de allerhoogste beginselen, haalde het stokoude, onaantastbare Koninkrijksstatuut erbij en vond dat a) het probleem helemaal niet zo groot is, en b) het best anders opgelost kan worden.

Gelukkig telt Den Haag andere verantwoordelijke politici, zoals het liberale wonderkind Gijs de Vries, na een glanzende car-

rière in het Europees Parlement aangetreden als staatssecretaris van Koninkrijkszaken. Zo'n man, nog tot het hoge ambt geroepen door Bolkestein, die dikwijls waarschuwde voor het onheil dat zich op de Antillen voltrekt en deze kant uitkomt (en aan die waarschuwingen menige stem overhield), schenkt allicht andere koffie. Maar nee, staatssecretaris Gijs de Vries, op kenningsmakingsbezoek in de West, wist niet beter dan weer de al jaren effectief beleid verlammende legalistische argumenten te bezigen, gelardeerd met antidiscriminatielesjes uit het kanarieboekje. Het zijn ook Nederlanders, we mogen geen onderscheid maken, dan gaan we op kleur controleren, het Statuut staat het niet toe, het probleem is niet zo groot, het is heel goed anders op te lossen, de verplichte inburgering komt eraan, registratie stigmatiseert. Van der Aa - zo'n man, wethouder toch en leider van de grootste partij in de grootste stad van het land, moet werkelijk erg dom en ook nog eens slecht zijn - had zijn voorstel 'lichtvaardig' gedaan.

Het patroon doet zich in vreemdelingenzaken telkens voor. Er bestaat of dreigt een ernstig probleem, iemand vraagt er ten einde raad aandacht voor, doet suggesties ter oplossing - en de goegemeente loeit van verontwaardiging. De oogst van afgelopen week, afgezien van de 'Antillenroute'. Het Oostenrijkse EU-voorzitterschap brengt een notitie uit over de onhanteerbaarheid van het individueel asielrecht in een tijd dat vluchtelingen collectief huis en haard verlaten om welvarender en veiliger landen op te zoeken. Een denkprikkel, maar Nederland was op slag te klein. Het voorstel wordt niet nader bekeken, de afwijzing is radicaal en ogenblikkelijk. Ook de premier schoot het 'in 't verkeerde keelgat'. Er zijn problemen, maar die mogen zo niet worden opgelost. Hoe dan wel, hoe wil de premier bijvoorbeeld tegengaan dat Nederland buitensporig veel asielzoekers blijft opnemen?

Job Cohen (PvdA), de nieuwe staatssecretaris van Justitie, gaat daarover. Zich bij voorbaat voor zijn onwetendheid excuserend, zei hij bij zijn aantreden zich niet in de materie verdiept te hebben, gevolgd door de schaamteloze gemeenplaats dat het hem toescheen dat mensen niet voor hun plezier vluchten. Niet gehinderd dus door veel kennis van zaken debiteerde hij de bêtise

dat de EU het beleid moet harmoniseren om asielzoekers beter over de lidstaten te kunnen verdelen. Maar dat is helemaal geen oplossing, dat is het probleem. Zolang Nederland onevenredige aantallen asielzoekers opneemt, door feilloze procedures en perfecte opvang te bieden, hebben andere landen er geen baat bij een hand uit te steken. Dat gebeurt ook niet, hoe beleefd minister van Justitie Korthals (VVD) het ook in Brussel vraagt.

Onder de vele tienduizenden die Nederland ook onder dit kabinet tot veilige haven kiezen, zullen zich ettelijke Kosovaren bevinden. Dithoewel de EU, aldus minister van Buitenlandse Zaken Van Aartsen (VVD), in deze kwestie een goed beleid voert. Dat de Amerikanen anders menen, komt voor hun rekening. Ter adstructie van zijn standpunt voerde de minister aan dat Nederland na de Verenigde Staten en Japan de grootste donor is van het geteisterde Kosovo. We moeten vrezen dat de andere EU-landen dezelfde denkfout maken als het om het Europees asielbeleid gaat: de EU doet het goed, want Nederland doet het uitstekend.

september 1998

Alleen in de EU

Het is niet duidelijk of de duvel of een andere malicieuze instantie ermee speelde, maar de jobstijdingen kwamen in snel tempo door. Tijdens de Algemene Beschouwingen werd bekend dat zich dit jaar waarschijnlijk minstens 45.000 asielzoekers hier melden. (Berichten over ramingen van 60.000 voor 1999 zijn onzin, tenzij we werkelijk bezig zijn, op zijn sovjets, een plan te vervullen.) En meteen daarop werden politiek en media bespeeld met de tekortschietende opvang voor Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers. Gerekend was op zo'n 200 AMA-meisjes en -jongens per maand - hun bedjes stonden dan ook klaar -, in werkelijkheid gaat het om meer dan 300. De gemeenten, luidde de noodkreet der zaakwaarnemers, moeten voor deze categorie asielzoekers meer huizen ter beschikking stellen, desnoods gedwongen door het Rijk.

De Paarse bezweringsformules uit regeerakkoord, regeringsverklaring en troonrede kunnen het faillissement van het Nederlands asielbeleid niet langer verbloemen. Wat voor de goede verstaander al lang zonneklaar was, openbaart zich nu ook aan ongelovige Thomassen: Nederland is het EU-buitenbeentje en groeide daardoor uit tot kampioen asielopvang. Net niet absoluut, dan zijn Duitsland en Groot-Brittannië groter, wél relatief. Wat dit betekent, werd netjes uitgerekend door een lezeres van NRC 'Nederland Immigratieland!' *Handelsblad*. 'Per 100.000 inwoners nemen Nederland, Duitsland, Engeland en de Verenigde Staten, respectievelijk 123, 54, 34 en 11 asielzoekers op (basis: halfjaarcijfers 1998).'

Wie volhoudt dat het Nederlandse asielbeleid niet mag veranderen, dat het al vreselijk gemeen is bijgesteld en dat verdere aanscherping uit den boze is, mag ook eens uitleggen waarom het redelijk is dat Nederland, het dichtstbevolkte land van de EU met ook nog eens de snelst groeiende bevolking, deze onevenredige lasten moet dragen. Het aantal asielzoekers in Europa daalt, derhalve geldt nu al helemaal niet meer dat Nederland slechts aan normale internationale verplichtingen voldoet. De regering lijkt door de nieuwe(?) aantallen enigszins van haar stuk gebracht. Zij heeft handenwringend ‘een onderzoek’ aangekondigd naar de uitzonderlijke aantrekkingskracht van Nederland op asielzoekers.

Zo'n onderzoek is overbodig, de eigen Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) kan op een A4'tje uitleg verschaffen. 1) ‘Schengen’. Een bovennationale entiteit zonder (binnen)grenscontroles, maar niet één rechtsruimte waar dezelfde wetten en regels gelden. Wie de ‘beste’ regels heeft, krijgt de meeste asielzoekers; 2) uitnodigende, krachtig geïnstitutionaliseerde en geprofessionaliseerde opvang die tevens een aanmerkelijk bureaucratisch belang is gaan vormen (Melkert-banen voor de hoogopgeleiden); 3) ‘gratis’ (doch uiterst kostbare) rechtshulp vanaf het moment van binnenkomst tot en met het laatste beroep, zaken waar vele honderden juristen permanent mee in de weer zijn; 4) nauw luisterende, arbeidsintensieve procedures plus beroepsmogelijkheden; 5) de weergaloze driejaarregel, waardoor moedwillige procedurevertragingen uitlopen op automatische toelating; 6) de immer verder verruimde interpretaties van de Geneefse Conventie (het Vluchtelingenverdrag) door de Rechtseenheidkamer in Den Haag; 7) een overheid - politici, bestuurders, justitie, politie - van Joris Goedbloeds, waardoor mensensmokkelaars hier lage pakkansen en dito sancties wachten.

De regering kan daarom beter meteen aan de slag gaan dan weer kostbare tijd verdoen. Zij moet zich, gesteund door de Kamer, richten op het heroveren van verloren gegaan politiek terrein. Nodig is een hernieuwd besef dat, juist in een rechtsstaat, niet juristen maar gekozen volksvertegenwoordigers en ministers wetten en regels maken. Het vreemdelingenrecht is rech-

tersrecht geworden. Terwijl goedgelovige politici elkaar braaf napraten dat het Vluchtelingenverdrag onaantastbaar is, zijn juristen er compleet mee aan de haal gegaan. Het is als was in hun begerige handen en heeft nog weinig van doen met zijn oorspronkelijke oogmerken. Althans hier, want Nederland neemt volstrekt andere 'internationale verplichtingen' in acht dan andere verdragspartners, bij wie deze zaken - terecht - wel tot het politieke domein behoren.

Als de regering toch onderzoek wil doen, dan naar de vraag hoe de bezetting van politiek grondgebied door onbevoegden ongedaan te maken. Het ongemoeid laten van de combine van juridisering en internationalisering van de politiek, betekent het einde van de parlementaire democratie. Ook zelfonderzoek is nodig. Daarin gaat het om de vraag hoe een algemene zaak als het vreemdelingenbeleid in handen kon raken van een 'gepassioneerde minderheid' van zaakwaarnemers, belanghebbende bureaucraten, gehaaide advocaten en fundamentalistische christenen. Het antwoord zegt veel over onze politieke cultuur, de systematische ondervertegenwoordiging van meerderheidsopvattingen en de dominantie van een hoogdravende, vrijblijvend-modieuze eliteconsensus.

september 1998

Slappe knieën

Een enkeling wist midden jaren zeventig al dat het mis zou gaan met de WAO. Het beroep op die waarachtig prachtige, humane regeling bij arbeidsongeschiktheid raakte al oververhit. Ook was duidelijk dat de wet voor andere dan de wettelijke doelen werd gebruikt. Door 'verdiscontering' van werkloosheid werd overtollige arbeid via de WAO afgevloeid. Slechts enkelen traden met het inzicht dat het mis zou gaan voor het voetlicht. De weinigen met kennis van zaken, ook de eerstverantwoordelijken, deden er het zwijgen toe. Dr. W. Drees, jarenlang bespot wegens zijn 'eigenwijsheid', maar onlangs bij zijn overlijden juist geprezen om zijn moed onbevangen stelling te nemen, gaf hiervan in 1993 in een boek over het WAO-debacle treurige voorbeelden. Boersma, Mertens, Den Uyl - zij gaven geen kik toen ze bij machte waren het WAO-onheil te keren. Pas na het ambt werden zij flink, net als Jan de Koning. Het wachten is op de machtigen van nu die, allicht veel later in terugblikkende interviews en andere onverplichtende beschouwingen, een vroeg besef van het asieldebacle komen opeisen.

De parallellen tussen asielbeleid en WAO zijn legio. In beide gevallen is sprake van een open-einderegeling. De WAO-uitvoering kende (en kent) geen rem die belet dat de hele beroepsbevolking arbeidsongeschikt wordt verklaard. De huidige asielregels bieden in beginsel geen weerstand tegen de komst van miljoenen asielzoekers. De uitvoeringspraktijk leidt daarbij tot oneigenlijk gebruik van de regelingen. De in een proces van luttele jaren opge-

rekte asielregels trekken onwettige immigranten aan, of beter: de handelaren bij wie zij hun dollars inleveren.

WAO en asielbeleid zijn bovendien geen 'normale' politieke kwesties, zaken waar we feitelijk, zakelijk, of zelfs ideologisch gewoon over van mening kunnen verschillen. Soms doen zich kwesties voor die - tijdelijk, lang duurt het nooit - veel meer zijn dan dat, zij ontpoppen zich tot morele scherprechter, algehele lakmoesproef voor goed of kwaad. 'Bijstandsmoeders' hadden ooit die status, en kraken was zo'n kwestie, evenals kruisraketten en WAO. Nu de asielzoekers. Wie tegen is, is slecht, metafysisch slecht, wie voor is bekent zich tot het kamp der goede mensen. Van alles slepen ze erbij, de hedendaagse scherprechters, voorop de laatste resten georganiseerd christendom, steeds op zoek naar issues om hun lege kerken mee te vullen. De bijbel natuurlijk, niveau en toekomst onzer beschaving, en - 'zonder oorlog kan het niet' - de Tweede Wereldoorlog in zijn hoedanigheid van altijd bruikbare morele toetssteen. Nooit minder, en vooral geen lastige feiten, want alleen de hoogste beginselen gelden in dit vertoog.

Niemand - behalve erkende 'deskundigen' - mag zijn mond in deze kwesties roeren. Wie op WAO-excessen wees, werd strijk en zet door de hofhonden van dit gevestigde belang van hun exclusieve domein weggeblaft: verboden voor onbevoegden. De enigen met kennis van zaken waren experts in dienst der uitvoeringsorganen en hun toezichthouders. Het 'asieldebat' geeft een zelfde monopolisering van materiekennis te zien. Wie zich er in mengen, wordt door een batterij deskundigen hun onwetendheid goed ingepeperd. 'Wetenschappelijke' kennis, vaak agitprop voor immigratie, wordt gerekruteerd bij zaakwaarnemers, ministeries voorzien in hun personeelsbehoefte in deze groeisector door medewerkers te putten uit het goed gesubsidieerde 'particulier initiatief' op dit terrein. Op hun beurt onderhouden Kamerleden innige banden met dit omvangrijke nieuwe netwerk op het maatschappelijk middenveld. Hier, niet bij hun onzichtbare electoraat, leggen zij hun oor te luisteren. Tot deze ijzeren ring van bureaucratie, belangengroepen, activisten, deskundigen en politici dringt geen andere kijk dan het eigen gelijk nog door.

Bij de sociale zekerheid was er een parlementaire enquête voor nodig om aan te tonen dat al die keizertjes van onaantastbare, uitdijende regelingen en rechten, en hun beschermheren bij georganiseerde werkgevers en werknemers, in politiek en journalistiek, geen noemenswaardige kleren droegen. Hoogmoedige experts veranderden in stamelende scharrelaars, 'krachtige' bewindslieden in wankelmoedige mannetjes. Zoals de 'echte invaliden' het gelag van het WAO-debacle betaalden en betalen, zo zijn 'echte politieke vluchtelingen' nu en straks het slachtoffer van illegale immigranten die hier, door calculerende criminelen gedropt, de asielprocedure verstoppen.

Het is onzin dit die aspirant-immigranten kwalijk te nemen. Het is goed te begrijpen dat zij de gok wagen in een welvarend, netjes bestuurd land terecht te komen waar hun bestaanszekerheid, wet en orde wachten. Verantwoordelijke politici mogen hun echter die kans niet geven. Het politieke onvermogen om een goede toegangscontrole op een mooie regeling te handhaven, is de essentie van het falende asielbeleid. Met de WAO liep het net zo. Er komt nog een parlementaire enquête aan.

oktober 1998

Melkerts actie

Al jaren proberen Nederlandse heersers het asielvraagstuk van de politieke agenda te weren. Wie het waagde van deze pacificerende regel af te wijken, kreeg de wind van voren. Het zwarte schaap van de asielfundamentalisten was natuurlijk vvd-leider Frits Bolkestein (‘Stop de Bolk’), gewraakt bespeler van ‘onderbuikgevoelens’. In de campagnes van 1994 en 1995, voor Provinciale Staten, werd hem telkens te verstaan gegeven dat hij over de asielzaak zijn mond moest houden, zich diende te matigen dan wel moest oppassen niks te ‘miszeggen’. Andere volksvertegenwoordigers namen hem gedurig de maat, alsof hun kiezers beter waren dan de zijne.

De strategie van het verdonkeremanen staat voor een curieuze opvatting van democratie: slechts wie het met ons eens zijn, hebben recht van spreken. Hoewel hele volksstammen er anders over dachten, dwong een parlementair-politieke meerderheid de maatschappij tot consensus en stilzwijgen. De vraag wie het recht hebben zich in Nederland te vestigen, een achttienkaraats politieke kwestie, moest gedepolitiseerd. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van dit voorjaar gebeurde dat weer.

De sleutel in de asielkwestie, zowel onder Lubbers-III, Kok-I als Kok-II, was en is in handen van de PvdA. De partij leverde alle keren de staatssecretaris voor asielzaken: Aad Kosto, Elizabeth Schmitz, nu Job Cohen. Bovendien is wat de PvdA vindt in grote trekken ook steeds het beleid van de coalitie waaraan zij deelneemt. Wat vindt de PvdA? Het partijkader wil koste wat het kost

een ‘ruimhartig’ asielbeleid. PvdA-kiezers op hun beurt zijn bereid met de partij ‘het goede’ te willen, maar er zijn grenzen en die doen zich voor als de voordelen die een partij biedt niet meer tegen de nadelen opwegen.

De PvdA bood kiezers de verzorgingsstaat als ‘schild voor de zwakkeren’. Het electoraat stemde voor banen bij overheid en quartaire sector, volkshuisvestingssubsidies, goed onderwijs en behoorlijke uitkeringen bij werkloosheid, ziekte, arbeidsongeschiktheid en ouderdom. PvdA-stemmers namen de culturele voorkeuren van het partijkader op de koop toe. Maar opeenvolgende herzieningen van de verzorgingsstaat erodeerden de electorale ruilmiddelen. Het ‘schild voor de zwakkeren’ is nog mondjesmaat voorhanden, maar aan buitenissige culturele voorkeuren geen gebrek. De massapartij, modern, rationeel op belangen gericht, werd postmoderne kaderpartij, waarin gezindheid en immateriële issues vooropstaan.

Het kader van die gezindheidspartij vat de asielkwestie bij uitstek op als een culturele zaak en taak. De (symbolische) inzet is daarbij alomvattend. Een ruimhartig asielbeleid staat moreel voor de lessen van de Tweede Wereldoorlog, cultureel-maatschappelijk voor het onbenoemde project van ‘volksvernieuwing’ dat tot ‘postnationale’ identiteiten, pluriformiteit en ‘multiculturaliteit’ moet voeren, politiek voor de deskundigheids- en benoemmacht van de verzorgingsstaatelite. Voor het partijkader is het asieldebat dus allesbehalve een normale politieke controverse. Integendeel, het is een funderende aangelegenheid waarop ook zijn machtsaanspraken berusten. De PvdA heeft het economisch liberalisme niet kunnen weerstaan, maar staat wel pal voor waarden (‘internationale solidariteit’) die haar onderscheiden van de harteloze VVD. De ‘gedepolitiseerde’ asielkwestie is uiterst politiek geladen: er is een mens- en wereldbeeld mee gemoeid.

Vandaar het planmatig mijden van de asielkwestie in verkiezingstijd. Lijsttrekker Kok mocht er onder geen beding in verwikkeld raken, dat kon kiezers kosten. Hij volhardde derhalve in zijn bemiddelende en sussende, quasi-onpartijdige premiersrol. Door het buiten de discussie te plaatsen en het aldus te immuni-

seren voor feiten en cijfers, moest de partij steun behouden voor een extreem asielstandpunt. Vandaar ook het jarenlang harpijen op Bolkestein en Rijpstra, zijn schildknaap in asielzaken onder Paars-i. Sinds kort moet diens opvolger Henk Kamp het ontgelden. Tijdens een recent overleg met staatssecretaris Cohen, mede naar aanleiding van de vertoning ‘Ermelo’, koos PvdA-woordvoerder Bert Middel oudergewoonte frontaal de aanval. Kamp mocht uitspreken noch gehoord worden. In het asieldebat mogen feiten immers niet tellen. De goede Middel versus de kwade Kamp, daar ging het om.

Des te opmerkelijker het optreden in Buitenbof van de ‘ouderwetse’ belangensocialist Melkert, sinds deze zomer fractieleider van de PvdA. Zijn eis aan het kabinet om zonder verder dralen tot striktere asielwetgeving te komen, vergruizelt de culturele opvatting over asielzoeken binnen de PvdA. In één klap maakte hij er een bevattelijke sociaal-economische kwestie van. Wat Bolkestein, Rijpstra en Kamp van Middel niet mochten zeggen, wat buiten de verkiezingsstrijd moest blijven, zei Melkert nu onomwonden.

In een volwassen democratie zou zo'n desavouering overigens het einde van een woordvoerderschap betekenen.

oktober 1998

Asiel-plus

Nederland immigratieland! Het is een wereldvreemde gedachte die niettemin al jaren de ronde doet onder goedwillenden van allerlei pluimage. Een land dat én een demografisch buitenbeentje is (het bleef groeien waar andere landen al decennia een vrijwel stationaire bevolking hebben) én in al zijn voegen kraakt van de ruimtelijke problemen, immigratieland? Hoe moet dat? Het idee is zo ongerijmd dat het onmogelijk enige intellectuele pasmunt kan hebben verworven. Maar nee, de gedachte vindt telkens nieuwe vertolkers, veelal op de eerbiedwaardige opiniepagina's der kwaliteitskranten. Ook in het door ontnuchterende feiten weer aangewakkerde asieldebat schrijven erkende denkers het recept voor. Stel een immigratiequotum in, reguleer de instroom, en we lossen het asielprobleem op...

De redenering gaat zo. Grote delen van de wereldbevolking zijn op drift geraakt - door gewelddadige conflicten, de revolutie der verwachtingen doordat iedereen in het werelddorp weet wat elders te koop is, plus sterk verbeterde vervoersmogelijkheden. Mensen blijven niet lethargisch hangen op de onfortuinlijke plekken waar zij toevallig geboren zijn, maar banen zich een uitweg naar welvarender en veiliger delen van de wereld. Pogingen om deze mobiliteit een halt toe te roepen, zijn gedoemd te mislukken. In onze ‘globale’ wereld vervagen grenzen, althans nationale staten beheersen ze niet meer, dus wie hun zinnen erop hebben gezet, geraken toch aan gene zijde.

Wie zijn blinddoek afwerpt, ziet trouwens niets anders: welva-

rende landen die geen immigratieland willen zijn, maar het feitelijk zijn. De meeste asielzoekers komen hier ook niet naar toe omdat ze in eigen land vervolgd worden, maar omdat asiel de enige manier is om legaal tot de rijke wereld door te dringen. Beëindig deze dubbelzinnige toestand en voer eindelijk eens behoorlijk beleid. Laat de feitelijke immigratie niet langer aan het toeval over, spijker het bord immigratieland op de kierende deur en stel een quotum in. Alleen zo is de instroom te reguleren en te beheersen en zijn stevige maatregelen door te voeren die nieuwkomers als welkome nieuwe burgers bejegenen in plaats van als weg te sturen insluipers.

Retorisch hoort bij deze positie nog dat degenen die de grenzen willen blijven bewaken de feiten zoals deze zijn - uit domheid, geborneerdheid, onwetendheid - niet onder ogen zien, terwijl de exponenten van het verlichte, pragmatische immigratiedenken juist blijk geven van wereldwijze werkelijkheidszin. Door hun dieper inzicht en superieure ratio blijken zij in staat het probleem, de onwettige dan wel quasi-legale immigratie naar een land dat worstelt met volteproblemen, te verheffen tot de oplossing. Wat goed was en is voor traditionele immigratielanden, groot en leeg als zij zijn, is goed voor Nederland.

Het is geen wonder dat de bedenkers van dit mirakel zich in de regel laatdunkend uitlaten over hun onnozele tegenstanders. Maar hun logica is helemaal niet speciaal, eerder beproefd. Het is de logica waarmee het knipperbollenprobleem is opgelost. Niemand in Nederland reageerde daar nog op, zodat voetgangers op zebrapaden er niet door beschermd maar, door een vals gevoel van veiligheid, bedreigd werden. Weg knipperbol dus. Het probleem als oplossing. Alle gedoogbeleid gehoorzaamt deze ratio. Beleidsmakers definiëren handhavingsproblemen weg door de regels te versoepelen, verder te versoepelen en als het moet geheel en al af te schaffen. Van de Wallen tot Schiphol, van soft-drugs tot illegaal, van knipperbol tot grens: als niet kan wat moet, dan moet maar wat kan. Laat Nederland dus in godsnaam immigratieland worden.

De redenering is zo vertrouwd, dat zij ons onmiddellijk als

plausibel treft. Ja, natuurlijk zijn grenzen in onze tijd niet te bewaken, wie wil komt toch wel binnen. Helemaal vrijgeven kan ook niet, maar reguleren wel, zoals immigratielanden laten zien. Toch is het, bij alle vertoon van deskundigheid, echte onzin, een eersteklas denkfout. Want wie de grenzen niet kan bewaken, wie de komst van illegale immigranten niet kan of wil beperken, wie de ettelijke onrechtmatig aanwezigen niet kan verwijderen, die is logischerwijs ook niet bij machte om een quotum, zeg van vijftienduizend legale immigranten, te bewaken. Hoe kan men, gehoord de argumenten voor zo'n quotum, na de tienduizendste of vijftienduizendste zeggen: nee, u en u en u niet meer, we zitten voor dit jaar vol. En, daar was het om begonnen, als dat quotum er eenmaal is, hoe zegt men dan tegen de illegale immigranten die 'reisagenten' in weerwil van de vernieuwende regeling hier naar toe blijven brengen, dat zij er niet in mogen? Dat kon toch niet, de grens was immers niet te bewaken in deze op drift geraakte wereld?

Een immigratiequotum betekent, evenals een asielquotum, slechts groeiende aantallen immigranten, legaal en illegaal, onder welk mom of titel ook, in een land dat groot noch leeg is.

oktober 1998

Zonder de wet

De asieldiscussie is permanent, de aanleidingen ervoor legio. Door een dreigende motie-Dittrich (D66) ging het dit najaar ineens over vierduizend Bosniërs met de A-status, de permanente vluchtelingenstatus. Die kregen ze niet omdat zij daar recht op hadden, maar omdat het vorige kabinet een schepje boven op de verdragsrechtelijk adequate status deed. De A-status belet terugzending naar het land van herkomst overigens niet. Boris Dittrichs moedige motie, mede ingegeven door slinkende opvangkansen voor asielzoekers en (erkende) vluchtelingen in Nederland, spoorde de regering aan de daad bij de regel te voegen. De weigering van de regering tot terugzending over te gaan, wortelt evenmin in verdrag of wet als in de toestand in Bosnië.

Premier Kok, dit keer in een inhoudelijke hoofdrol, onderbouwde zijn genade-voor-recht-positie met de toestand in Nederland. Het gaat, volgens hem, om geïntegreerde mensen, al jaren aanwezig, die ook in rijtjeshuizen wonen en wier kinderen met de onze naar school gaan. Uitzetting dient niet de rust in de Nederlandse samenleving. Nette argumenten, maar 'buitenwettelijk' en er voor de gelegenheid bijgesleept. Dezelfde argumenten golden vorig jaar immers niet voor de Amsterdamse kleermaker Gümüs. Toen oordeelde Den Haag dat hij in het kader van een streng en rechtvaardig vreemdelingenbeleid moest gaan. Geen genade voor recht, dan werd beleid onmogelijk: wet is wet.

Over die casus is stevig nagepraat, onlangs nog tussen burgemeester Patijn, schutspatroon van Gümüs, en staatssecretaris

voor vreemdelingenzaken Cohen (PvdA). Patijn herhaalde wat hij eerder al betoogde: verander de vreemdelingenwetgeving zodat de staatssecretaris de bevoegdheid terugkrijgt om zaken naar goeddunken te beslissen. Zo'n discretionaire, persoonlijke ruimte voorkomt humanitaire ongelukken à la Gümüs. Er is ook geen precedentwerking, want niemand heeft zicht op de uitzonderingen die de staatssecretaris regelt.

Die bevoegdheid is niet lang geleden op instigatie van de rechter de politiek, casu quo de staatssecretaris, ontnomen. De rechter eiste rechtsgelijkheid, dus transparantie en niet langer willekeur in vreemdelingenzaken. In de klassieke frase van de Amerikaanse revolutie, gekant tegen de willekeur van de vorst: *government by law, not by men*. Aldus in het debat met Patijn ook Cohen. Het systeem dient goede beslissingen voort te brengen, niet de persoon die toevallig staatssecretaris is. Een respectabel standpunt, beter passend bij rechtsstaat, democratie en bureaucratische realiteit dan de regenteske bevoegdheid die Patijn voorstaat. Cohen betoonde zich een beginselvast man.

Maar nu bevindt de staatssecretaris zich aan gene zijde van zijn argumentatie. Hij wil A-statushoudende Bosniërs niet terugzenden. Niet omdat Vluchtelingenverdrag of Vreemdelingenwet zich ertegen verzetten, maar omdat de staatssecretaris zelve genade voor recht wil laten gelden. Hij bezigt daarvoor dezelfde argumenten als de premier, alsmede dat terugzending strijdig is met: het Verdrag van Dayton (dat de Bosnische pacificatie regelt); het ongunstige oordeel van het Hoge Commissariaat voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties, UNHCR, over de toestand in Bosnië; toezeggingen die de regering deze A-statushouders gedaan zou hebben. Daarbij komt de procedurele chaos die intrekking van de A-status uitlokt. Want hoewel deze collectief is verstrekt, toetst de rechter intrekking ervan individueel.

Misschien is dit wel de essentie van het falende Nederlandse ‘asielbeleid’: de willekeur. Collectieve maatregelen ten gunste mogen, ten ongunste zijn ze taboe. De internationale rechtsorde staat voorop, maar komt het zo uit, dan gaat Nederland zijn eigen gang. Verdrag en wet dienen heel wettisch gerespecteerd, totdat

discretie ons beter schikt. Democratie en meerderheidsregel zijn heilig, maar als het moet spreekt een minderheid, de PvdA, het machtswoord om een royale parlementaire meerderheid te koeioneren. Kruis of munt? Het doet er niet toe.

Zo is Nederland een buitenbeentje. Wat andere landen, Duitsland voorop, kunnen en mogen, doet Nederland niet. Ons voorbeeldig internationalisme is nationaal exceptionalisme. Motto: wij zijn beter. Kolossale inspanningen van de internationale gemeenschap als in Bosnië leggen geen gewicht in ons humanitaire goudschaaltje. Elders is per definitie onveilig voor wie in onze rijtjeshuizen wonen. Het beleid onttrekt zich zo aan elke consequentie. Zoals minister Borst (D66) zei, woordvoerder Dittrich desavouerend: 'Laten we met elkaar besluiten de wet niet uit te voeren.' Zolang in Nederland op vreemdelingengebied 'goede mensen' over 'aardige mensen' heersen, leidt elke maatregel tot plenair krakeel en blijven beslissingen hoogst arbitrair. *Government by men, not by law*.

november 1998

Opinieverbod

De Nederlandse justitie staat haar mannetje en, steeds meer, vrouwtje als het op de bestrijding van ‘extreem-rechts’ aankomt, u weet wel dat peilloze gevaar dat onze beschaafde samenleving van alle kanten bespringt. Onzin natuurlijk. Extreem-rechts heeft zich de afgelopen vijftien tot twintig jaar slechts her en der in plukjes aangediend. Grondslag voor zijn ageren waren snelle veranderingen in de bevolkingssamenstelling. Niet dat het land werd ‘overspoeld’ door ‘buitenlanders’, maar hele wijken van middelgrote en grote steden overkwam dat wel. Daar groeiden ‘minderheden’ uit tot de meerderheid en werden autochtonen de minderheid.

De Nederlandse politiek reageerde krampachtig op de nieuwe feiten. Ongemak en wrijvingen door de komst van immigranten naar vaak toch al uitgewoonde ‘oude wijken’ mochten niet bestaan. Overal in het onderwijs werd segregatie (‘zwarte scholen’) usance, ‘witte vlucht’ trad massaal op, maar ‘nette’ politici wisten niets beters te bedenken dan de achterblijvers te trakteren op hun sermoen van tolerantie en non-discriminatie. Ze loochenden problemen van inactiviteit en criminaliteit en plaatsten discussie daarover buiten de morele orde. Media, academisch en politiek establishment werkten eendrachtig samen om ook maar het minste tegengeluidje van benarde burgers te smoren. Wie zich niet aan de etnische zwijgplicht hield, werd subiet met boeman Tweede Wereldoorlog om de oren geslagen. Een op drijfzand gebaseerde idylle van tolerantie en harmonie woog zwaarder dan de waarneembare werkelijkheid.

De taboeïsering van de immigratieproblematiek beschermde in effect de politieke elite tegen tegendraadse opvattingen en maakte de keuze- en kanslozen stemloos. De vrijheid van meningsuiting, hoeksteen van de democratie, bleek er alleen voor gestudeerde lieden te zijn, de ervaringen en bevindingen van 'gewone mensen' telden niet. Het politiek systeem faalde, door inadequate werkelijkheidsbeschrijving en non-representatie van groepen burgers. Extreem-rechts komt, jawel, de *verdienste* toe het systeem hardnekkig op dit falen te hebben aangevallen. Zij deed dat met lelijke retoriek en provocaties, zich echter meer tegen de autoriteiten kantend dan tegen 'buitenlanders'. Bovenal maakten deze Gideonsbenden gebruik van het recht te zeggen wat je vindt. Zij benutten de vrijheid van meningsuiting en het recht van vergadering en vereniging. Zij dienden zich daarbij aan als 'het volk', een in Nederland weliswaar door de heersers schielijk afgeschafte politieke categorie, maar wel het theoretisch fundament onder de democratie. Zonder volk geen volkssoevereiniteit, geen democratie.

Een democratisch politiek systeem moet telkens weer bepalen wie tot de politieke gemeenschap, voorheen 'volk', behoren en wie niet, juist omdat niemand, zelfs extreem-rechts niet, nog van een 'natuurlijk' volk uitgaat. Wie wel of niet tot de Nederlandse politieke gemeenschap behoort, is een kwestie van afspraak. Artikel 2.1 van de grondwet: 'De wet regelt wie Nederlander is.' 2.2: 'De wet regelt de toelating en uitzetting van vreemdelingen.' Omdat de grondwet thans praktisch is gereduceerd tot artikel 1, het non-discriminatie-artikel, is het nuttig ook eens op artikel 2 te wijzen. Precies over de (organieke) wetten en regels betreffende het Nederlanderschap ging en gaat het door extreem-rechts lomp geagendeerde debat. Maar met die discussie zelf is niks mis. Het is zelfs de plicht van een democratie die te voeren. Alleen, de politieke elite wilde er niet aan. Zo ging kostbare tijd verloren terwijl de problemen woekerden. De huidige asielperikelen illustreren eens te meer hoe schadelijk plichtsverzaking in dezen is.

De les van de afgelopen jaren moet zijn: maak opponenten niet justitieel monddood, maar voer onverveerd het debat, zelfs met

lomperiken en ongeschoolden. Ook zij hebben het recht vrijuit te spreken, zich te verenigen en bijeen te komen. Waar alleen de fijnen en voegzamen aan het woord komen, wijkt de democratie. Een verbod op dissidentie is niet alleen oneerlijk, het is ook gevaarlijk. Essentiële dingen blijven dan ongezegd. Een verbod dient de heersers, niet waarheid, vrijheid, gelijkheid en broederschap. Het is daarom faliekant verkeerd dat het Openbaar Ministerie volhardt in het beleid de restantjes van extreem-rechts te verdelgen. Wie de wet overtreedt, moet met justitie rekenen. Maar dat is iets anders dan wat de rechter nu, na jarenlange justitiële vervolging op wisselende gronden, zich armzalig beroepend op de openbare orde, met NVP/CP'86 doet: een politieke partij verbieden en ontbinden. Het is een verbod op meningen, althans op het onvertogen uiten daarvan.

In onze modelpolder met een toch al bespottelijk smal politiek spectrum, rusten we niet eer iedereen hetzelfde denkt en zegt. Opdat de weldenkenden problemen mogen blijven negeren en in hun lelieblanke suburbs de slaap der schuldelozen kunnen vatten.

november 1998

Feit of norm?

Eind 1998 bracht minister Van Boxtel (Grote Steden- en Integratiebeleid) een nota uit die her en der als een doorbraak is bewierookt. In ‘Kansen krijgen, kansen pakken’, zo heet zijn werkstuk, ‘erkent’ het kabinet (een minister spreekt nooit namens zichzelf) dat, waratje, Nederland een immigratieland is. Hoewel er veel onzin staat in deze eersteling over het beleidsterrein van neo-minister Roger van Boxtel (D66), lezen we over immigratieland verder niets meer. Van Boxtel (‘het kabinet’) kondigt geen beleid aan om immigratie te bevorderen, quota in te stellen, gegadigden te selecteren of wat ook. Zelfs van ontmoedigen of afremmen is geen sprake, hoezeer juist dat voor de hand zou liggen in een overbevolkt land met ettelijke ruimteproblemen, een fragiele natuurlijke gesteldheid en een grote ‘interne’ arbeidsreserve, gevolg van de omstandigheid dat veel gezonde volwassenen om allerlei redenen niet werken. Onder de niet-werkenden overigens grote aantallen allochtonen.

Alleen in die ene zin staat dus ‘immigratieland’, quasi argeloos: een waarheid als een koe. Vooral door het in de jaren zeventig doorgevoerde beleid van gezinshereniging en -vorming is Nederland immers al minstens een kwart eeuw de facto immigratieland. Onbeholpen geschiedenislesjes in Van Boxtels pedante nota willen trouwens dat Nederland nooit anders is geweest. Dus waarom de lichte beroering over dat ‘immigratieland’, de krantenkoppen, het instemmend knorren van hoofdartikelenschrijvers?

Het gaat niemand om de ‘feitelijke’ erkenning. Die is van geen

belang. De overheid heeft, behalve in gouvernementele breinen, ook helemaal geen zeggenschap over feiten. Waar het om gaat, is dat de term immigratieland staat voor meer dan de acceptatie van onloochenbare feiten. Het is Haagse codetaal voor beleid dat vreemdelingen op andere titels dan nu voorhanden tot Nederland toelaat, een immigratiebeleid dus: het stelselmatig importeren van nieuwe burgers. Dat wist Van Boxtel toen hij het woordje uit zijn pen liet glippen, dat weten de hoofdartikelenschrijvers van *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*. Zij vieren niet de erkenning van een feit, maar de 'opening' die het kabinet nu tot een 'echt' immigratiebeleid biedt. Het feit is hun niet genoeg, het moet norm en opdracht worden. Men springt, in vertaald Duits, van Zijn naar Moeten, van feit naar norm.

In zijn nota geeft Van Boxtel een kras staaltje van hoe dat gaat. Oppert hij op de ene pagina nog dat 'men over onze samenleving (kan) spreken als een feitelijk multiculturele samenleving', op de volgende al is dit 'feit' de norm: 'Het gaat in het integratiebeleid om de erkenning van het feit dat onze samenleving multicultureel is geworden en dat dat consequenties heeft.' In het land met de grootste sociologendichtheid ter wereld hebben zulke denkfouten geen gevolgen. Niets let Van Boxtel daarom om straks met dit intellectuele balletje-balletje een ander feit tot norm te verheffen: immigratie is, dus moet het.

Reeds kan hij zich verheugen op de aanmoedigingen van weldenkende commentatoren die menen dat een probleem de oplossing is. Kun je het raam van de asielprocedure (waar economische vluchtelingen door trachten te immigreren) niet dicht krijgen, zo redeneren de warhoofden, zet dan in godsnaam de deur voor echte immigranten open. Zo transformeren we pseudo-asielzoekers die zich niet aan onze regels houden in ordentelijke, op opleiding geselecteerde immigranten. Maar zo'n immigratiebeleid betekent slechts dat Nederland, net als 'echte' immigratielanden, zowel legale als illegale immigranten trekt.

Dit terwijl niemand zich hoegenaamd zorgen hoeft te maken over het wegblijven van immigranten. Nederland heeft zich immers, los van de toelating van asielzoekers, met handen en voe-

ten gebonden aan een beleid van gezinsvorming en -hereniging dat jaarlijks veel nieuwe burgers het land binnen brengt. Het is een absurditeit te bepleiten, verhuld zoals Van Boxtel, onverhuld zoals de hoofdartikelenschrijvers, dat er meer bij moeten - niet omdat het land ze nodig heeft, maar omdat mensen hierheen willen komen. De problemen van de huidige immigrantenpopulatie zijn voor Nederland zo echter al groot en kostbaar genoeg. Dat is de allerfeitelijkste mededeling die Van Boxtels potsierlijke notamet-speerpunten bevat: de lasten van immigratie zijn immens, de baten schamel.

Als ex-grootmacht worstelt Nederland met gefnuikte ambities, getuige nog onlangs het visserslatijn van de ministers Van Aartsen en Herfkens over de maat van Nederland. Dit land is echter slechts groot genoeg om een zetel in de Veiligheidsraad te kunnen kopen. De megalomanie van de politieke elite mag niet leiden tot het drogbeeld dat Nederland een immigratieland kan zijn. Nederland, groot noch leeg, heeft een (bevolkings)politiek nodig die immigratie juist ontmoedigt.

december 1998

Geen retoriek

In Amsterdam, de stad die volgens haar burgemeester zielsgraag multicultureel wil zijn, lijkt morele paniek uitgebroken. Burgemeester, korpschef en hoofdofficier, de driehoek, roepen om het hardst dat het misgaat met de Marokkaanse jeugd, althans een deel ervan. De jongelui respecteren het gezag niet, provoceren de politie en drijven afin de richting van serieuze criminaliteit. In de loop van 1998 is die ontsporing enkele keren manifest geworden. De relletjes in Overtoomse Veld werden spreekwoordelijk. Daarbij voegden zich een zwembadrel in Oost en een reeksje in hun dynamiek vergelijkbare voorvallen: de politie treedt wegens een al dan niet ernstig vergrijp op tegen enkelingen, hun kameraden pikken het niet, mobiliseren hulptroepen en belagen en masse het gezag, soms tot in het politiebureau. Tachtig agenten zouden in 1998 bij schermutselingen blessures hebben opgelopen. Opvallend patroon: de beweeglijkheid van de jongens, die een groot deel van de stad bestrijken. De Amsterdamse *intifada* is hightech: gsm'tjes, scooters.

De laatste frontberichten betroffen de belegering wegens *Desert Fox* van het Amerikaanse consulaat door stenengooiende jongens. De maat voor de autoriteiten was vol. Het is korpschef Kuiper en hoofdofficier Vrakking temeer ernst, omdat achter het woelen der jongelui heel gewone misdaad schuilgaat. Ongure elementen creëren bewust emotie, over discriminatie, en de commotie van een rel - en daarmee angstvallige politie - teneinde veilig vanachter dit rookgordijn hun criminele zaakjes te drijven. Het klinkt te

systematisch en conspiratief om waar te zijn, maar ongetwijfeld gebeuren er allerlei lelijke dingen.

De Amsterdamse realiteit is daarenboven van dien aard dat zulke redeneringen niet nodig zijn om de Marokkaanse onlust te duiden. De deelname aan het onderwijs van Marokkaanse jongeren blijft sterk achter bij die van anderen. Weinigen voltooien het voortgezet onderwijs, slechts enkelen halen de hogere vormen ervan, laat staan hbo en wo. Voor de meeste jonge Marokkanen wenkt de arbeidsmarkt dus niet, zelfs niet nu deze alom gespannen raakt. Vooral jongens zijn onvoldoende opgeleid voor de sociaal veeleisende en kennisintensieve diensteneconomie. Overtoomse Veld ligt vijf minuten treinen van Schiphol, kurk van de regionale economie, maar Schipholbedrijven en andere in en rond Amsterdam doen ook voor hun laaggeschoolde werk nauwelijks een beroep op het lokale (allochtone) arbeidsaanbod. Ze halen overal mensen vandaan, maar niet uit Overtoomse Veld. Dit is de tragedie van de hoofdstad: veel nieuwe Amsterdammers zijn laagopgeleid (gebleven), waardoor er geen vraag naar ze is. De stedelijke economie is *booming*, de lokale arbeidsmarkt een drama. Slechts 28 procent van de allochtone beroepsbevolking heeft een baan.

Aldus lopen in Overtoomse Veld, Indische Buurt en elders in de stad duizenden 'overtollige' jongeren rond die niettemin ook iets met hun leven willen: de vanzelfsprekende, energieke rekruten voor een mobiliserende zaak. Het is ook niet moeilijk om hun gevoelens van ontrechtheid te begrijpen. Hun 'falen' heeft stellig met tekorten in hun gemeenschap te maken, maar de Amsterdamse politiek gaat allesbehalve vrijuit. Jarenlang had deze voornamelijk oor voor correcte woorden: als er maar niets 'miszegd' werd. De vroede vaderen oreerden dus over tolerantie, gelijke kansen, discriminatie, de zegeningen van de multiculturele samenleving, het absolute kwaad van het racisme.

Mooi gesproken, maar intussen werd in onderwijs, volkshuisvesting en arbeidsmarkt de facto segregatie doorgevoerd. Voor het jaren-zestigmonument Amsterdam was en is 'tolerantie' kennelijk genoeg. Maar de *permissive society* is een slechte leermees-

ter voor nieuwkomers. Toegeeflijkheid, al verwarrend voor gevestigden, misleidt de niet-ingewijden. De stad - straat, coffeeshop, ontremd uitgaansleven - geeft nog altijd signalen af die strijdig zijn met de discipline vereist voor onderwijs en arbeidsmarkt. Sociaal-cultureel voldoet zij niet aan haar momenteel belangrijkste opgave: nieuwkomers klaarstomen voor een postindustriële economie. Al duldend en gedogend heeft het even permissieve als multiculturele Amsterdam een intercultureel ongeluk laten ontstaan.

Het stadsbestuur, niet per se de gemeenteraad, weet nu ook dat permissiviteit een crisisfactor is, vijand van integratie en emancipatie. Vandaar het *Streetwise*-offensief van de korpschef en de harde woorden aan het adres van Marokkaanse onverlaten. De normalisering van Amsterdam is begonnen. Maar deze vergt geduldige uitleg en bestendig handelen, geen bestuurlijk geroep over 'niets meer accepteren' en 'hard optreden'. Ook multicultiretoriek over iemand met een hoofddoekje die de volgende eeuw burgemeester is, blijve achterwege. Eerst onderwijs en publiek domein op orde brengen en de nieuwkomers serieus voorbereiden op een arbeidsleven. Dan praten we verder.

januari 1999

Banaliteiten

‘Gorcum’ hield de dagen die erop volgden niet op te verbazen en te verontrusten. In de eerste plaats de gebeurtenis zelf, maar meer nog de reacties erop. Over de feiten en omstandigheden van de schietpartij is wellicht weinig belangwekkends te zeggen. Het is in elk geval nauwelijks gebeurd. Summiere, schematische kennis van het gebeurde was voor tallozen meer dan voldoende om uit te barsten in een baaierd van emoties en betekenisgeving. Niet de feiten worden nauwgezet onderzocht, we onderzoeken onze zieltjes. In Nederland, het is dikwijls opgemerkt, wordt alles meteen theologie.

De ‘theologie van het zinloos geweld’ kent na een reeks van verschijningen diverse geloofsartikelen. Het eerste is dat iedereen slachtoffer kan worden, ‘zinloos geweld’ is immers blind. Het tweede, complementaire geloofsartikel is de willekeur van de plek. Het kan overal gebeuren: Leeuwarden, Tilburg, Amsterdam, Tiel, Waddinxveen... Het derde, gegeven de eerste twee al even noodzakelijk, is de onbepaaldheid van de daders. Zij worden slechts gekenmerkt door ‘willoosheid’ als gevolg van dronkenschap of een anderszins onbeheersbare gemoedstoestand. Het is al gemeengoed om van ‘gekken’ te spreken. Het vierde en belangrijkste geloofsartikel volgt uit de voorgaande: niemand is verantwoordelijk. De rituele protestoptochten richten zich dan ook tot niemand in het bijzonder. Dit is een belangrijk verschil met de Belgische Witte Marsen die, hoe halfbakken ook, tenminste politieke eisen stelden.

Hier eist men niets; geen hervorming van politie of justitie, geen daadkrachtiger burgemeesters, een ander horecaregime of draconische straffen. Gezagsdragers marcheren dan ook gemoedelijk mee in de marsen die tot het standaard verwerkingsritueel zijn gaan behoren. Ook daarom zijn het eerder Paarse dan Witte Marsen, zij politiseren niet, verdelen niet, maar vieren eenheid, lotsverbondenheid en consensus: wij horen bij elkaar, houden elkaar vast, voelen met elkaar mee. Lees: wij zijn goed. Het zijn processies van een gemeenschap van gelovigen. Als zij al tot iets oproepen, is het verlossing van het kwaad, soms 'mentaliteitsverandering' genoemd. Niet kwaad in de zin van criminele daden bedreven door concrete, kenbare mensen onder specifieke omstandigheden, nee *metafysisch* kwaad; het Kwaad met een hoofdletter, bovenmenselijk, maar soms onverklaarbaar bezit van ons nemend. Slechts een deus ex machina kan er een eind aan maken. Logisch dus dat niemand verantwoordelijk is. Hooguit geldt: 'Wij zijn allen schuldig.' Daders zijn geen daders, maar eigenlijk ook slachtoffers.

Dat laatste betoogde de voornaamste voorganger in Gorinchem, dominee Wagenvoort. Als de dominee voorbijkomt, zwijgen gewonere stervelingen. Maar deze obscurantist maakt het te bont om braaf stil te blijven. Al helemaal niet waar zijn gedachtegoed her en der wellicht met instemming is begroet. De menigte loeide in elk geval niet toen dominee de temeriteit had hun aanwezigheid gunstig te contrasteren met de passiviteit van de Gorinchemmers toen de joden in de oorlog werden weggevoerd. Dominee is vast diepgelovig, maar denken kan hij niet. Zijn, mag men hopen, geheel particuliere post-Auschwitz getheologiseer getuigt van grotesk wanbegrip van de vernietiging van de joden en de rol van de bezetter daarin. Wagenvoort demonstreerde met zijn stelling slechts de 'banaliteit van het goede', pendant van Hannah Arendts 'banaliteit van het kwaad'. Die banaliteit ligt ook besloten in de hedendaagse seculiere religie van het 'goed na de oorlog' en de gratuite en hovaardige 'moed' van het risicoloze *feel good* verzet tegen, noem maar op, racisme, discriminatie en het altijd loerende fascisme. Nederland, observeerde ex-ambassadeur

in Bonn Peter van Walsum onlangs, doet of het buiten het kwaad in de wereld staat.

Het is begrijpelijk dat mensen een aangrijpende gebeurtenis proberen te 'betekenen'. Zo trachten we de geschokte rechtsorde en daarmee ons geloof in een rechtvaardige wereld te herstellen. Dit mechanisme is een kwestie van psychische noodzaak en dus van een andere orde dan de opgave om intellectueel en praktisch greep op ongewenst gedrag te krijgen. Door het therapeutisch geweeklaag, niet in de laatste plaats door 'machteloze' autoriteiten, raakt die opgave in het gedrang. De term 'zinloos geweld' zegt al genoeg, is een bezweringsformule. Het terugtreden van de ratio ligt erin besloten; te begrijpen en te bestrijden gedrag is erin gereduceerd tot de ondoorgrondelijke daad van een gek of van God.

Te vrezen valt dat bijna iedereen gebaat is bij deze strategie van het niet weten, voorop gezagsdragers die hun verantwoordelijkheden zo ontlopen. Onwetendheid poseert als deugd, evenals weerloosheid. 'Alles van waarde is weerloos' - Luceberts woorden schragen de eredienst der naïviteit. Maar een beetje democratie verdedigt zichzelf en de rechtsorde. Wat waarde heeft, moet ook weerbaar zijn. Weerloosheid alleen leidt tot nihilisme.

januari 1999

Almaar meer?

Toen Nederland in de jaren zestig de twaalfenhalfmiljoenste inwoner verwelkomde, besteedde de televisie daar met straatinterviewtjes aandacht aan. ‘Wat vindt u ervan, twaalfenhalfmiljoen Nederlanders?’ ‘Wel gezellig,’ antwoordde een dame naast haar fiets. De Postbank-spotjes die tegenwoordig het goede leven en laten leven op een kluitje van zestien miljoen Nederlanders bejubelen, zingen in feite hetzelfde lied: wel gezellig!

Bevolkingsomvang en -dichtheid, ooit een politieke kwestie, zijn in vijfentwintig jaar tijds gedepolitiseerd. Wie in de naoorlogse jaren - en die duurden zoals bekend, tot diep in de jaren zestig - niet voor een actieve bevolkingspolitiek was, hoorde tot de krachten der duisternis. Vooruitstrevend Nederland fulmineerde tegen katholieke aanhangers van de ‘fokpremie’, zoals de kinderbijslag laatdunkend heette. Zo getuigden ruimdenkende lieden in het vrijwel dichtstbevolkte land van hun overtuiging dat de wereld niet kan voorzien in de behoeften van een almaar wassende bevolking. Men herinnere zich ook de NVSH, de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming - nu een rare splinter, ooit een krachtige pleitbezorgster van geboorteregeling en -beperking.

Waarom verliep het tij? Aan de bevolkingsgroei, nationaal en mondiaal, kan het niet liggen. In het kielzog van de bevolkingsconferentie van de VN in Den Haag, zijn dezer dagen de groeicijfers nog eens gememoreerd. Telde de wereld in 1960 drie miljard mensen, midden dit jaar zullen het er zes miljard zijn: een verdubbeling in veertig jaar. Nederland liet zich bepaald niet onbe-

tuigd; van tien miljoen begin jaren vijftig, via twaalfenhalf midden jaren zestig, naar zestien miljoen zielen nu. Geen verdubbeling, maar toch. En er komt meer aan. Door immigratie en door een uniek demografisch patroon: Nederlandse vrouwen krijgen weliswaar gemiddeld weinig kinderen, maar Nederland telt relatief veel vrouwen in de vruchtbare leeftijd: een laat gevolg van de naoorlogse geboortegolf.

Ondanks de voortgaande groei is het tegenwoordig onkies om van een bevolkingsprobleem te spreken. Dat hebben andere landen. Nederland kent volkshuisvestingsproblemen, milieuproblemen, problemen van ruimtelijke ordening en natuurbehoud, van mobiliteit en congestie - plus uiteraard op al die terreinen kostbaar beleid, maar een bevolkingsprobleem, toch de bron van die andere problemen, nee. Over bevolkingspolitiek is voor het laatst in de jaren zeventig gesproken, toen het kabinet-Den Uyl de commissie-Muntendam instelde, maar de actief-restrictieve maatregelen die zij voorstelde stierven snel een geruisloze dood.

De moderne tijd met zijn rationele pretenties week omstreeks die tijd voor een postmodern laisser faire dat politieke definities op hun kop zette. Wie voorheen voor een bevolkingspolitiek ijverde, was links, progressief, wie het thans doet is reactionair, en omgekeerd. In de naoorlogse jaren belette rechts het voeren van een bevolkingspolitiek. In arren moede vluchtten beleidsmakers in een emigratiebeleid om de - veronderstelde - bevolkingsdruk te verlichten. Nu willen seculier links, de laatste christenen en marktaanbiddende *Economist*-liberalen, elk om hun eigen redenen, niet horen van een bevolkingspolitiek en voert Nederland de facto een immigratiebeleid. ‘Nederland Immigratieland!’ is uitgegroeid tot een progressieve geloofsbelijdenis. Wie grenzen bewaakt bezondigt zich immers aan laakbare vormen van ego- en etnocentrisme.

Is het erg, is bevolkingsomvang een probleem? Niet per se. De bevolkingsdruk in Nederland, eerder een stadstaat dan een ‘echt’ land met alles erop en eraan, is niet problematischer dan die in het Ruhrgebied, in Groot-Londen of Los Angeles. Een verenigd Europa verandert bovendien op den duur ons nationaal bewust-

zijn wellicht zo, dat Nederlanders gevoelsmatig over evenveel ruimte en natuur beschikken als Berlijners, Parijzenaars en New-Yorkers. Nu veronderstelt ons 'kaartbeeld' echter nog een land dat alles te bieden heeft. Grote en kleine steden, bosrijke suburbs, stille dorpen, authentiek platteland, uitgestrekte natuur, brede rivieren, filevrije autowegen. Voeg hierbij een ruimtevretende 'revolutie van verwachtingen' - praktisch iedereen wil 'grondgebonden' wonen, een tweede gezinsauto, vliegvakanties, een recreatiewoning. Het grootste probleem is misschien nog dat dit alles voor tallozen geen droomwensen meer zijn, maar gegeven de stijgende welvaart reële opties. Die laten zich niet meer verwezenlijken in het gangbare dwangbuis van gerantsoeneerde volkshuisvesting en restrictief ruimtelijk beleid.

Het is nuttig om de bevolkingsdruk te relativeren, maar de stapels beleidsdoelen, de voortgaande bevolkingsgroei en de ruimtelijke effecten van welvaartsontplooiing vormen wel degelijk een uniek Nederlands probleem. Heel ongezellig. Een beperkende bevolkingspolitiek is daarom zo gek nog niet.

februari 1999

Hoeveel Kosovaren?

Er woedt in Nederland een hardnekkig vreemdelingendebat. Het blijkt ook weer rond de komst van verdreven Kosovaren. Hoeveel moet of kan het land opnemen, duizend, tweeduizend, vijfduizend, veel? Relatief meer dan Duitsland, evenveel als Finland? Op eigen initiatief, of op verzoek van UNHCR, de vluchtelingenorganisatie van de VN? Vroeger was er geen asieldebat. Het was er niet toen in 1956 duizenden Hongaren naar Nederland kwamen. Ook niet bij de komst van Tsjechoslowaken na 1968 en Chilenen na 1973. Er was maar mondjesmaat gemopper toen midden jaren zeventig Vietnamezen tot Nederland werden toegelaten. Vluchtelingen kwamen die jaren nog ordentelijk binnen: gesponsord door UNHCR, in reactie op 'controleerbare' noodsituaties, in van tevoren afgesproken aantallen.

Later werd het anders. Vluchtelingen afkomstig uit verafgelegen landen begonnen ongenood, ongereguleerd en in onvoorspelbare aantallen Nederland binnen te komen. Het lijkt nu vaak of dit altijd zo was, we weten niet beter, maar het gebeurt pas sinds eind jaren tachtig, begin negentig, met de komst van aanzienlijke groepen vluchtelingen uit oorlogslanden als Somalië, Irak en Iran, Bosnië en Afghanistan. Asielzoekers kwamen voordien sporadisch naar Nederland. Geen spoor nog van grootscheepse asielopvang, een asielbureaucratie of-debat.

De waterscheiding, zo is achteraf vast te stellen, waren de Tamils. Hun 'sobere' opvang midden jaren tachtig leidde tot scherpe discussies. Inhumaan, oordeelden sommigen die praktijk. Ande-

ren hadden hun scepsis. Die argwaan was niet misplaatst. Veel Tamils zijn door ‘reisagenten’ naar Europa gebracht, mensensmokkelaars die samenwerkten met Sovjet-Russische en Oost-Duitse autoriteiten.

Met de Tamils begon de politisering van de vluchteling. De episode legde ook de grondslag voor de institutionalisering in permanentie van de hulp, inclusief rechtshulp. Politisering, institutionalisering, professionalisering, juridisering - het zijn kenmerken van een asielpraktijk waarmee inmiddels jaarlijks miljarden gemoeid zijn. Het pendant is criminalisering. Asielzoekers, veelal feitelijk illegale immigranten, betalen criminelen, in ruil waarvoor deze asiellanden selecteren, paperassen verzorgen, vluchtverhalen bekokstoven en reizen uitstippelen. Nederland is een populaire bestemming.

Vluchtelingen, vreemdelingen, asielzoekers, immigranten - mogen die zomaar op een hoop worden gegooid? Technisch niet natuurlijk, maar het gaat om onderscheidingen die vervaagd zijn of met de tijd van betekenis veranderen. Asielzoekers die zich nu melden zijn morgen erkende vluchtelingen (of onuitzetbare vreemdelingen), overmorgen het bruggenhoofd voor ketenmigratie via gezinsvorming en -hereniging, en vervolgens de kern van een volksplanting. Overdreven? Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) telt Nederland in 2015 477.000 inwoners van Aziatische afkomst, voornamelijk asielzoekers, hun nazaten en andere magen uit Irak, Iran en Afghanistan - groepen die vijftien jaar geleden in Nederland nog volstrekt afwezig waren.

Asielzoeken is immigratie geworden, vluchten gedemocratiseerd. Dat komt door conflicten elders, maar zijn die talrijker dan voorheen? Bepalend voor de asielstroom zijn de revolutie van verwachtingen in ‘donorlanden’, goedkope vliegverbindingen (en luchtvaartmaatschappijen die net doen of ze reisdocumenten controleren), de lucratieve handel die mensensmokkel is, en de politisering van het vraagstuk, ook in Nederland. Opeenvolgende vluchtelingencrises zijn geen zaak geweest voor zakelijke beslissingen - waar en hoe kunnen we zoveel mogelijk getroffenen veilig door een conflict heen loodsen? -, nee zij groeiden uit tot onbesliste botsingen tussen voor- en tegenstanders van een ruimhartig asiel-

beleid. Zo is het gegaan sinds de Tamils, zo ging het met de Bosniërs, zo gaat het nu met de Kosovaren.

Nederland heeft een zwalkend asielbeleid, halfflink, halfzacht, voor iedereen onvoorspelbaar. De status van de Bosniërs is nog altijd een kwestie. Waar Duitsland hen als ontheemden 'duldde' tot het geweld in Bosnië was geweken, hanteerde Nederland andere regels. Duitsland kan nu Kosovaren opnemen omdat het zijn Bosniërs repatrieerde - en straks hetzelfde met de Kosovaren zal doen. Nederland, jarenlang Europa's gulste asielland, aarzelt nu omdat niemand echt weet wat het beleid zal zijn. Beklijft de ontheemdenstatus voor Kosovaren, of mogen ze straks - genade gaat voor recht en regel - blijven? Na lange strijd is er nog geen Vreemdelingenwet in werking die 'echte vluchtelingen' van avonturiers scheidt. De huidige praktijk wekt geen vertrouwen. Door agitatie van de ruimhartigen en trucjes van de professionals zijn regelingen opgerekt, precedenten en uitzonderingen geschapen. We zijn streng noch rechtvaardig.

Het probleem is ook dat het asielvraagstuk is gegijzeld door het immigratiedebat. Voorstanders van een ruimhartig asielbeleid erkennen geen onderscheid: asielzoekers zijn mensen die ten onrechte niet als (economische) immigranten worden toegelaten. Deze vermenging belet thans een zakelijke discussie over de opvang van Kosovaren - hoeveel, met welke status, op wiens initiatief?

Evenredigheid is voor de asiel-enthousiasten ook niet genoeg. Neemt Duitsland (tachtig miljoen inwoners) er tienduizend op, dan heten de evenredige tweeduizend van Nederland (zestien miljoen inwoners) schamel, armzalig. De Samaritanen willen nu, meteen, een veel royaler gebaar maken en niet zeuren over de vraag of de Kosovaren straks terug moeten. Het gaat immers om echte vluchtelingen. Maar juist omdat Nederland onmachtig is geweest dat onderscheid te maken, kan zo'n gebaar er niet af. Als de zaken niet beperkend worden geregeld, zet de vluchtelingen- en immigratielobby ze straks wel weer naar zijn hand. Dan komen Kosovaren hier niet als ontheemden, maar als kwartiermakers.

mei 1999

‘Turkse mensen’

Op zichzelf zinloze gebeurtenissen - ongelukken, rampen - krijgen doorgaans toch betekenis aangemeten. Mensen kunnen slecht omgaan met ‘domme’ pech; we willen deel uitmaken van een wereld waar rede heerst. Misschien gebeurt dit tegenwoordig wel demonstratiever dan vroeger, in het volle zicht van de camera. Rampen zijn ook politiek geworden. Zo ging het met de Bijlmerramp, met toenmalig burgemeester Van Thijn in zijn bevlogen creatie van hogepriester van het multiculturalisme. Het was een echte ramp, maar tegelijk een gouden gelegenheid voor de politiek-bestuurlijke elite om er bij de onderdanen een boodschap in te hameren: de slachtoffers en hun nabestaanden, voornamelijk allochtonen, horen er helemaal bij en verdienen onze volle solidariteit. Op symbolisch niveau kwam het goed uit dat het om een El Al-toestel ging. Openbaar rouwbeklag met kotomissies en keppeltjes, verscheiden dus, maar één in het verdriet - ‘betekenisvoller’ was op het moment niet denkbaar. (Dat in plaats van een gedegen praktische, een hoofdzakelijk symbolische afwikkeling van de Bijlmerramp zo zijn nadelen had, werd naderhand pas goed duidelijk.)

Rampen lenen zich goed om vast te stellen met wie de nationale gemeenschap, ons spreekwoordelijke ‘wij’, zich vereenzelvigt. De aardbeving in Turkije lijkt zo'n afbakenende functie te vervullen. In West-Europa activeert de ramp het sluimerende besef dat Turkije erbij hoort. Omgekeerd wordt het Europese medeleven in Turkije opgevat als teken van onvermoede goodwill: we zijn toch

niet de paria's van Europa. Dit spel van betekenisgeving floreert dankzij dubbelzinnigheden, verbroken beloften en slechte gewetens in de Turks-Europese betrekkingen. De aardbeving fungeert als katalysator, maar de verhoudingen zijn verre van helder. Turken noch Europeanen weten waar Turkije bij hoort. Turkije zit al zo lang in de EU-wachtkamer, dat het naar een andere behuizing begint om te zien. Zij en wij tobben over de grenzen van een traditionele - christelijke, islamitische? - lotsgemeenschap en de toekomst van de Turkse immigrantengemeenschappen in Europa.

De Nederlandse reacties wijzen ook op ongemak. De ramp in Turkije is aangegrepen om gevoelens van medeleven, sympathie en solidariteit te etaleren. Op alle mogelijke manieren is benadrukt dat ‘Turkse mensen’ - gewoon ‘Turken’ klinkt discriminerend in onze al het ‘etnische’ betreffende hypergevoelige oren - er echt bij horen. Alsof er iets goedgemaakt moet worden. Gij bent een van ons, klonk het de week na de beving in vele toonaarden. Dagenlang was het dominante thema in de berichtgeving: hebben we wel snel genoeg voldoende medegevoel getoond, heeft Amsterdam dit eerder en beter gedaan dan - foei! - Den Haag, erkent Nederland wel royaal het lijden en de medemenselijkheid van de Turken?

Daarover kan geen twijfel meer bestaan. Hulporganisaties trokken speciaal naar het rampgebied om ‘Turkse Nederlanders’ uit het puin te halen en te ‘repatriëren’. Maartje van Weegen en Jeroen Pauw leidden de nationale collecte. Staatssecretaris Job Cohen van Justitie, helaas telkens weer bereid met ‘gebaren’ zijn eigen vreemdelingenbeleid te bezwaren, gaf nog net geen ticket maar wel dispensatie aan witte illegalen. Premier Wim Kok sprak gevoelige woorden, had het over Nederlandse Turken en Turkse Nederlanders (‘wat doet het ertoe’) en gewaagde plotseling van een speciale verantwoordelijkheid van ons land voor Turkije. De man die met veel overtuiging minister van Buitenlandse Zaken spéélt, Jozias van Aartsen, reisde naar Turkije om zijn confrère aldaar even voor de voeten te lopen met betuigingen van medeleven. En op de radio verzekerde minister Roger van Boxtel (Grote

Steden- en Integratiebeleid) zijn ondervrager dat hij zich wel degelijk tijdig en voldoende begaan had getoond. (Het moet gezegd: Van Boxtel stelde ook vast dat praktische hulp belangrijker is dan gevoelsuitstortingen.)

Met de aardbeving in Turkije lijkt de Nederlandse solidariteitsgrens weer wat verschoven. Dat is de politiek-maatschappelijke betekenis van deze 'domme' gebeurtenis. Zoals een naaste van de jarige een beetje jarig kan zijn, zo horen traditionele buitenstaanders er nu ook bij. 'Turkse mensen', zielig en hulpbehoevend, zijn 'Turkse Nederlanders' aan het worden, mensen dus die door een vaderlandse hulpdienst worden gerepatrieerd als ze buiten Nederland in de nesten zitten. Ons 'wij' groeit gestaag.

Dat is winst, maar er blijven genoeg bronnen voor verwarring en teleurstelling. Er is, om maar iets te noemen en anders dan de premier suggereerde, een wereld van verschil tussen Turkse Nederlanders en Nederlandse Turken. Bij die nieuwe Nederlanders ligt de nadruk op assimilatie, in het tweede geval op behoud van 'identiteit' en oorspronkelijke nationaliteit. En er is de paradox dat juist insluiting, ons groeiende 'wij', telkens ook buitensluit. De grens ervan verschuift, verdwijnt niet. Het collectieve wij kan ook nooit alomvattend zijn.

augustus 1999

Déjà vu: gastarbeid

Het is lang geleden, de vrolijke jaren zestig, dat Nederland een hoogconjunctuur als de huidige kende. Dat wil zeggen: een blakende economische bedrijvigheid met spanningen op de arbeidsmarkt en zelfs acute personeelstekorten. Het is andere koek dan waar velen tot voor kort mee rekenden: baanloze groei en een economie van overtolligen. Beide zijn er een tijdlang, de jaren tachtig en eerste helft jaren negentig, geweest. De economie groeide, de overheid idem, ook de welvaart steeg, maar de marktsector schiep te weinig banen. Zo ontstond nieuwe massawerkloosheid, ook in de heimelijke vorm van arbeidsongeschiktheid. Jeugdwerkloosheid werd een erkend schrikbeeld, het verantwoordelijke ministerie ging Sociale Zaken en Werkgelegenheid heten en arbeidstijdverkorting en vervroegde uittreding moesten de overgebleven arbeid herverdelen. Het valt dus wel enigszins te begrijpen dat de goed geluimde arbeidsmarkt van nu politici en andere beleidsmakers wat verrast. Ze waren het ontwend.

In de jaren zestig ging het niet anders. De onvervulbare vraag naar arbeid in verouderende industrietakken werd gelenigd door ‘gastarbeiders’ aan te trekken. Het begrip roept nu slechts wrevel en minachting op. Hoe kon men zo naïef zijn te denken dat je mensen eerst hiernaar toe kunt halen om ze na gedane arbeid naar hun land terug te sturen. Tja, hoe kon men zo onnozel zijn. Maar de meeste gastarbeiders zijn toen niet ‘gehaald’, maar kwamen spontaan op het werk af. En de beslissingen over hun tewerkstelling, voortgezet verblijf en uiteindelijk gezinshereniging

en -vorming hebben zich goeddeels aan de openbaarheid onttrokken. Werkgeversorganisaties vonden steeds weer gehoor bij Sociale Zaken. Zij lobbyden met succes voor gewin op de korte termijn en wisten de economische en maatschappelijke gevolgen op de samenleving af te wentelen. Gastarbeid was geen succes. De Nederlandse industrie profiteerde kort van deze werkkrachten, van wie velen nog als jonge man in de WAO belandden.

Het is nuttig deze feiten voor ogen te houden nu zich weer spanningen op de arbeidsmarkt voordoen. Weer ijveren werkgeversorganisaties voor het vervullen van vacatures met buitenlandse arbeidskrachten en weer hebben politici er wel oren naar. Asielzoekers moeten gastarbeiders worden. En de goegemeente moet geloven dat het, heus, om tijdelijke arbeidskrachten gaat. Wordt hun asielverzoek afgewezen, dan dienen ze immers het land te verlaten. Dit beroep op burgerlijke goedgelovigheid gaat wel erg ver. Het intussen uitgestrekte gebied van het vreemdelingenbeleid luistert immers niet naar 'normale' logica, wat de autoriteiten ook mogen beweren. Zit ergens een teen tussen de deur, dan lukt het de politiek niet de kier te dichten. De rechter zal dan ook beletten dat door hun werk 'ingeburgerde', belasting en premies betalende asielzoekers worden gerepatrieerd.

Terecht, want economisch profiteren van een schandelijk langgerekte asielprocedure is een onwaardige gang van zaken. Het asielprobleem wordt niet opgelost door er een arbeidsmarktprobleem van te maken. Beide vergen een eigen aanpak. Gelukzoekers moeten niet langer tot de asielprocedure worden toegelaten en de procedure zelf moet korter en bondiger, zoals het standvastige VVD-Kamerlid Kamp als enige in Den Haag lijkt te beseffen. Dan komt vanzelf een eind aan het jarenlange, mensonterende nietsdoen in de asielopvang. Het asielvraagstuk kan niet 'verzacht' worden, en tegelijk onoplosbaar gemaakt, met een arbeidsplicht of arbeidskans. Alleen erover praten heeft al een aanzuigende werking.

Hoe moet het dan wel met de personeelstekorten bij middenen kleinbedrijf? Sociale partners en politiek Den Haag zijn er steeds van uitgegaan dat Nederland over een 'stille arbeidsreser-

ve’ beschikt, aan te boren als de economie verhit raakt. Het beleid is daarom: reïntegratie van wao'ers, (her)intreding van vrouwen, het opkrikken van de arbeidsparticipatie van 50-plussers en het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd. Er is de afgelopen decennia veel veranderd in werkend Nederland, maar een relatief lage deelneming aan de arbeidsmarkt bleef. Kennelijk ook constant is de keuze bij krapte op de arbeidsmarkt voor de weg van de minste weerstand. Begin jaren zestig bleven vrouwen - de stille reserve van toen - stelselmatig buiten het arbeidsproces. Achteraf is dat als een kostbare fout beschouwd. Momenteel slagen overheid en werkgevers er niet in een beroep te doen op de arbeidsreserve van, nog altijd, vrouwen, 50- en 65-plussers en, niet te vergeten, allochtonen, incluis veel kinderen en kindskinderen van gastarbeiders.

Wie met asielzoekers aan het werk wil, zoals minister De Vries (PvdA) van Sociale Zaken, schrijft deze groepen grotendeels af, en daarmee het eigen, miljarden kostende beleid. Het is al geruime tijd mooi weer, maar het dak repareren, dat is Paars niet gelukt.

september 1999

Slechte poortwachters

De Wet op de arbeidsongeschiktheid (WAO) was een prachtwet, tot zij in handen raakte van de beroeps. Sociale partners, verzekeringsgeneeskundigen, uitvoeringsorganen, P&O-mannen en -vrouwen, arbeidsjuristen, ze wisten wel weg met dat moois, bogen wat recht was krom en gingen met de wet aan de loop. De overheid, principieel op afstand van de uitvoering, stond erbij en keek ernaar. De gevolgen: bijna een miljoen WAO'ers, een parlementaire enquête naar de uitvoering van de sociale zekerheid, wetsaanpassingen, vernieuwde uitvoering en een tijdelijke daling van het aantal wao'ers. Nog geen tien jaar verder is het weer slechts een kwestie van tijd eer de miljoenste wao'er kan worden verwelkomd. Een zesde van de Nederlandse beroepsbevolking is geheel of gedeeltelijk arbeidsongeschikt, een wereldrecord.

De parallel met het asielvraagstuk dringt zich op. Al bezitten we niet het wereldrecord asielopvang, het Europees record is wel veilig in Nederlandse handen. Relatief, absoluut gaat de brave Bondsrepubliek aan kop - hoewel het kleine Nederland zelfs absoluut bij de top zit. Hoe komt dat, dergelijke wereldprestaties van een doorgaans eerder middelmatig dan excellerend land? Nu staatssecretaris van Justitie Cohen (PvdA) bezig is een nieuwe Vreemdelingenwet door de Kamer te loodsen, is die vraag weer alleszins aan de orde.

De fundamentele betekenis van de nieuwe wet is, dat politiek Nederland na eindeloos gedoe nu dan toch van mening is dat de asielinstroom niet onafwendbaar is, maar integendeel iets waar

we invloed op kunnen uitoefenen. Dat is althans de enige ratio voor de nieuwe wet, die beoogt restrictiever te zijn dan de huidige. Stond een Kamermeerderheid nog steeds op het onafwendbaarheidsstandpunt, dan zou een nieuwe wet zinloos zijn. Feitelijk erkent de Kamer in meerderheid dat Nederland voor asielzoekers jarenlang een te milde poortwachter is geweest. Er zijn immers geen redenen om aan te nemen dat Nederland op 'natuurlijke' wijze meer vervolgde vreemdelingen aantrekt dan omringende landen. Van hetzelfde laken een pak bij de WAO: aangezien Nederlanders niet zieker zijn dan andere landslieden, is de instroom overmatig. Nederland slaagt er dus slecht in mooie wetten en regelingen te behoeden voor 'overbenutting'.

De gang van zaken met de WAO sinds de wetswijziging voorspelt daarbij weinig goeds voor de lotgevallen van de nieuwe Vreemdelingenwet. Zijn de WAO-ervaringen maatgevend, dan zal na enkele jaren van teruggang de asielinstroom weer toenemen. De WAO-instroom kon zich herstellen van de effecten van de wetswijziging doordat de professionals die met de nieuwe WAO werken, zich de regels na verloop van tijd zo hebben toegeëigend dat ze er weer alle kanten mee uit kunnen. Het rekken en trekken, daar een uitzondering claimen en hier een precedent scheppen, leverde opnieuw een gewillige jurisprudentie en rekkelijke uitvoeringspraktijk op. De overheid ziet intussen toe hoe 'autonome' professionals en onafhankelijke rechters met vereende krachten een andere uitkomst bewerkstelligen dan de wetgever op het oog had. Niet de wet bepaalt de uitkomst, maar uitvoerders en andere beroepsbeoefenaars.

Met Cohens nieuwe Vreemdelingenwet zal het niet veel anders gaan. De professionele 'asielgemeenschap' is minstens zo zwaar bewapend als het beroepsleger op het veld van de arbeidsongeschiktheid. Zij heeft bovendien aangetoond het klappen van de zweep te kennen. Sterker, het is in feite door toedoen van die asielgemeenschap - en niet per se ten gevolge van ingrijpende gebeurtenissen in de ons omringende wereld - dat asielzoekers zich zo sterk op Nederland richten. Met alle mogelijke en onmogelijke middelen heeft een legioen asielhelpers zich ingezet om

wet en regel te ontduiken, op te rekken en te vervormen. De staat werd gereduceerd tot machteloze, ontwapende poortwachter, Europa's braafste lobbes.

De kern van de WAO- en asielfiasco's is precies deze holheid van de Nederlandse staat, ‘de lege stoel der macht’. Nederland kent geen staatsraison, de staat is hier geen autonome politieke categorie, maar een willoos instrument waarmee maatschappelijke groeperingen deelbelangen dienen. Hij roept vooral ideologische en ideële afkeer op, is de vijand. Dit is de gezamenlijke erfenis van de verzuiling en de jaren zestig, waardoor de overheid, dienaar van een algemener belang, steeds nogal weerloos is als het erom gaat aanspraken van goed georganiseerde en gepassioneerde groepen professionals af te wijzen. Het middenveld, oud (in het geval van de arbeidsongeschiktheid) of nieuw (met de asielzoekers), overmeestert de staat. Zolang de politiek niet verandert en de staat geen duidelijker eigen rol vervult, blijven zich ontsporingen als met WAO en asielzoekers voordoen. Daar helpt geen nieuwe wet aan.

september 1999

Kollum

Inwoners van het Friese Kollum namen het recht in eigen hand, zoals het bij zulke gelegenheden heet. Tijdens een ‘voorlichtingsavond’ over de komst van een nieuw, groter asielzoekerscentrum in hun gemeente, de armste van Nederland, schreeuwden zij boze zo niet discriminerende leuzen, matten met de politie en bekogelden de burgemeester met eieren. Allemaal heel erg verkeerd, zeker. Het land, aangevoerd door verontwaardigde politici en in hun kielzog nog verontwaardigder journalisten, sprak er dan ook luid schande van. De heersende Hollandse weldenkendheid weet wel raad met zo'n incident. Overigens oppassende, hardwerkende, belastingbetalende en kerkgaande medeburgers worden in één klap gedesavoueerd tot xenofoob janhagel, verwerpelijke exponenten van de fascistoïde massa. Grote waakzaamheid heet meteen geboden, tegenkrachten dienen gemobiliseerd. Recht en orde moeten heersen, ook op het Friese platteland. Onwelvoeglijkheden over asielzoekers, of vreemdelingen in het algemeen, zijn onder geen beding toegestaan. Het gebruikelijke gedogen van wetsovertredingen op allerlei terrein is hier vanzelfsprekend uit den boze. Dus onderzoekt het Openbaar Ministerie in Leeuwarden voortvarend of regionale volksmenners en ingezondenbrievenschrijvers geen inbreuk hebben gemaakt op het eerste en belangrijkste gebod van Nederland: gij zult niet discrimineren.

Alle ironie op een stokje: de hele episode is van een grote treurigheid. In de eerste plaats omdat in Kollum blijkt hoezeer rigide antidiscriminatiebeginselen het democratisch debat kunnen

smoren. Protest, emotioneel of niet, tegen het asielbeleid blijkt feitelijk niet meer mogelijk: dat is immers ‘mogelijk racistisch’ en als zodanig meteen verdacht in de ogen van justitie. In de tweede plaats komen in Kollum alle onwil en misverstand van het asielbeleid samen; gevoegd bij het geringe democratische gehalte van onze instituties, doen zij opnieuw wanhopen aan het vermogen van de Nederlandse politiek om het asieldrama ten goede te laten keren.

De essentie van het politieke falen is dat het beleid zoals dat de afgelopen vijf tot tien jaar heeft gefunctioneerd, niet bij machte is geweest de echte, dat wil zeggen individueel vervolgde, vluchteling snel te scheiden van de immigrant die zich als asielzoeker aandient. Dit onvermogen - in belangrijke mate gevolg van politieke onwil - heeft geleid tot een nauwelijks te accommoderen instroom van tienduizenden illegale immigranten per jaar, tot ellenlange asielprocedures, tot hemeltergend nietsdoen in de centra, een desastreuze institutionalisering van de opvang, hospitalisering van de opgevangenen, ongebreidelde juristerij en een onwaarschijnlijke jaarlijkse kostenpost van vele miljarden guldens.

Met de Nederlandse asielopvang, hoofdzakelijk bestemd om mensen van wie volstrekt duidelijk is dat het geen echte vluchtelingen zijn enkele jaren onderdak en allerhande professionele hulp te bieden, is meer geld gemoeid dan waarover UNHCR, de vluchtelingenorganisatie van de Verenigde Naties, jaarlijks kan beschikken. Voor miljoenen ontheemden elders op de wereld is minder geld beschikbaar dan voor een elite van redelijk koopkrachtige *would-be* landverhuizers die zich onder geleide van goedbetaalde mensensmokkelaars naar Nederland hebben weten te begeven. De willekeur van dit alles is goed onderzocht en gedocumenteerd, niet in de laatste plaats door officiële instanties, laatstelijk bijvoorbeeld het onberispelijke Sociaal en Cultureel Planbureau. Dat stelt in zijn recente Rapportage Minderheden 1999 vast, dat internationale verdragen en de Vreemdelingenwet ‘zelfs in theorie geen antwoord (geven) op de vraag wie asielgerechtigd is’. Het is op deze plek vaker betoogd. Iedereen weet dit

ook. Politiek Den Haag, de profi's in het spiksplinternieuwe asielmiddenveld, de gemeenten waar de opvang moet komen (die bezwijken onder de gunsten die Den Haag hun bewijst als ze in opvang op hun grondgebied bewilligen) en, het belangrijkst, de overgrote meerderheid der burgers van Nederland, zelfs, ja zelfs die negorijen in de periferie des lands.

De inwoners van Kollum, ongetwijfeld nog ondiplomatiek verhit door de tragedie-Vaatstra, demonstreerden ook helemaal geen vreemdelingenhaat, zoals de gemakzuchtigen lichtvaardig beweren, maar ageerden met recht, reden en kracht van argumenten tegen het falende asielbeleid, zoals ook uit hun spandoeken bleek. Echte vluchtelingen zijn welkom in Nederland, zoals zij dat in de jaren vijftig, zestig, zeventig en tachtig waren, niet echter 'goudzoekers', zoals de agitatoren de illegale immigranten noemden. De Kollumers politiseerden terecht wat de politieke heersers in hun bevoogdende waan een 'voorlichtingsbijeenkomst' noemen. Over een bij uitstek politieke zaak als wie zich blijvend in Nederland mogen vestigen en wie niet, hebben de burgers zelf niets te zeggen. De heersers hebben 'het volk' afgeschaft. En zonder volk geen democratie. Het kan niet duren.

oktober 1999

Nederland is vol

Nederland is vol. Zo, dat staat. Het mag niet van de scherpslijpers in vreemdelingenaangelegenheden, maar het hoge woord moet er maar weer eens uit. Niet als provocatie, wel omdat het al met al het belangrijkste argument tegen voortgaande immigratie is.

Nederland is subjectief vol, omdat de meeste Nederlanders dat vinden, objectief omdat we geen idee meer hebben hoe al onze ruimteverslindende eisen en verlangens te verwezenlijken. Zoals Piet de Rooy onlangs in *de Volkskrant* schreef: 'De gasboring in de Waddenzee, de uitbreiding van Schiphol en de modernisering van het spoorwegstelsel zijn allemaal kwesties die voortvloeien uit het feit dat Nederland overbevolkt is (een term die trouwens geheel in onbruik is geraakt).'

In Nederland vind je geen uitgestrekt platteland. Na een stad komt weer een stad, geflankeerd door Vinexlocaties: in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra voor woningbouw aangewezen plekken, vooral in de Randstad. Waarom ze nodig zijn, de honderdduizenden Vinexhuizen? Omdat wie tot enige welstand komen zich een huis met tuin wensen. Maar vooral omdat, anders dan in Duitsland en België, de bevolking sterk is blijven groeien. Immigratie is de belangrijkste bron van bevolkingsgroei.

Nederland Immigratieland. Sommige politici, zoals minister Van Boxtel (D66) van Grote Steden- en Integratiebeleid, vinden dit een nobel streven, door hem dan ook per nota afgekondigd. Een zinloos gebaar, want Nederland is al vele jaren een immigratie-

land. Niet omdat het electoraat daartoe besloot, maar omdat in de jaren zestig ‘gastarbeiders’ hiernaartoe kwamen. Begin jaren zeventig kregen zij recht op gezinshereniging en -vorming. De ketenmigratie die hiervan het gevolg was, gaat tot in onze dagen door. Ook de EU heeft tot immigratie (en emigratie) geleid. De nieuwste groeibevorderaar is asielimmigratie. Illegale immigratie blijft dan nog buiten beschouwing.

Zo is de bevolking blijven groeien, ook nadat de onstuimige ‘inheemse’ groei in de loop van de jaren zeventig en tachtig langzaam tot bedaren kwam. Van 10 miljoen in 1945 naar 16 miljoen nu. Elke tien jaar een miljoen erbij, 100 duizend per jaar. Van 1990 tot 2000 kwam meer dan de helft van de groei (600 duizend) voor rekening van, om met de demograaf te spreken, ‘niet-westerse allochtonen’. Westerse allochtonen staan voor 160 duizend immigranten. De autochtone bevolking groeide het laatste decennium ‘slechts’ met 250 duizend zielen. Het allochtone aandeel in de groei tendeert intussen naar 100 procent, het leeuwendeel komt op conto van asielimmigranten. De komende decennia voeren gezinshereniging en -vorming naar verwachting honderdduizenden Afghanen en Irakezen naar Nederland. Net als Turken en Marokkanen hebben zij nu bruggenhoofden in Nederland. De wetten en regels doen de rest.

Dus blijven we bouwen en ruimte verslinden. Elk decennium tien Zwolles erbij, of eenmaal Rotterdam plus Den Haag. In de Randstad wordt kwantitatief nog voornamelijk voor immigranten gebouwd. Direct of indirect, door doorstroming, zijn de Vinexwijken grotendeels nodig om immigranten te huisvesten. De in de steden vrijkomende huizen worden immers meteen door nieuwkomers betrokken. Eigenlijk kunnen de steden niet zonder nieuwkomers. Tenzij ze overgaan tot een huisvestingspolitiek die hun burgers in de stad houdt. De steden eten van twee walletjes. Ze eisen Vinexlocaties om welstandige stedelingen woonkwaliteit te bieden, en zij nemen gretig nieuwkomers op om het vacuüm in hun verpauperende kerngebieden te vullen.

Het haasje-over richting Vinexwijken en verder, komt neer op *organized white flight*. De welvarendste bewoners van oudere

stadswijken nemen de gelegenheid te baat om weg te komen uit wijken die meer en meer door immigranten bewoond worden. De jeugd in Amsterdam is nu voor driekwart allochtoon. Amsterdam en Rotterdam tellen verhoudingsgewijs meer immigranten dan een klassieke immigrantenstad als New York in een traditioneel immigratieland als Amerika.

Traditionele immigratielanden hadden of hebben zo hun redenen om hun bevolkingen via gerichte import toe te laten nemen. Het ging dan om hele en halve continenten - de Verenigde Staten, Australië, Canada, Brazilië - waar de oorspronkelijke bevolking eerst verdreven of gedecimeerd was. Daarbij betrof het expanderende economieën die schreeuwden om laaggeschoolde arbeid voor landbouw en industrie of speciale vaardigheden. Scholingsverschillen tussen gevestigden en nieuwkomers waren gering en inkomensachterstanden werden snel overbrugd. De kenniseconomie moest nog uitgevonden worden. Het is zonneklaar dat Nederland geen klassiek immigratieland is. Het werd het tegen wil en dank.

Wie nu immigratie bepleit, bijvoorbeeld om in - tijdelijke - arbeidstekorten te voorzien, zou moeten verdisconteren dat de gerichte arbeidsmigratie in de jaren zestig slechts korte tijd de arbeidsmarktproblemen van zieltogende industrieën verhielp. Al snel werden de gastarbeiders en hun nagekomen betrekkingen een schip van bijleggen.

Een pleidooi voor immigratie is des te merkwaardiger, omdat iets wordt bepleit wat er al is. Het is als een pleidooi voor regen en wind. Ook negeert het dat de aanwezige immigranten de arbeidsmarkt in doorsnee weinig te bieden hebben. Zelfs in deze jaren van hoogconjunctuur gaan miljarden naar werkgelegenheidsprogramma's voor deze doelgroep, in de regel onvoldoende gekwalificeerd voor de veeleisende kenniseconomie. De ‘stille reserve’, de meer dan een miljoen volwassenen die een uitkering ontvangen, telt onevenredig veel allochtonen. Hun kinderen beginnen met onoverbrugbare achterstanden aan het onderwijs, dus hebben zij het ook weer moeilijk op de arbeidsmarkt.

Afgaand op alle verheven woorden zou je het niet zeggen, maar Nederland is een notoir onsuccesvol immigratieland. Het kostbare beleid om onderwijsachterstanden in te lopen, sorteert al jaren geen effect. Het valt te hopen, meer ook niet, dat het beter gaat met de miljarden die onder de noemer Grote-Stedenbeleid naar programma's voor immigranten gaan. De overheid kijkt bij dit al raar naar immigranten. Zij worden geproblematiseerd en tot object van zorg gemaakt, maar heten ook steevast een verrijking voor de samenleving.

Houdt het massaal verlenen van asiel, begin jaren negentig usance geworden, volksverbetering en cultuurverrijking in? Het wordt beweerd. Evenals dat asielzoekers nodig zijn om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen. Maar zulke motieven kunnen niet bepalend zijn voor het asielbeleid. Dat hoort er slechts te zijn om vervolgden in doodsnood te redden. Voor sommige voorstanders van een 'ruimhartig asielbeleid' zijn asielzoekers vluchtelingen, voor anderen zijn het gewone immigranten die wij ertoe dwingen de 'asielleugen' te bezigen. Dus, kruis of munt, er zij een genereus asielbeleid.

Er wordt te veel met immigratie en asiel verbonden. Dat Nederland een ereschuld heeft in te lossen bijvoorbeeld, gevolg van de Tweede Wereldoorlog. De gelovigsten vinden dat beginselen van anti-racisme en non-discriminatie het immigratiebeleid moeten bepalen. Gij zult niemand weren, niemand is illegaal. Voor *Economist*-liberalen is immigratie weer het logische pendant van vrijhandel en vrij kapitaalverkeer.

'Klassieke' immigratie diende de behoeften en belangen van het ontvangende land. Maar waartoe heeft Nederland immigranten? We kennen ketenmigratie omdat Nederland zich tot gezinshereniging en -vorming heeft verplicht. Maar waarom gelden die plichten niet in dezelfde mate voor andere landen? Heeft Nederland soms immigranten omdat de grenzen niet te bewaken zijn? Of moet immigratie van Nederland een fijn multicultureel en multi-etnisch land maken?

Het ene moment is immigratie een wilsdaad van de politiek,

dan een historische onontkoombaarheid. Noodzaak, wil en wens, onmacht, plicht, wet en regel, alles loopt in debat en beleid onontwarbaar door elkaar. Net als humanitaire, economische, demografische, culturele en genetische (!) motieven. Dat opgevoerde redenen elkaar vaak uitsluiten, lijkt weinigen te deren.

Nederland heeft baat bij het ophelderen van dit troebele debat. De vraag moet zijn: waarom voortgaande immigratie naar een land dat schade ondervindt van bevolkingsgroei. Wat is noodzaak, wat de beleidsruimte? Waarom 'zetten', zoals dat heet, Nederlandse politici, gesteund door volgzame wetenschappers, beleid op van alles en nog wat, behalve op de groei van de bevolking? Politiek en beleid mogen zich slechts met de gevolgen bemoeien. Waarom? Het zijn vragen waar heldere antwoorden op gegeven moeten worden. Of is immigratie een 'cultureel' onderwerp geworden, een kwestie van stijl en zelfexpressie, een middel om 'goed' en 'slecht' te markeren, niet vatbaar voor rationeel debat?

Het onheil dat zich voltrekt bestaat niet uit de komst van mensen met een andere huidskleur of cultuur. Ras, op zichzelf al een onhelder begrip, is niet de kwestie. Cultuur evenmin. In het immigratiedebat dient 'cultuur' vaak als codewoord voor 'islam'. Dat geloof geldt als een probleem, als 'achterlijk'. Maar vrouwvijandigheid, xenofobie en homofobie zijn geen specialiteiten van de islam. Het zijn ondeugden waar christendom en westerse samenlevingen eeuwenlang mee behept waren en vaak nog zijn.

Immigratie - de cultuurschokjes, de persoonlijke en sociale ontregeling die ermee gepaard gaan - is voor immigranten noch 'ontvangende' samenleving per se een gelukkige ervaring. Immigratie betekent culturele wrijving, ongemak over normen en waarden, mentale tweestrijd, onbegrip tussen generaties, verhoogd risico op sociale ongelukken. De ervaring van eeuwen leert dat er drie generaties overheen gaan eer de plooien zijn gladgestreken en nieuwkomers ingeburgerd.

Wie immigreert betaalt een prijs, wie immigranten opneemt ook. Klassieke immigratielanden en immigranten wisten waarom ze die prijs betaalden: zij investeerden in hun toekomst. Lan-

den zeurden daar niet over, landverhuizers evenmin. Over de aanwezige - legale - immigranten moet Nederland ook niet zeuren. Maar, daar gaat het om, waarom moet Nederland immigranten blijven opnemen en daar een steeds hogere prijs voor betalen? Waarom voortgaande, zelfs steeds massalere immigratie, feitelijk zonder doel?

Uiteindelijk gaat het om aantallen. Hoe kan het ook anders in een klein land met grote beperkingen.

januari 2000

Verantwoording

De in dit boek gebundelde artikelen werden op drie na tussen januari 1994 en januari 2000 gepubliceerd in het opinieweekblad *Elsevier*. 'Wie zijn wij' is afkomstig uit *De Nederlanders*, een speciale uitgave van *Elsevier* uitgebracht ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het weekblad in oktober 1995. 'De informatie-elite', de bewerking van een voordracht gehouden voor de redactie van S&D, maandblad van de Wiardi Beckman Stichting, verscheen oorspronkelijk in *S&D* 6 1996 als '*S&D* en de informatie-elite. Kanttekeningen bij een uniforme journalistieke en intellectuele cultuur'. 'Een Hollands drama', de inleiding, is ten behoeve van *De verwarde natie* geschreven en niet eerder elders gepubliceerd.

Behoudens een doodenkele taalkundige correctie of tekstuele precisering, verschijnen de stukken hier in hun originele vorm. Om een zekere eenheid van behandeling in deze boekuitgave mogelijk te maken, zijn veel artikelen van een nieuwe, bondiger kop voorzien. De verschijningsdatum staat steeds onder de stukken die, met uitzondering van het inleidende hoofdstuk, chronologisch zijn afgedrukt.

Graag betuig ik mijn erkentelijkheid aan *Elsevier*, redactiesecretaresse Astrid Berner en hoofdredacteur Arendo Joustra voor de medewerking die zij aan deze publicatie verleenden. Ook dank ik Pieter Broertjes, hoofdredacteur van *de Volkskrant*, voor diens tolerante bejegening van een lastige en toch ook de nodige tijd en aandacht vergende onderneming. Marc Chavannes was me behulpzaam door de inleiding van kritisch commentaar te voor-

zien. Hij behoedde me voor een enkele misstap. Tot slot bedank ik vrienden en collega's voor de vele keren dat zij met mij over het onderhavige onderwerp spraken. Eens werden we het zelden. Ook daarom spreekt het vanzelf dat alleen ik verantwoordelijk ben voor de inhoud van dit boek.

H.J. Schoo

Namenregister

Aa, Jaap van der 141-142
Aartsen, Jozias van 139, 143, 164, 178
Adolf, graaf 96
Aichhorn, August 60
Ancona, Hedy d' 47, 49, 52
Arendt, Hannah 169

Bank, Jan 101
Beck, Roy 16
Blair, Tony 19
Blockmans, Wim 56-57
Boerhaave, Herman 96
Boersma, Jaap 147
Bol, Ferdinand 83
Bolkestein, Frits 8, 24-25, 29, 37, 46, 50, 57, 67, 69, 72, 106, 128, 130-131, 139-140, 142, 150, 152
Borst, Els 130, 158
Boven, Theo van 113
Boxtel, Roger van 162-164, 178-179, 189
Bruggen, Carry van 87

Clinton, Bill 36
Coen, Jan Pietersz. 96
Cohen, Job 8, 24, 142, 150, 152, 157, 178, 183-184
Coles, Robert 59
Dahrendorf, Ralf 64
Dales, Ien 41
Dam, Marcel van 38
Dijkstal, Hans 25, 139-140
Dittrich, Boris 37, 156, 158
Doorn, J.A.A. van 103, 107
Drees, W. 147

Eeden, Frederik van 84
Eichmann, Adolf 75
Elbers, F. 53-55
Elk, Ger van 83
Erasmus, Desiderius 88
Erikson, Erik H. 59-62
Esman, Milton J. 16

Fennema, Meindert 53-55
Frank, Anne 75
Freud, Anna 60
Freud, Sigmund 23, 59-61, 111

Gandhi, Mahatma 61
Glazer, Nathan 15, 34
Gorki, Maxim 61
Grave, Frank de 139
Guéhenno, Jean-Marie 21
Gümüs, Zekeriya 133, 156-157

Haider, Jörg 9
Herfkens, Eveline 164

Hermans, Loek 139
Hermans, Willem Frederik 123
Hitler, Adolf 61
Huizinga, Johan 105

Irene, prinses 100

Janmaat, Hans 29, 44-46, 53, 122-123, 125
Jansen van Galen, John 7
Jong, Loe de 75
Jorritsma, Annemarie 139

Kadt, Jacques de 45
Kalma, Paul 9-11, 35
Kamp, Henk 152, 181
Kennedy, John F. 100
Kohl, Helmut 126
Kok, Wim 138, 140, 150-151, 156, 178
Koning, Jan de 147
Kooning, Willem de 83
Korthals, Benk 139, 143
Kosto, Aad 150
Kris, Ernst 60
Kuiper, Jelle 165
Kuyper, Abraham 20

Lubbers, Ruud 150
Lucebert 170
Luther, Maarten 61

Malthus, Thomas Robert 51
Mandela, Nelson 41
Marx, Karl 23, 31, 115
Mead, Margaret 90
Melkert, Ad 24, 37, 145, 152
Mertens, Jan 147
Middel, Bert 152
Middelkoop, Eimert van 19-20
Moynihan, Daniel P. 15, 34
Mulisch, Harry 110, 119
Muntendam, Pieter 172
Nescio 83
Noorman, Saskia 141

Patijn, Schelto 156-157
Pauw, Jeroen 178
Peper, Bram 138

Pfaff, William 92
Picasso, Pablo 88
Powell, Enoch 19
Presser, Jacob 75, 80
Priemus, Hugo 114
Pronk, Jan 49, 54

Reagan, Ronald 63
Rembrandt 83, 96
Rijpstra, Jan 152
Roelofs, André 35
Rooy, Piet de 189
Rottenberg, Felix 37, 54
Rubinstein, Renate 88
Ruisdael, Jacob van 83
Ruyter, Michiel de 96

Scheffer, Paul 9, 30, 33-35, 38
Schmidt, Helmut 64
Schmitz, Elizabeth 150
Scholten, Jan Nico 130-131
Serson, Joan 60
Shaw, George Bernard 61
Sorgdrager, Winnie 120
Spoor, André 63, 66
Strauss, Franz-Jozef 63

Thatcher, Margaret 63
Thijn, Ed van 41-43, 49, 177
Tollens, Hendrik 23

Uyl, Joop den 39, 147, 172

Vaatstra, Marianne 188
Varma, Tara 120
Velzen, Nico van 114
Vinci, Leonarda da 59

Vondel, Joost van den 96
Vrakking, Hans 165
Vries, Gijs de 141-142
Vries, Klaas de 138, 182

Wagenvoort, dominee 169
Walsum, Peter van 170
Weegen, Maartje van 178
Wilhelmina, koningin 101
Wilson, William Julius 33-34
Wilson, Woodrow 59
Witt, Johan de 96
Witteman, Paul 47

Zalm, Gerrit 139